

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYH HÜSÂMEDDİN UŞŞÂKÎ DİVÂNI'NDA
DİNÎ ve TASAVVUFÎ UNSURLAR

Cengiz Aydın

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Beyhan Kanter

MARDİN 2014

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 12754001 numaralı öğrencisi Cengiz AYDIN'ın hazırladığı "Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divânı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 27/12/2013 Çarşamba günü saat 14:00'te yapılmış, tezin onayına oy birliğiyle karar verilmiştir.

Başkan _____

Yrd. Doç. Dr. Beyhan KANTER

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem AKYÜZ

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Zübeyir AKÇE

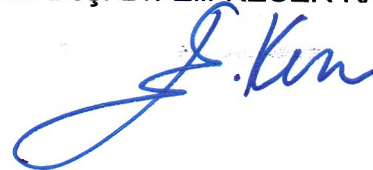
ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun 02/01/2014 tarih ve 2014/01 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

13..01/2014

Enstitü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Elif KESER KAYAALP



İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
ŞEYH HASAN HÜSAMEDDİN UŞŞAKİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	3
1.1. Hayatı.....	3
1.2.Eserleri	6
1.3. Edebi Şahsiyeti	7
1.3. Tarikatı(Halvetî-i Uşşâkî).....	8
1.3.1 Tasavvuf	8
1.3.2 Halvetîlik	11
1.3.3 Halvetiyye- Uşşakiye.....	15
2.DİNİ UNSURLAR	19
2.1. Allah.....	19
2.2. Melekler	23
2.3. Dinî Kitaplar	25
2.4. Peygamberler	27
2.4.1.Hz. Âdem.....	28
2.4.2.Hz. Yusuf.....	30
2.4.3.Hz. İsa.....	32
2.4.4. Hz. Mûsâ	33
2.4.5.Hz. Süleymân	34
2.4.6.Hz. Lokmân	35
2.4.7.Hz. Dâvûd.....	36
2.4.8.Hz. Muhammed (a.s.m).....	36
2.5.Dört Halife (Çâr-Yâr)	42
2.6.Kazâ ve Kader.....	44
2.7.İbadet İle İlgili Mefhumlar.....	45
2.7.1.İbadet, Tâat	45
2.7.2.Namaz.....	46
2.7.3.Secde- Sucud	47

2.7.4.Oruç	47
2.7.5.Kurban	48
2.8.Ahret ile İlgili Mefhumlar.....	49
2.8.1.Âhiret	49
2.8.2. Defter-i Amâl	50
2.8.3.Cennet.....	51
2.8.4.Hûri.....	53
2.8.5.Gilman	53
2.8.6.Kevser.....	54
2.8.7.Cehennem.....	54
2.9.Diğer İtikâdi Kavramlar.....	55
2.9.1.Ezel Bezmi	55
2.9.2.Mi'râc ve Sidretü'l-Müntehâ.....	55
2.10.Dinle İlgili Diğer Unsurlar.....	56
2.10.1.Put (Büt, Sanem)	56
2.10.2.Kâfir.....	56
2.10.3.Günah	57
2.10.4.Kul	59
2.10.5.Mekânlar	60
2.10.5.1. Kâbe.....	60
2.10.5.2. Kerbela	60
2.10.5.3.Makam-ı Sidre	61
2.10.5.4.Yesrib ve Batha	62
2.10.6.Efsanevi Kahramanlar.....	63
2.10.6.1.Dârâ	63
2.10.6.2.Cemşîd.....	63
2.10.6.3.Ferhâd	64
2.10.6.4.Leyla	65
2.10.6.5.Mecnûn	66
3.TASAVVUFİ UNSURLAR.....	68
3.1.Arif	68
3.2.Âşık	70

3.3.Dünya	74
3.4.Fakr.....	76
3.5.Feyz	77
3.6.Kalb	79
3.7.Himmet.....	82
3.8.İrfan-Marifet	83
3.9.Kerâmet	85
3.10.Makam.....	86
3.11.Mâsivâ	87
3.12.Eserde Geçen Mutasavvıf Şahsiyetler	89
3.12.1.Hallâc-ı Mansûr	89
3.12.2.Cüneyd-i Bagdâdî.....	90
3.12.3. Hasan-ı Basrî	91
3.12.4.Habîb-i Acemî	92
3.12.5.Marûf-ı Kerhî	93
3.12.6.Serî es-Sakatî.....	93
3.12.7. Mimşâd-ı Dineverî	94
3.12.8. Muhammed-i Dineverî	95
3.12.9. Ömer Vecîheddîn-i Bekrî	95
3.12.10. Abdülkâhir-i Sühreverdî.....	96
3.12.11.Kutbeddîn-i Ebherî	96
3.12.12.Muhammed Rükneddîn-i Necâşî.....	97
3.12.13.Şihâbeddîn Muhammed-i Tebrîzî.....	97
3.12.14. Cemâleddîn-i Şîrâzî.....	98
3.12.15.İbrahim-i Zâhid.....	98
3.12.16.Muhammed-i Geylânî.....	98
3.12.17.Sadreddîn-i Hıyâvî	99
3.12.18.Yahyâ-yı Şîrvânî.....	99
3.12.19.Muhammed-i Erzîncanî.....	104
3.12.20. Emir Ahmet Semerkandi	105
3.12.21.Ümmi Sinan.....	106

3.13.Nefs	106
3.14.Seyr u Sülûk.....	108
3.15.Tac	109
3.16.Tarîk, Tarîkat	110
3.17.Tarîkatla İlgili Kavramlar	111
3.17.1.Abdal, Derviş.....	111
3.17.2.Mürid, Sâlik.....	111
3.17.3.Melâmî.....	112
3.17.4.Dergâh	113
3.18.Vecd	114
3.19.Yakîn.....	115
3.20.Zahid	115
3.21.Zühd	117
3.22. Cezbe	118
3.23.Tasavvufî Önderler	120
3.23.1. Gavs-Kutup	120
3.23.2.Şeyh	121
3.23.3.Pîr	121
3.24.Kesret	122
3.25.Înâyet	122
3.26.Üftâde.....	123
3.27.Zevk-Şevk.....	124
3.28.Sabır	125
3.29.Seher	127
3.30.Tevekkül	127
SONUÇ	129
KAYNAKÇA.....	131
ÖZGEÇMİŞ	139

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Pir Hasan Hüsameddin Uşşaki'nin Divanı'nda Dini ve Tasavvufi Unsurlar

Cengiz AYDIN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

2013: 136 Sayfa

Bu çalışmada, 16.yüzyıl Tekke şairlerinden Uşşaki'nin Divanı'nda yer alan dini ve tasavvufi unsurlar tespit edilerek şairin fikir dünyası, şiirlerinde dîn ve tasavvufun nasıl algılandığı, bir mutasavvıfın bakış açısıyla dîne ve tasavvufa nasıl yaklaşıldığı incelenmiştir.

Çalışmada, insanın gerçekliğini aşkın olanla beraber içkin olarak da ele alan şairin Divan'ındaki bütün şiirler kategorilerine göre tasnif edilerek ana bölümler oluşturulmuştur. Her ana bölümün alt başlıkları detaylı bir şekilde tespit edilmiş ve tahlil yöntemiyle şairin dinî ve tasavvufî dünyası beyitler esas alınarak yorumlanmıştır. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular “Sonuç” kısmında değerlendirilmiştir.

Uşşaki'nin din ve tasavvuf ile ilgili görüşlerinin temelinde aşk vardır. Bir hal ilmi olan tasavvuf, aşk ile divanın her yerine yansımıştır. Kamil insan yetiştirme anlayışı, kâinat-insan ve Allah arasındaki ilişkiler bağlamında değerlendirilen divan, dini ve tasavvufî kavramlar çerçevesinde ele alınarak Uşşaki'nin edebiyat dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pîr Hasan Hüsâmeddin Uşşaki, Dini unsurlar, Tasavvufi unsurlar, Uşşakilik, Aşk.

ABSTRACT

Master Thesis

Religious and Mystical Elements In The Diwan of Pir Hasan Husamaddin Ushshaqi

Cengiz AYDIN

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

2013: 138 Pages

In this study, by determining religious and mystical elements in the Diwan of Ushshaqi, one of the sixteenth-century Lodge poets, the poet's world of ideas, the way how religion and mysticism are perceived and approached in his poems have been studied.

In this study, main chapters were formed by categorizing all the poems in the Diwan of the poet, dealing with human reality both transcendently and immanently. The subtitles of each part were identified in detail and the religious and mystical worlds of the poet were interpreted based on the couplets. Finally, the results of the study consisting of main parts and their subtitles are evaluated in the conclusion part.

Ushshaqi bases his ideas related to religion and mysticism on love. Mysticism, which is a of occasion, is reflected everywhere in the Diwan with love. Diwan, which is evaluated in the context of the idea of raising mature human and relationships between universe-human and God, has been studied in the frame of religious and mystical concepts. The aim of the study is to introduce Ushshaqi to the literary world.

Keywords: Pir Hasan Hüsameddin Ushshaqi, Religious elements, Mystical elements, Love, Ushshaqi

ÖNSÖZ

Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin hayatını, şiir anlayışını, tekke edebiyatındaki yerini; “Dîvân”ındaki dînî ve tasavvufî unsurları, bu kavramların ele alış tarzlarını ortaya koymak için hazırlanan bu çalışma, tekke şiiri için kaynak teşkil edecektir. Kurucusu olduğu ve günümüze kadar devam eden Uşşakilik tarikatını daha iyi anlamak için, bu çalışma önem arz etmektedir.

Çalışmanın “Giriş” bölümünde Uşşâkî'nin hayatı, divanı ve şiir anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde tasavvuf, Uşşâkî'nin hayatı; Halvetilik ve Uşşakilik tarikatı hakkında bilgi verilmiş; şairin edebi şahsiyetinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Gösterilen hassasiyete rağmen gözden kaçan eksikliklerin tabii karşılanacağı ve hoş görüleceği ümidini taşıyoruz. Çalışmamızın ortaya çıkmasında katkısı olan, başta danışman hocam Yrd. Doç.Dr. Beyhan Kanter'e ve Doç. Dr. Hüseyin Özcan'a; bu alandaki çalışmalarından çok yararlandığım Yavuz Özenç'e ve çalışmalarım esnasında maddi-manevi desteğini gördüğüm anneme ve eşime teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamız esnasında yardımlarını esirgemeyen hocalarımız, Yrd. Doç. Dr. Çiğdem Akyüz'e, Yrd. Doç. Dr. Zübeyir Akçe'ye, Yrd. Doç. Dr. Esmâ Şahin'e ve İbrahim Turhan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu mütevâzi çalışmam boyunca her vesileyle yardımlarını gördüğüm herkese müteşekkirim.

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

c: Cilt

Çev: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi

H: Hicri

Haz: Hazırlayan

Hız: Hazreti

İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

K: Kaside

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

M: Miladi

Öl: Ölüm tarihi

s: Sayfa

SUD: Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî Divanı

TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yay: Yayınevi, Yayınları, Yayınlayan

Yy: Yüzyıl

GİRİŞ

“Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divânı’nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar” isimli bu çalışmada, Uşşakilik tarikatının dini ve tasavvufi sözlüğünü çıkarma amaçlandı. Söz konusu dinî ve tasavvufî unsurlar incelenirken özellikle metot bakımından, daha önceden çeşitli araştırmacılar tarafından yapılmış divan incelemelerinden faydalanıldı.

Çalışma, dini ve tasavvufi kavramlara hâkim olan şairin bunları divanına nasıl yansıttığını ortaya koymak, eserin kurucusu olduğu Uşşakilik tarikatına yansımalarını tespit etmek amacıyla hazırlandı.

Çalışma oluşturulurken ilk bölümde şairin hayatı, eserleri ve edebi kişiliği incelendi. Bu bölümde ayrıca Halvetilik ve Uşşakilik hakkında da bilgiler verildi.

Çalışma esnasında Dîvân’da, konuyla ilgili bütün kavramlar tek tek taranıp fişlenerek bu fişler “Din” ve “Tasavvuf” şeklinde tasnif edildi.

Bu çalışmada Pîr Hasan Hüsameddin Uşşâkî’nin Dîvânı’ndaki dinî ve tasavvufî unsurların nerelerde, ne anlamda, nasıl ve hangi amaçla kullanıldığı tespit edildi. Dîvânda ismi geçen peygamberler, tasavvufî şahsiyetler ayrı başlıklar halinde ele alındı. Dini unsurlar bölümünde, ilgili beyitlerden yola çıkarak, şairin; ahiret, itikat, ibâdet, kitap ve melekler ile ilgili kavramların nasıl kullandığı tespit edildi. Bunlar örnek beyitlerle açıklandı. Tasavvufi unsurlar bölümünde de ilgili kavramları Uşşaki’nin tasavvuf anlayışına göre nasıl işlendiği örnek beyitlerle açıklandı. Arif, aşk, makam, keramet, zahit, zikir gibi kavramlar incelendi.

Çalışmanın son bölümünde ise Kaynakça’ya yer verildi. Kaynakçada doğrudan ya da dolaylı olarak yararlanılan kaynaklar alfabetik olarak sıralandı.

Çalışmada dinî-tasavvufî unsurlar işlenirken ağırlıklı olarak Süleyman Uludağ’ın (Tasavvufun Dili I,II,III İstanbul 2007), Abdülkerim Kuşeyri’nin (Kuşeyri Risalesi, İstanbul 2009), Hulvi’nin (Lemezât-ı Hulviyye İstanbul 2003) Selçuk Eraydın’ın (Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 2004) H.Tolasa’nın (Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası, Ankara 2001) Mustafa Kara’nın (Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1985) C. Kurnaz’ın (Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili, Ankara 1987)

N.Sefercioğlu'nun (Nev'î Divânı'nın Tahlili, Ankara 1990) Hasan Kamil Yılmaz'ın, (Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarîklatlar, İstanbul 2009) Mustafa Tatçı'nın (Yunus Emre Divanı–İnceleme, Ankara 1990.) eserlerinden faydalanıldı.

Yine bazı şiirlerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, Kaplan Üstüner'in Divan Şiirinde Tasavvuf (Ankara 2007), isimli eserinden ve Ahmet Talat Onay'ın Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahları, (Ankara 2000), adlı eserinden yararlanıldı.

Tahlil esnasında kullanılan şiirler, Yavuz Özenç'in hazırladığı 'Şeyh Hüsameddin-i Uşşâkî Divanı Transkripsiyonlu Metin' isimli çalışmadan aynen alındı.

ŞEYH HASAN HÜSAMEDDİN UŞŞAKİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Divanını incelediğimiz Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşâki, Halvetiyye tarikatının Uşşaki şubesinin kurucusudur. Esas adı Hasan, lakabı ise Hüsameddin'dir.¹

Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşaki'nin hayatı hakkında kaynaklardan edinilen bilgiler yetersizdir. Uşşaki'nin hayatı hakkında bilgi veren oğlunun torunu ve Zeyl-i Şekaik müellifi Uşşakizade İbrahim Hasib, Uşşaki'nin doğumuyla ilgili olarak herhangi bir tarih vermez. Uşşaki meşayihinden Ahmet Hüsameddin Efendi'nin, Hüsameddin Uşşaki için yazdığı bir manzumede doğum tarihi için verdiği 880(1475) yılı sonraki müelliflerce de kabul görmüştür.²

Hasan Hüsameddin Uşşâkî, dünyaya Buhara'da gelmiş ve ilk eğitimini de babasından almıştır. Babası Hacı Teberrük adında bir tüccardır. Soyu Hazreti Muhammed'e ulaşır.³

Babasının vefatından sonra Hüsameddin Uşşaki bir süre onun işlerine nezaret etmiş fakat daha sonra gördüğü bir rüya ile mirastan kendisine düşen kısmını kardeşi Mehmet Çelebi'ye bırakarak Anadolu'ya gelmiştir.⁴Burada Emir Ahmet Semerkandi hazretlerine intisap etmiş ve bu intisap neticesinde kendine Kübreviyye ve Nur Bahşiyye tarîkatı hilâfeti verilmiştir. Yine Pîr Hüsâmeddin Uşşâkî Hazretleri İstanbul'a geldiği vakit de Ümmi Sinân hazretleriyle tanışmış ve bir müddet sonra Ümmi Sinan Hazretleri'den Halvetilik hilâfetini almıştır. Kendisi hilafetini almış olduğu, Kübreviyye, Nûr Bahşiyye ve Halvetiye yollarını birleştirerek Uşşâkî yolunu kurmuştur. Uşak şehrinde uzun yıllar kaldığından şehrin ismine izafeten tarikatı "Uşşaki" adıyla meşhur olmuştur.

Uşşaki 930 yılından 980 hicri yılına kadar Uşak'ta kalmış daha sonra Padişah III. Murat kalması tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Bu davetin arka planı ise

¹ Mustafa Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu evliyâları*. Tuğra Neşriyât, 1992.c.2,s.228

² Mehmet Akkuş, , "Hüsameddin Uşşaki" İslam Ansiklopedisi, c:18, T DV, İstanbul 1988

³ Mustafa Özdamar, *Hüsâmeddin Uşşâki ve Uşşâkiler*. Kırkkandil Yayınları, 2001.s.9

⁴ Özdamar, s.10

şöyle olmuştur: II. Selim'in oğlu Şehzade Murat Manisa valisi iken Hüsameddin Uşşaki'ye bir mektup göndermiş tahtın kendisine nasip olması için dua ricasında bulunmuş fakat gönderilen kişi daha mektubu teslim etmeden Uşşaki, "Şehzade İstanbul'a yola çıksın, şu vakit Osmanlı tahtına oturacaktır" demiştir. III. Murat padişah olduktan sonra şeyhin bu halini unutmamış ve ısrarla onu İstanbul'a davet etmiştir.⁵Uşşaki, yüz yaşlarında iken İstanbul'a gelmiştir.⁶

İstanbul, Aksaray'da kendisine tahsis edilen konağa yerleşen Uşşaki, ziyaretçilerinin çoğalması üzerine III. Murat'tan izin isteyip Uşak'a geri dönmek istemiştir. Padişah III. Murat kalması için ısrar etmiş ve onun için Kasımpaşa'da bir asitane inşa ettirmiştir.⁷

Sonraları Uşşakiyye tarikatının asitanesi olan bu tekkede ölümüne kadar irşad görevinde bulununan Hüsameddin Uşşaki, hac dönüşü Konya'da vefat etmiş; cenazesi İstanbul'a getirilerek tekkesine defnedilmiştir.⁸ Cenaze namazını Aziz Mahmut Hüdayi kıldırmıştır.

Uşşaki yolunun kurucusu olan Şeyh Hüsamettin Uşşaki'nin kerametleri meşhurdur. Kaynaklarda geçen olaylardan biri şöyledir: "Sefer Baba Pir Hazretlerinin arabasicidir. Bir gün dergâha misafir dervişler gelir. Sefer Baba'ya yatacak yer kalmaz. Bu durum karşısında Sefer Baba'nın Pir Hazretlerinden ayrılmaya gönlü razı olmadığından Pir Hazretlerine hitaben:

- "Efendim, ben nerede kalacağım"

Deyince, Hazret-i Pir'in canı sıkılır, Sefer Baba'ya tekkeden destur verip:

- "Cehenneme git, diye celal eder"

Sefer Baba dergâhtan çıkar ve yolda düşünceye dalar. "Dünyada cehenneme gitmeye imkân yok. Dünya cehennemi olsa olsa fırın olabilir. Pirimin sözü, yerini bulması gerek" deyip, Kasımpaşa'da bir fırına gider. Yanmakta olan içi ateş dolu fırına,"Destur ya Allah, ya Aziz" diyerek kendisini atar. Bu hali gören herkes hayretle bakabilir.

⁵Bursalı, ,s.229

⁶ Sıddık Naci Eren; *Pir Seyyid Hüsameddin Uşşaki*, Bayrak Yayıncılık İstanbul 1990, s. 15,

⁷Bursalı, s.230

⁸ Akkuş, s.515

Hız İbrahim'e tecelli eden ayet-i kerime, Sefer Baba'ya da tecelli eder. Sefer Baba'ya ateş gülistan olur. Vücutlarına bir zarar gelmez. Bu durum Pir Hazretlerine intikal ettirilir ve emri üzerine Sefer Baba fırından biraz terlemiş olarak çıkarılır. Bu olaydan sonra Hazret-i Pir, Sefer Baba'ya af ile muamele ederek tekrar dergâhına alır.⁹Yine bir başka gün, Hazret-i Pir zamanında Kasımpaşa'da bulunan kaymakam bir gün emniyet erkânı ile beraber hazretin dergâhına gelip:

“Yolunuzun Hak üzere olup olmadığını anlamak isteriz Yoksa tekkenizi kapatacağız” demiş.

Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşâkî hazretleri müridlerine hitaben, “Sizler dışarı çıkın” buyurmuş, bunun üzerine müridleri dışarı çıkmışlar. Dergâhta bulunan sineklere hitab ederek, sizler de dışarı çıkın, aramızda gizli konuşmalar olabilir” demiş. O anda emir alan sineklerin hep birden kapıdan dışarıya çıktıkları görülmüş. Bu hali gören kaymakam ve erkânı, “Aman efendim, yolunuz gayet güzelmiş” diyerek Hazret-i Pir'den destur alarak dergâhtan ayrılmışlar.¹⁰

Uşşâkî'nin kabri, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde, Kasımpaşa da, Hacı Ahmed Efendi Mahallesi, Pir Hüsameddin Sokağı üzerinde yer alan Uşşâkî âsitanesi (külliyesi) içinde bulunmaktadır.¹¹

Türbesini de barındıran bu tevhidhane, Uşşakiliğilin âsitanesi ve Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin makamıdır. Önceleri ahşap ve kârgir olan bu tevhidhane, daha sonra tersane emîni Yusuf Efendi (ö.1748) tarafından yeniden külliye olarak inşa ettirilmiştir. 1718 yer sarsıntısından sonra türbe ve tevhidhane harap olmuş ve II. Abdülhamid tarafından binalar yeniden onarılmış ve etrafı duvarlarla çevrilerek koruma altına alınmıştır.¹²

16.yy'ın son çeyreğinde Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşâkî tarafından kurulan Uşşâkî külliyesi 1925 tarihine kadar aralıksız hizmet vermiştir. 1960 yılında külliyenin tarihi önemi haiz semahane, haremlik ve selamlık bölümü bilinçsizce yıkılarak yerine bir ilkokul inşa edilmiştir. Bu muhteşem külliye kalan

⁹ Eren, s.20

¹⁰ Eren, s.14

¹¹Hür Mahmut Yücer; *Osmanlı toplumunda tasavvuf (19. yüzyıl)*. Vol. 44. İnsan Yayınları 2003, Yavuz Özenç, *Şeyh Hazreti Pir Hasan Hüsameddin Uşşâkî Hazretleri Divanı Transkripsiyonlu Metni*, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler. Enst. Türkiye,2008(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s.5

¹² Bursalı, s.232

unsurlarda 1982’de onarılmıştır.¹³ H.1310 (M.1890) yılında ki depremden sonra, türbe ve tevhidhâne harap olmuş, Pir Hazretlerinin kabri-şerifleri bu olay tesiriyle çukurda kaldığından su istilasına uğramıştır. Hazret-i Pir, zamanın Padişahı II. Abdülhamid’e rüyasında görünüp,

-“Kabrimdeki mahsuru izale ediniz” diye ihtarda bulunur.

Sultan II. Abdülhamid, türbesinin etrafına duvar yaptırmış ve kabrini yükseltmiş, ayrıca semahane, türbe, haremlik ve selamlıktan teşekkül eden külliye yaptırarak yeniden imar ettirmiştir.¹⁴

Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî’nin, üç oğlu ve bir kızı olup, oğulları ulemadan Mustafa Efendi, Abdulaziz Efendi ve Abdurrahim Efendi’dir. Kızı Ferah Sultan’dır. Kendisinden sonra gelen aile efradı Uşşâkîzâde adını aile adı olarak muhafaza etmiştir.¹⁵

1.2.Eserleri

Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşâkî, Halvetilerin virdi olan Seyyid Yahya Şirvani’nin “Vird-i Settâr” eserine ilavelerde bulunmuştur. Bundan başka Hizbu’t-Tesbih, Ahzab-ı Usbuiyye, Evrad-ı Kebir gibi dua kitaplarını da düzenlemiştir.¹⁶ Hasan Hüsameddin Uşşâkî’nin tespit edilebilen yazılı eserleri şunlardır:

1. Evrâd-ı Kebîr
2. Hizb-u Tesbih
3. Ahzab-ı Usbuiye
4. Şerh-u Vird-i Settâr

¹³ Bursalı, c.2,s.232

¹⁴ Bursalı, s.233

¹⁵ Özenç, s.6

¹⁶ Eren, s. 17

1.3. Edebi Şahsiyeti

Tasavvuf ehli şairler Hz. Peygamber (s.)'in: “Şâirlerin kalbleri Allah'ın hazineleridir.” ve “Şiirin bazı çeşitleri hikmettir”¹⁷ gibi hadislerini, kendilerine rehber edindiler. Hilmi Yavuz'a göre ise dünya şiir literatüründe lirik şiirin en iyi örnekleri mutasavvıf şâirlere aittir.¹⁸

Şeyh Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî 16. yy.da yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Divanının içeriği tasavvufî olup sanat gözetmekten çok irşat gayesiyle yazılmıştır. Dini ve tasavvufi bu şiirlerde, ayet-i kerimeler ve hadisler divana dağılmıştır.

Bütün şiirlerin konusu Allah aşkı, din, tasavvuf, tekke ve tarikattır. Divanı bir aşk manzumesi gibidir. Aşk, vecd halinde divanını yazmıştır. Kendisi bunu şöyle anlatır:

Vahdet meyini içdüm peymâne-i 'aşk oldum
Lâ-ya'kıl olub geçdüm mestâne-i 'aşk oldum
Gör batnımı n'oldum gevher ile toldum
Bir genc-i nihân buldum vîrâne-i 'aşk oldum
Mecnûn gibi tağ aşdum vâdi-i ğama düşdüm
Yarı göricek şaşdum dívâne-i 'aşk oldum
Odlara atub kendüm büryân olayım şandum
'Aşk âteşine yandum pervâne-i 'aşk oldum

(SUD. 137-1;4)

Bu coşkun söyleyiş divandaki şiirlerin karakteristiliği olarak görülmektedir.

Ey Hüsâmî 'ârifîñ her bir kelâmı nutq-ı Haqq

Sem'-i cân it nutqumu nutqumda 'irfân gizlidür

(SUD. 38-1;5)

Uşşaki arifin her sözünü Hak sözü olarak nitelemekte ve kendi sözünü dinleyenlere de bu gizli irfanı hatırlatmaktadır.

¹⁷ Muḥammad ibn İsmail Buhârî, Mehmed Sofuoğlu, Hikmet Tekin. *Sahih-i Buhari ve Tercemesi. Edeb*, Ötüken Yayınları, 1990,s 107

¹⁸ Hilmi Yavuz, *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul 2005, s. 183

1.3. Tarikatı((Halvetî-i Uşşâkî)

1.3.1 Tasavvuf

Tasavvuf islam ruhaniliğinin en belirgin yanıdır. Bunun için tasavvuf bugünde üzerinde çok fazla fikir yürütülen, olumlu veya olumsuz görüş bildirilen konuların başında gelir. Tasavvuf, yüzyıllar boyu tarifi yapılmasına rağmen, aktüalitesini koruyan bir fenomen olarak, felsefi, tarihi, psikolojik ve hemen her açıdan yaklaşımlarla, izahına ve anlaşılmasına çalışılmaktadır.¹⁹

İz'e göre de tasavvuf, Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlakı tasfiye, iç ve dışı tenvir, suret ve sireti tezkiye hallerinden bahseden bir ilimdir. Tasavvuf zevken bilinen bir ilimdir. İmanın, İslam'ın ve ihsanın zevken bilinmesidir.²⁰

Filolojik araştırmalarda tasavvuf kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda bir görüş birliği yoktur. Hatta tasavvufun tarifi konusunda da tam bir görüş birliği hiçbir zaman olmamıştır. Bunun nedeni tasavvufu, tasavvuf ehlinin yaşadığı mânevî tecrübeler ve bulunduğu makamlara göre tanımlamasıdır. Bu tariflerin sayısını bine kadar çıkarırlar, hatta "mutasavvıfların sayısındadır" diyenler vardır. Bu tasavvuf tariflerinden bazıları şöyledir:

1. Tasavvuf zühddür,
2. Tasavvuf güzel ahlâktır,
3. Tasavvuf Allâh'a tam teslimiyet ve rabbânîliktir,
4. Tasavvuf Hakk'a vuslattır (ihsân),
5. Tasavvuf İslâm'ın rûh hayâtıdır,
6. Tasavvuf bir bâtın ilmidir,
7. Tasavvuf havassa âit ledün ilmidir.²¹

Tasavvuf araştırmacılarının çoğu sufi ve tasavvuf kelimesini ilk kullananların Bağdatlılar olduğunu kabul ederler.²² Bu iki kelimenin kökeni hakkında pek çok yorum yapılmıştır. Bunların içerisinde tasavvuf araştırmacıları tarafından en kabul

¹⁹Doç. Dr. Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XXIV, Ankara 1981. s. 413

²⁰ Mahir İz, *Tasavvuf* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 2000, s.27

²¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat Ticaret, 2000.

²² Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, "İz Yayınları İstanbul 1996, s.31

edileni Kuşeyri'nin yaklaşımıdır. Kuşeyri'ye göre sufiler Allah'ın huzurunda ilk safta durmaları, Ashab-ı Suffa'yı benzemeleri, mâsivâdan yüz çevirmeleri dolayısıyla bu adı almışlar ve yine bulanıklığın zıddı olan duruluk anlamına gelen safâ kelimesinden ötürü bu isim onlara verilmiştir.²³

Tasavvuf ehli; meşreb, mizac huy farklılıklarına göre tarikatları tasniflemiştir. Bunlardan meşhur olan üçlü tasnife göre tarikatler izledikleri medot itibariyle şu şekilde sıralanmışlardır:

1-Tarîk-i ahyâr: Amel ve ibâdete düşkün kişilerin tuttuğu yoldur. Zâhidlerin yolu budur. Bu yola “tarîk-i zühd” ve “İbâdet” yolu da denir.

2-Tarîk-i Ebrâr: Riyâzet ve mücâhede yoludur. Mürîd riyâzet ve mücâhede ile kendi ahlâkını güzelleştirmeyi, kalbini tasfiye ve nefsini tezkiye etmeyi esas alır. Sûfî tarikatlerinin yolu genellik budur.

3-Tarîk-i Şuttâr: Aşk, cezbe ve muhabbet ehlinin yoludur. Bu yolda giden sâlik, bir hâlden diğere, bir makâmdan başka bir makâma intikal etmek sûretiyle ma'nevi bir seyr takip eder.”²⁴

Yılmaz'a göre “tarikatler seyr u sülûk esaslarına göre de iki kısımda mütalaa edilmiştir: Ruhanî tarikatler, Nefsanî tarikatler:

1-Ruhanî tarikatler: Ruhu yüceltmeyi esas alan bu yolda perhiz ve çile yoktur. Çünkü rûhun yüceltilmesi perhiz ve çile ile değil mürşidin ma'nevi teveccühü ile olmaktadır. Bu teveccühe mazhar olmak için de nafîle ibâdet, zikir, teslimiyet, râbîta gibi gıdalarla ruhu beslemek gerekir.

2-Nefsanî tarikatler: Bu yol nefsi yedi mertebeye ayırarak bunların her biri “esmâ-i hüsnâ”dan “esmâ-i seb'a”nın biriyle terbiye edilerek bu isimlerin mânâsına uygun harekete alıştırılır. Böylece nefsin rûhun emri altına girmesi sağlanmış olur.”²⁵

Süleyman Ateş'e göre “tarikatlar aslında tek kaynaktan çıkmakla beraber sonradan çeşitli müessis ve pîrlerin getirdikleri bazı metod ve evrâd değişiklikleriyle

²³Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, Haz.Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1991, s. 450.

²⁴ M. Ali Aynî , *İslâm Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: H.R. Yananlı, Akabe Yay., İst., 1985., ss.57-58;Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatler Târîhi*,Dergâh Yay., İst., 1985, ss. 273-274; O.Türer, *Türk Mutasavvif ve Şairi Muhammed Nazmî*, ss9-10; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, s.244.

²⁵H. K. Yılmaz, *Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar. Ensar Neşriyat Ticaret. İst.(2000).* ss. 247-248

dallanmış, böylece pek çok tarikat ortaya çıkmıştır.”²⁶ Tarikatlerin sayıları her zaman tartışılmıştır. Gölpınarlı bu sayıyı on iki olarak belirlese de genel tasnif şöyledir:²⁷

- 1-Kâdiriyye: Abdulkâdir Geylanî (ö.562/1160).
- 2-Yesevi: Ahmed Yesevî (ö.562/1166).
- 3- Rifâ’yye: Ahmed er-Rifâ’î (ö.578/1183).
- 4- Medyeniyye: Ebû Meyden Şuayb b.Hüseyin (ö.590/1193).
- 5- Kübreviyye: Necmüddin Kübrâ (ö.618/1221).
- 6- Suhreverdiyye: Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdî (ö.632/1236).
- 7-Çeştiyye: Muinüddin Hasan el-Çeşti (ö.633-1236).
- 8- Ekberriyye: Muhyiddin b.Arabî (ö.638/1240)
- 9- Şazeliyye: Ebû’l-Hasan eş-Şazelî (ö.656/1258)
- 10-Bektâşiyye: Hacı Bektaş-ı Velî (ö.669/1271)
- 11- Mevlevîyye: Mevlânâ Celâleddin-i Rumî (ö.672/1273)
- 12-Nakşibendiyye: Bahaüddin Nakşibendî (ö.672/1273)
- 13-Bedeviyye: Ahmed b.Ali Bedevi (ö.675/1276)
- 14-Desûkiyye: İbrahim Burhâneddîn ed-Desûkî (ö.693/1295)
- 15-Sa’diyye: Sadüddin b.Mûsâ Cebbavî (ö.700/1300)
- 16-Halvetîyye: Ömer b.Ekmelüddin Halvetî el Lahcî (ö.800/1628)
- 17-Bayrâmiyye: Hacı Bayrâm-ı Velî (ö.833/1430)
- 18-Celvetiyye: Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö.1038/1628)

Tarikatlerin sosyal faaliyet ve hizmetleri de olmuştur. Bunlardan bazılarını Yılmaz şöyle ifade eder; Tarikatların İslam mücahidlerince fethedilen beldelerin İslamlaşması ve o bölge halkının gönlünün İslama açılması, İslam’ın gayr ı müslim diyarlarda yayılması, yine bazı Uzakdoğu ülkelerinde Kübrevi, Çiştî ve Nakşibendi dervişlerinin etkisi, İslam’ın Afrika ortalarında intişarında Kadiri ve Ticani dervişlerinin etkisi, Sibirya ve Rus Tatarları’nın İslamlaşmasında Yeseviyye tarikatının etkisi büyük olmuştur.²⁸

²⁶ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat İst.(1992) s. 81

²⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiyede Mezhepler ve Tarikatler*, İnkılâp Kitabevi, İst.1969, ss. 187-188

²⁸ Yılmaz, s.239

Marifet ve yakine ulaşmak için yollar anlamında tasavvuf” günümüzde ise ebedî saadete nail olmak için nefsi tezkiye (temizleme) ahlâkî tasfiye (sıfırlama), zahir (görünen) ve batını (görünmeyen) tenvir (aydınlık) hallerinden bahseden bir ilimdir”.²⁹ Pek çok koluyla tasavvuf hayatın içerisinde.

1.3.2 Halvetîlik

Halvet, "büşbütün yalnız durmak, kimsesiz yer, halvete girme, ibadet, zikir ve riyazet ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanma, hamamın özel bölmesi”³⁰ manalarına gelir.

Tasavvuf terimi olarak halvet, "Hiç bir insan veya meleğin olmadığı bir yerde, ruhun gizlice Allah ile konuşmasıdır"³¹ Uludağ’a göre de halvet, “günahattan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek”tir.³² Ayrıca “Halvetiyye kelimesinin harflerinin de, ayrı ayrı manalar ifade ettiği kaydedilir. Bu kelimedeki "hı" harfi, masiva düşüncesinden kalbi boşaltmak anlamına gelen "huluvv"a işaret eder. "Lam" harfi, zikir lezzetine, "vav" harfi, vikaye" yani korunmaya, "te" harfi, temkin'e, "ye" harfi, zorluğa (usr), "he" harfi ise müşahedeye delalet eder.”³³

Halvetiyye tarikatının esasını, “Kelime-i Tevhîd ile beraber, meşhur yedi esmayı (Lâ İlâhe illâ'llâh / Hû / Hakk / Hayy/Kayyûm / Kahhâr / Allâh) gizli ve açık olarak her yerde zikretmek; kalbi, fenalıklardan arıtmaya, Cenâb-ı Hakk’ı vuslat için mücâhedede bulunmaya gayret etmek” olarak açıklamaktadır.³⁴

Ehli tarikat , “ halvet’in dinî hayat açısından önemli olduğuna inanmış ve bu fikirlerini desteklemek için de Hz. Peygamber’in halvetten hoşlanarak zaman zaman Mekke yakınındaki Hira Mağarasına çekilip burada inziva hayatı yaşadığını dile getirmişlerdir.”³⁵

²⁹Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay, İstanbul 1981, s. 15.

³⁰Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, (Dersaadet) İstanbul 1317, s. 587

³¹Süleyman Uludağ, “Halvet”, (DİA), C: 15, TDV Yay., İstanbul 1997, s. 386.

³²Cürcani, *Tarifât*, (Matbaa-i Amire) İstanbul 1275, s. 41

³³E. Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, (Türkiye Yayınları) İstanbul 1964, ss. 172-173. Eraydın, s.390

³⁴Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîler ve Halvetîlik*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984. Bir Türk Tarikatı olarak: Halvetiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, AÜİFD, Ankara 1999, Sayı: XXXIX, ss. 535-563

³⁵Uludağ, s. 386

Uludağ'a göre "halvetîlik tasavvuf ve tarikatlar tarihi açısından belki de en önemli tarikattır. Bu önem, coğrafi olarak yayıldığı geniş alan, yetiştirdiği mühim şahsiyetler, Osmanlı zamanında ehl-i sünnetin savunucusu ve koruyucusu olması ve günümüzde de dünyanın farklı yerlerinde temsilcilerinin bulunmasından kaynaklanmaktadır.³⁶

Pek çok Osmanlı padişahının da bağlı olduğu,³⁷"Halvetiyye tarikatı, Ebû Abdullah Sirâcüddîn Ömer b. Ekmelüddîn Halvetî (ö.800/1397) tarafından XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ran'da kurulmuştur. Kısa bir sürede geniş bir alana yayılan Halvetîlik, Pir İlyas (ö. 837/1434) ve Seyyid Yahya Şirvânî (ö.869/1465) 'nin halifeleri vasıtasıyla da Anadolu topraklarında faaliyet imkânı bulmuştur.

Ömer Halvetî'nin şeyhi amcası Kerîmüddîn Halvetî'dir. O da İbrâhim Zâhid Gilânî (ö.700/1300)'nin iki halifesinden biridir. Bu yüzden Halvetiyye Zâhidiyye'nin bir koludur. Diğer kolu ise Safiyyüddîn Erdebilî (ö.735/1334)'ye bağlı olan Safeviyye veya Erdebîliyye'dir."³⁸ Sonuçta Safeviyye tarikatından Bayramiyye tarikatı, Bayramiyye tarikatından da Celvetiyye tarikatları doğmuş, kendisinden birçok şubenin meydana geldiği Halvetiyye tarikatı ise İslam dünyasının en yaygın tarikatı olmuştur.³⁹ Halveti tarikatının yaygınlaşması 'ikinci pîr'i kabul edilen Seyyid Yahyâ Şirvânî (ö. 862/1457) ve onun müridi olan Dede Ömer Ruşeni'den sonra gerçekleşmiştir.⁴⁰

Anadoluya Halvetîliği ilk taşıyan ve onu Amasya civarında yayan zat, Şirvânî'nin şeyhinin bir başka halifesi olan Amasyalı Pir İlyâs'tır. (ö.1410).Bundan dolayı Osmanlı topraklarında Halvetiyenin ilk filizlendiği merkez , Pir İlyas Halveti (ö.833/1429) ve Zekeriya Halveti (ö.?)gibi şahsiyetlerin gayretleriyle Amasya olmuştur.⁴¹

Necdet Yılmaz'ın Osmanlı Toplumunda Tasavvuf' kitabında belirttiğine göre "Seyyid Yahya Şirvânî'den sonra, Halvetîlik dört ana kol ve bunlardan türeyen alt

³⁶Uludağ, s. 386

³⁷Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı olarak: *Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili*", AÜİFD, Ankara 1999, Sayı: XXXIX, s.535

³⁸Reşat Öngören, *Osmanlı'da Tasavvuf: Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulema (XVI.yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000, s. 27

³⁹Aşkar, s.560

⁴⁰Mehmet Demirci , "*Halvetîlik*", *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1987, ss.79-80

⁴¹ Aşkar, ss 535-563

şubeler vasıtasıyla hızlı bir şekilde yayılmıştır. Hepsi de Sünni inancına ve şer'î kurallara sıkı sıkıya bağlı olan bu ana kollar ve kurucularıyla, onların bazı alt kolları şunlardır:

Rüşeniyye: Aydınlı Dede Ömer Rüşenî (ö.892/-1487) tarafından kurulmuştur. Rüşenî, Yahya Şirvânî'nin halifesidir. Rüşeniyye'nin Mehmed Demirtaşî (ö.938/-1531)'ye nisbet edilen Demirtâşiyye, İbrahim Gülşenî (ö.940/1533)'ye nisbet edilen Gülşeniyye, Hasan Sezâî (ö.H51/1738)'ye nisbet edilen Sezâiyye ve Hasan Hâletî (ö.1329/1911)'ye muzâf Hâletiyye kolları vardır.

Cemâliyye: Çelebi Halife veya "Cemâl-i Halveti" olarak bilinen Muhammed b. Hamîdüddîn Cemâlî (ö.899/1494) tarafından kurulmuştur. "Cemâl-i Halveti" Cemâleddin Aksarâyî neslinden âlim bir şeyhtir. Cemâliyye'nin Sünbül Sinan'a (ö.936/1529) bağlı Sünbülüyye, Kastamonulu Şeyh Şaban-ı Velî (ö.976/1568)'ye bağlı Şâbâniyye, Karabaş Velî (ö.H07/1695)'ye bağlı Karabaşiyye, Nasûhî Mehmed Efendi (ö.H30/1718)'ye bağlı Nasûhiyye ile Bekriyye, Derdîriyye ve Sâviyye gibi kolları vardır.

Şemsiyye: Ahmet Şemseddin Sivâsî (ö.1006/1597) tarafından kurulmuştur. Tarihte Sivâsîler olarak bilinen ailenin büyüğüdür. XVII. yüzyılda tekke-medrese kavgasında tekke tarafı Sivâsîler tarafından temsil edilmiştir. Bu aileden Abdülhad Nûrî Sivâsî (ö.1061/1651) bu yoldan Sivâsiyye diye bir kol kurmuştur.

Ahmediyye: "Yiğitbaşı" unvanıyla anılan Gölmararası'ndan Ahmed Şemseddin (ö.910/1504) tarafından kurulmuştur. Ahmediyye'nin Ramazan Mahfî (ö.1025/-1616)'ye bağlı Ramazaniyye, Nureddin Cerrahî (ö.H33/-1721)'ye bağlı Cerrahiyye, Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö.1003/1594)'ye tâbi Uşşâkıyye, Niyazi Mısırî (ö.H05/1693)'ye bağlı Mısriyye ile Cihângiriyye, Raûfiyye ve Salâhiyye gibi şubeleri vardır.

Halvetîyye tarikatında zikir usûlü ise şöyledir:

Zikir talimi alan mürîd kıbleye karşı oturur, kalbini her tür düşünceden, masivadadan boşaltarak zihni temiz bir şekilde önce kelime-i tevhid zikrini otuz üç

veya yüz altmış beş defa tekrar eder sonra Allah sonra sırayla Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr isimlerini şeyhinin gösterdiği gibi zikreder.⁴²

Halvetiyye yolunda manevi terakki yedi isimle (Esmâ-i Seb'a: Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kakhâr) yapılır.⁴³

Eğer mürid şeyhinin yanında değilse ona bu yedi ismin tamamı birden verilir. O da bu zikirleri yüz bin âdete ulaştırır. Bunları eksiksiz olarak yerine getirebilen mürid hilâfet icazeti almaya hak kazanır. Toplu yapılan zikirlerde herkes zikre katılır. Mürşidin idaresinde zikir ayakta veya oturarak yapılır, ardından devrâna başlanır. Devrân, esmâhan bulunduğu halde sağa veya sola doğru topluca yürümektir. Kul ile Allah arasında yetmiş bin perde vardır. Bunlar yedi isme tekabül eder. Her bir ismin sonunda on bin perde kalkar. Esmâ-i seb'a ile mürid yedi mertebeyi aşarak yetmiş bin perdenin kalkması neticesinde Allah Teâlâ'ya yakınlık kazanır.⁴⁴

Halvetiyye tarikatında yukarıda işaret edilen yedi nefse yedi makam şunlardır;

“1- Nefs-i Emmâre: Bu kalın ve karanlık zulmet perdeleriyle örtülü bulunan nefsin makamıdır.

2- Nefs-i Levvâme: Hafif zulmet perdeleriyle örtülü nefsin makamıdır.

3- Nefs-i Mülhime: Nur ve zulmet arasındaki perdelerle örtülü nefsin makamıdır.

4- Nefs-i Mutmainne: Nûrânîyete yükselen perdelerle örtülü nefsin makamıdır.

5- Nefs-i Râdiyye: Perdelerin devamlı incelmeye yüz tuttuğu nefsin makamıdır.

6- Nefs-i Mardiyye: Hissedilir olan ve hissedilmeyen hiçbir perdenin kalmadığı nefsin makamıdır.

7- Nefs-i Kâmile: Nefislerin nihayet bulduğu makamıdır.”⁴⁵

Halvetiyye tarikatında müridin her gün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Yahya Şirvânî'nin “Virdi's-Settâr”ının okunmasına önem verilir. Ayrıca haftanın belli günlerinde tekkelerde

⁴² Eraydın, s.390

⁴³ Uludağ, s.394

⁴⁴ Eraydın, s392

⁴⁵ Eraydın, s.393

cehrî (sesli) olarak topluca zikir yapılır. Buna yukarıda da geçtiği gibi devrân denir. Devrânda ilâhiler okunur.⁴⁶

Uludağ'a göre Halvetiyye de , “Zikir yapılırken mûsikîye önem verilir ve başta ney, kudüm ve defolmak üzere çeşitli mûsikî aletleri kullanılır. Bundan dolayı kendilerine karşı çıkan bazı âlimlerin itirazlarını red etmek için halvetîler devrânı savunan eserler yazmışlardır. Halvetîyye tarikatında nefis tezkiyesi asıldır. Bunun yolu da dille, kalple, ruh ve sırla yapılan zikirdir. Bu sebeple az yeme, az konuşma, az uyuma, inziva, zikir, fikir ve şeyhe bağlılık ilkelerine halvetîlikte hassasiyetle uyulur. Bunlar, mücâhede (vazifeleri îfa) müşahedeye (Allah Teâlâ'ya vuslat) ulaşmak için vazgeçilmez bir şarttır.”⁴⁷

1.3.3 Halvetiyye- Uşşakiye

Uşşakilik; “XVI. yüzyıl Osmanlı'sının "Uşak" şehrinde temelleri atıldıktan sonra zamanla İstanbul, Batı Anadolu ve Rumeli bölgelerine doğru yayılmaya başlayan Halvetiyye kollarından birisinin adıdır.”⁴⁸. Bursalı'ya göre “Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşaki irşada Uşşak'ta başlayıp, feyzini ordan yaymasından dolayı kendisine Uşaklı manasında Uşşaki denilmiştir.”⁴⁹

Sıddık Naci Eren, Uşşaki'nin Şeyh Emir Ahmet Semerkandî Hazretleri'nden Kübreviyye ve Nuri Bahşiyye tarikatı hilâfetini aldığını belirtir. Yine Pîr Hüsâmeddin Uşşâkî Hazretleri İstanbul'a geldiği vakit de kibârı evliyâullahtan Ümmi Sinân hazretleriyle mülâki olmuş ve bir müddet sonra Ümmi Sinan'dan Halvetilik hilâfetini almıştır.⁵⁰ Hazreti Pîr Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî de Kübreviyye, Nûri Bahşiyye ve Halvetiye yollarını birleştirerek Uşşâkî yolunu kurmuştur. Uşşaki, bir şiirinde tarikatını şöyle tarif eder;

Mahrem-i esrâr-ı hikmet bizler ‘Uşşâkîlerüz
Şâhib-i sırr-ı emânet bizler ‘Uşşâkîlerüz

⁴⁶Uludağ, Süleyman “Halvetîlik”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997 C.15, s.394

⁴⁷ Uludağ, s.395

⁴⁸ Mahmut Erol Kılıç, Adını Uşşak Şehrinden Alan Bir Osmanlı Tasavvuf Okulu: Pir Hüsameddin Hasan-ı Uşşaki ve Uşşakilik, 21. Yüzyıl Eşiğinde Uşak Sempozyumu, (25-27 Ekim 2001), Uşak, [Bildiriler], İstanbul 2001. C. I, s. 435-450

⁴⁹ Bursalı, c.2 s.229

⁵⁰ Eren, s. 153, İstanbul 1990, Web: <http://www.ussaki.com/v2/hz-pirin-seyhleri/>

Mażhar-ı feyz-i nübüvvet bizler ‘Uşşâķilerüz
Server-i sırr-ı velāyet bizler ‘Uşşâķilerüz
Matla‘-ı şems-i hidāyet bizler ‘Uşşâķilerüz

Men sırrın bilelden Haķķ’ı tahķıķ bilmişüz
‘İyd-i ekberdir cemāl-i yāre ķurbān olmuşuz
Hem-dem hüccāc-ı ma‘nāyuz tavāfi ķılmışuz
Sa‘yile irdik Şafā’ya Merve-i Haķķ’ı bulmuşuz
Ka‘be-i maķşūda vuşlat bizler ‘Uşşâķilerüz

Uşşaki en büyük bayramı yar ile kavuşma anı olarak nitelemekte ve kendilerini de o bayramda kurban olarak tavsif etmektedir. Uşşakiler mana haccını tavaf eylemektedirler. Uşşaki Safa ve Merve’de Hakk’ı bulduklarını, maksud kabesine kavuşanlardan olduklarını belirtmektedir.

Evliyā-yı eyledik aķdāra ezelden hāmı olub
Ahd ü peymān gözleyüb hem-şıdķla ihlāş olub
Şer‘ine uyduķ Resūlün bezm-i hāşşū’l-hāşşı olub
Talmışız bahr-i haķıķat ka‘rına ğavvāş olub
Bulmuşuz der-i muhabbet bizler ‘Uşşâķilerüz

Derinlere dalabilen bir dalgıç olduklarını ifade eden Uşşaki, Peygamberin şeriatına uyduklarını, hakikat denizlerine dalabildiklerini ve muhabbet kapısını bulduklarını söylemektedir.

Biz ķanā‘at Kāfına sımürĝ-ı ‘anķāyuz hemān
Zerrece gülmez bizüm ‘aynımuza iki cihān
Şohbet-i ahyār ile buldıķ hayāt-ı cāvidān
Tutmışız biz lā-mekān hum-hānesinde çün mekān
İçmişüz şahbā-yı vahdet bizler ‘Uşşâķilerüz

Biz hümāyuz gerçi kim arz-ı semādan geçmişüz

urb-ı Ha' a irişub her d-seradan geçmişüz
İhtiyar itdük fenâ tc u şabadan geçmişüz
İrmişiz tahiqa talid  riyadan geçmişüz
Virdimz H-yı hüviyyet bizler 'Uşşkilerz

Ey Hsm cm-ı vahdetden saña irdi řaf
Msivy tarh idüb bulduñ kdretten reh
Sırrına mahrem idelden bizi şh-ı evliy
Bulmişuz dery-y tevhid içre dürr-i b-hemt
Slik-i rh-ı haiat bizler 'Uşşkilerz
(SUD. -83-1;6)

Bu şirinde Uşşaki, Uşşakileri sır emanetinin sahipleri, peygamber feyzinin mazharları, velayet sırrının başı olarak tarif eder. Uşşakiler, riyadan, taklitten gemiş, masivay terk etmiş ve tevhid deryasını bulmuş olarak tavsif edilir.

şecere-i Âliye-i Halvetiyeye-i Uşşkyye şu řekildedir⁵¹;

Fahri Âlem Muhammed Mustafa (s.a.v.)

Hız. Ali (Keremallahu vechehu)

Hasan Basri (k.s.)

Habib-i Acemi (k.s.)

şeyh Davud-u Tai (k.s.)

şeyh Maruf-u Kerhi (k.s.)

şeyh Sırrı Sakati (k.s.)

şeyh Cneydi Bagdadi (k.s.)

şeyh Hamsad Dinnuri (k.s.)

şeyh Mehmet Dinnuri (k.s.)

şeyh Mehmet Bekri (k.s.)

şeyh Mehmed Vahyettin (k.s.)

şeyh Abdlkahir Shreverdi (k.s.)

şeyh Kudbeddin Behri (k.s.)

şeyh Mehmet Rkneddin (k.s.)

⁵¹ Eren, s13;Web:<http://www.ussaki.com/v2/secere-i-ussakiye/>

Şeyh Sehabettin Mehmet Sirazi (k.s.)
Şeyh Seyyid Mehmed Cemalettin Tebrizi (k.s.)
Şeyh İbrahim Zahid Geylani (k.s.)
Şeyh Pir Ömer Halveti (k.s.)
Şeyh Mehmet Merami (k.s.)
Şeyh Hacı İzzeddin (k.s.)
Şeyh Sadreddin Sami (k.s.)
Şeyh Seyyid Yahya Şirvani (k.s.)
Şeyh Mehmet Molla Pir Erzincani (k.s.)
Şeyh İbrahim Taceddin (k.s.)
Şeyh Alâaddin Uşşâkî (k.s.)
Şeyh Ahmed Yiğit Başı (k.s.)
Şeyh Hacı Hasan Karamani (k.s.)
Şeyh Emir Ahmed Semerkandi (k.s.)
Şeyh Ümmi Sinan (k.s.)
Şeyh Pir Hasan Hüsameddin Uşşaki (k.s.)

2.DİNİ UNSURLAR

2.1. Allah

Kâinatın var edicisi, varlığı için hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı gibi bütün yarattıkları kendisine muhtaç olan Allah, Şeyh Hüsameddin Uşşaki Divan'ında da çeşitli isim ve sıfatlarıyla geçmektedir. Zaten Uşşaki'nin de O'nun rızasından başka bir amacı yoktur:

Zâhidâ dîdâr-ı Haqq'dır rûz-ı şeb maşûdumuz
Şanma kim biz tâlib-i gılmân ü hürî cennetüz
(SUD.96-2)

Uşşaki, ey zahid, Hak didarından başka bir maksudumuz olmadığı gibi biz cennetin huri ve gılmanlarına da talip değiliz derken bunu ifade eder.

Uşşaki, Hakk'ı bulmayı da ilk önce varlıktan geçmeye bağlar. Ve benlik sıfatından geçmeyenin, Cenab-ı Allah'a aşına olmayacağını ifade eder:

Varlığıñ mahv eylemeyen bulmaz rāh-ı Haqq'a rehā
Geçmeyen benlik şîfâtıñ olmadı Haqq āşinā
(SUD. -10-1)

Divanda Allah; Hakk, Mevlâ, Rab, Rezzâk, Cenâb-ı Hakk, Bârî Taâlâ, Hudâ, Gaffâr, Hudâ-yı Lem-yezel, Rahmân, Kerîm, Cenâb-ı Kibriyâ, Vâcib, Hû, Rabb, Hayy, Vehhâb, Rezzâk, Vahid, Ferd, Samed, Hazret-i Gaffar, Dest-i Kudret, Feyyâz-ı Mutlak, Hazret-i Yezdân, Cenab-ı Kibriya, Vedûd gibi isim ve sıfatlarıyla geçer.

Uşşaki, divanda Allah'a yalvarır, tek arzusunun O olduğunu belirtir, yardım diler ve bunda da ümitsiz olmadığını da ifade eder.

Ağlayub şām u seherlerde derdimden āh meded
Mededüm kalmadı gitdi baña Allah meded
(SUD. -10)

Yüz çevirüb olmazız dergāh-ı Haqq'dan nâ-ümîd
Hazret-i Haqq'a şükür kim Muştafâ'ya ümmetüz
(SUD. 96-4)

Yandır Halíl āsābını hākister it cān u teni
'Āşık n'ider onı bunı tek bulayım Mevlā seni

Uşşaki Tanrı'ya yalvarır. Hazreti İbrahim gibi ateşlere düşse de, Mevla'nın aşkını Tanrı'dan diler.

Dilerseñ bezm-i nār it yandurub yaķ teni zār it
Gülşeni gel güli hār it tek bulayım Mevlā seni

Yüz ķarasıdır sūdumuz yansun dili bī-dūzumuz
Sensin bizim maķşūdumuz tek bulayım Mevlā seni

Ben rāzıyım yā Rabb saña her ne gelür senden baña
Bin cānım olursa fedā tek bulayım Mevlā seni

Uşşaki rıza makamında Allah'tan ne gelirse razı olduğunu, tek arzusunun O'na kavuşmak olduğunu belirtir.

Derviş Hüsām'a kııl meded bābıñdan itme anı redd
Tolsun derūna 'aşķ-ı derd tek bulayım Mevlā seni
(SUD. 191-1;5)

Allah merhameti, bağışlaması en bol olandır. Rahman'dır, bütün mahlûkatına merhameti ebedidir. Rahim'dir kendisine iman eden müminleri rahmetiyle sarmıştır. Günahları çok bağışlayan olması hasebiyle de kullarının günahlarını affeder. O'nun rahmetinden asla ümit kesilmez:

Rezzāk-ı Kerım'imsin fettāh-ı Rahımim'sin
Settār-ı 'āzımim'sin Mevlām keremiñ çoķdur

Göñlüm gözün sen aç lutfuña senüñ muhtāķ
'Āşıklara rağmet saķ Mevlām keremiñ çoķdur

Ref eyle rüsümâtı mahv eyle hatıatı
Ževķ it baña tã‘âtı Mevlâm keremiñ çoķdur
(SUD. 46-3,4,5)

Allah’ın nimetleri ebedi olduğu halde insan gaflettedir, isyandadır. Gaflet bataklığında olduğunu idrak eden Uşşaki bu durumdan kurtulmak ister. Bu da ancak, Allah’ın inayetiyle olur:

Hudâyâ hãb-ı ğafletden beni lutfuñla yãd it
Derūnum cizye-i envâr-ı ‘aşķuñdan haberdâr it
(SUD. 22-1)

Uşşaki seher vakitlerinin gafletten uyanma vakti olduğunu şöyle belirtir:

Emr-i da‘vetiyye dâll oldu seher vaķtı tamâm
Hazret-i Haķķ’ıñ habıbi medh ider anı mūdâm
Hãb-ı ğafletden gözün aç ķıl tazarru‘ ey Hüsâm
Dergeh-i Haķķ’a temennâdur baña vaķt-i seher
(SUD. 43-4)

“Elest Bezmi’nde Allah ruhlar âlemini yarattığı zaman ruhlara hitaben: “Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)”¹Buyurunca ruhlar: “Kâlû Belâ (Evet, sen bizim Rabbimizsin) dediler.”²Gölpınarlı’ya göre “bu akit, kıyamet gününde insanoğlunun, “Bizim bundan haberimiz yoktu.” demesini engellemek için yapılmıştır.³Uşşaki şiirinde bu akti bize hatırlatır:

Hü diyü dünyâya geldim giderim yã hü diyü
Eyledim bezm-i elestde ben ezel iķrâr-ı hü
(SUD. 173-4)

¹ M. Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözlür*, Enderun Yay. İstanbul,1992,s.39.

²İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara,1995, Akçağ Yay. s.90

³Gölpınarlı Abdalbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992, s. 92.

Konevi'nin yaklaşımına göre "mutlak ilim sahibi Allah'ın zâtı benzersizdir. Hak, görme ile kavranamadığı gibi akıl ile de tam olarak idrak edilemez. O, belirli bir durumda münhasır değildir."⁴İbnü'l Arabi de ulûhiyetten şöyle bahseder; "O'nun ulûhiyeti ve noksansızlığı karşısında tabiattaki bütün varlıklar O'na secde eder. Bütün masivâ ilâhî marifet sahibi olup Allah'ın vahyine mahzardır. Onlar, kendilerine tecelli edeni bildiğinden dolayı ve fitratları gereği sürekli ibadet hâlinedirler."⁵

Bunun farkında olan Uşşaki ise lisanının zikir olduğunu, bunca hatasına rağmen piran ile haşr olmak istediğini belirterek Allah'a şöyle yalvarır:

Cürm-i hatâ kârim benüm yâ Rabbenâ ente'r-Rahím
Uydım hevâ-i nefse benüm oldı yerim nâr-ı cahím
Oldun lisânım zâkiriñ ey Hâliq-i Hayy-ı Kerím
Yâ gâfire'z-zenbi'l-hatâ estağfirullâh el-'azím
Virdim budır şubh u mesâ estağfirullâh el-'azím

Münker Nekir iki melek qabre varınca geeler
Zikriñle rûhum üns idüb tevhidimi diñleyeler
Men Rabbüke diyüb baña kimdir resülün diyeler
Yâ gâfire'z-zenbi'l-hatâ estağfirullâh el-'azím
Virdim budır şubh u mesâ estağfirullâh el-'azím

Pírân ile haşr it beni yâ Rabbenâ budur ricâm
Eyle tecellî-i cemâl müstağraq oldum envârım
Kevser şarâbından içür 'atşân olıcaq Şeyh Hüsâm
Yâ gâfire'z-zenbi'l-hatâ estağfirullâh el-'azím
Virdim budır şubh u mesâ estağfirullâh el-'azím
(SUD. 150-1.4.5)

⁴ Sadreddin Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki tavri'l-mahsûs*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004, s. 20.

⁵İbnü'l Arabi, *Tasavvuf Makamı*, Çev. İbrahim Aşkî Tanık, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 44.

Tasavvuf ehline göre gönül aynı bir ayna gibidir. Bu aynada Yaratacı'nın tecellisi zuhur eder.⁶ Mü'minin kalbi Allah'ın evidir, bu manada Uşşaki, Hazreti İbrahim gibi geçip gidenleri sevmediğini gönlü ancak O'na vermekle huzur bulunulacağını şöyle ifade etmektedir:

Hâlik'ı gör Haqq'a vir gönlüñ 'alâyıkdan geçüb
Hazret-i İbrâhim gibi di La uhibbü'l-afilîn
(SUD. 160-3)

2.2. Melekler

“Melek kelimesi haberci, elçi, güçlü, tasarrufta bulunan, yöneten” manalarını haizdir. İslamın altı şatından ikincisi meleklerle iman etmektir. Erkeklik veya dişilik gibi özellikleri taşımayan, gûnahtan masun olan, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilme vebuna göre hareket edebilme hassalarından yoksun olan melekler sadece Allah'ın kendilerine emrettiklerini yapmakla yükümlüdürler.”⁷ Melekler, Uşşâkî'nin divanında vazifeleri ile geçerler. Mesela ruhu alma, kabirde sual sorma gibi özellikleriyle şiiirlerde yer edininirler.

Çün kıbîz-ı ervâh olan melek gelüb me'mûr ola
(SUD. 150-1)

Münker Nekir iki melek kıbreye varınca geleler
Zikriñle rûhum üns idüb tevhidimi diñleyeler
Men Rabbüke diyüb baña kimdir resülün diyeler
Yâ gâfire'z-zenbi'l-hatâ estağfirullâh el-'azîm
Virdim budır şubh u mesâ estağfirullâh el-'azîm
(SUD. 150-4)

Hüsâmî kıulına lutf eyle Mevlâ

⁶Pala, s.205

⁷ Kemal Atik-Ali Bardakoğlu-Celal Kırcı-Selahattin Ali Toksarı, “Melek”, İslamî Kavramlar, Ankara, Sema Gençlik Vakfı Yayınları, 1997, s.488

Kıyâmetde pıran ile haşr eyle
 Melekler kimler diyince aña
 ‘Uşşâkıler dirler biz ‘Uşşâkıyüz
 (SUD. 95-8)

Yine meleklerden Divan’da Âdem’e secde etmeleri ile de bahsedilmektedir.⁸
Bu mevzu Kur'an-ı Kerim’de yedi ayrı sûrede şu şekilde geçer.

“Hani Rabbin meleklerle şöyle demişti: ‘ Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.’ Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın! Derken bütün melekler topluca secde ettiler. Ancak İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.”⁹

“Andolsun sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, Âdem'e secde edin! diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı.”¹⁰

“Hani meleklerle, “Âdem'e secde edin!” demiştik de, Onlar hemen secde ettiler; yalnız İblis hariç. O, bundan kaçındı.”¹¹

“Hani meleklerle, “Âdem'e secde edin!” demiştik, İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis: “Hiç ben, çamur halinde yarattığın bir kimseye secde eder miyim!” demişti.”¹²

“Hani Rabbin meleklerle: "Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için secdeye kapanın! demişti. Bunun üzerine bütün melekler hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. (Allah:) Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir? dedi.(İblis:) Ben, kuru bir

⁹ Kur’ân-I, Kerîm Ve Açıklamalı. "Meâli,(hızl.: Hayrettin Karaman, Ali Özek vd.)." TDV Yay., Ankara (2001). Sâd, 38/71-74.

¹⁰ A'râf, 7/11

¹¹ Tâhâ, 20/116

¹² İsrâ, 17/61

çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi.”¹³

“Hani biz meleklerle: Âdem'e secde edin, demiştik de İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlendendi. Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir değişmedir!”¹⁴

"Hani Biz meleklerle, 'Âdem'e secde edin (üscüdû)' demiştik, İblis hariç hepsi secde ettiler (secedû), o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkar edenlerden oldu."¹⁵

Melâ'ik kıldılar aña sücûdî

Anda hem oldı münevver vücûdî

(SUD. 1-8)

Elmalı Hamdi Yazır, meleklerin Âdem'e secde etmelerine şöyle yaklaşır; Meleklerin secde etmesi, Hz. Âdem (as)'e bir tekrim olmakla beraber, bizzat Allah'a bir kulluktur. Bu secde ile melekler Allah'ın hükümlerinin icrası noktasından Hz. Âdem (as)'e onun yeryüzüne halife olması mertebesiyle uygun bir şekilde hizmet ve yardıma memur kılınmış ve bir ahde bağlanmıştır. Onun için melekler Âdem (as)'e bizzat kulluk değil, fakat onun halifelik yönü noktasında hizmetkâr olacaklardır. Sonuç olarak bu secde Âdem (as)'e bir kulluk değildir.¹⁶

2.3. Dinî Kitaplar

Uşşaki divanında adı geçen tek kitap, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Diğer büyük kitaplardan olan Tevrât, Zebûr ve İncil'den isim olarak bahsedilmemekte sadece beyitlerde “dört kitap” ifâdesi yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, son peygamber Hz. Muhammed (as)'e vahiy yoluyla Allah tarafından gönderilen, muhtevasında Allah'ın Müslümanlara emirlerini barındıran bir kitaptır. Konu hakkındaki rivayetlerden ve Kur'ân'ın ilgili ayetlerinden çıkarılan sonuca göre Kur'an Hz. Peygamber'e kırk yaşında iken 610 yılı Ramazan ayının

¹³ Hicr,15/28-33.

¹⁴ Kehf, 18/50.

¹⁵ Bakara, 2/34

¹⁶ Muhammed Hamdi Yazır, Hak dini, Kur'an dili c.1: Türkçe tefsir. 1960.Bedir Yay. İstanbul.s.319,web: <http://www.sorularlailslamiyet.com>

yirmi yedinci gecesinde inmeye başlamıştır. Bir grubun rivayetine göre Kur'an, Kadir gecesinde toplu olarak levh-i mahfûzdan dünya semasına inmiş, Hz. Muhammed 'e daha sonra yirmi veya yirmi üçyıl içinde parça parça vahyedilmiştir.¹⁷

Uşşaki kurtuluş yolunun Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ve bütün insanlar ve cinlerin o sağlam ipe bağlanmaları gerektiğini ifade eder:

Rehber-i rāh-ı haqîkat oldı Kur'ân-ı Kerîm
Kıl teşebbûs oldurur hablü'l-metîn ins ü cān
(SUD. 167-4)

Yine ona göre aşk öyle bir kitaptır ki Uşşaki, aşk ile Kur'an-ı Kerim arasında yakın bir ilişki kurmaktadır.

Aşkıñ kitâb-ı dildeki bürhân olur baña
Her bir sûturı ma'nî'-i Kûr'ân olur baña
(SUD. 14-1)

Dört kitabın anlamının Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin manası olduğunu, sözünün de birlik sırlarının isimlendirmesi olduğunu şu beyitlerde ifade eder.

Ma'nâ-i çâr kitâb-ı 'ilmü'l-esmâdur sözüm
Müntehab esrâr-ı vahdetden müsemmâdur sözüm
(SUD. 139-1)

Uludağ'a göre“Tevhid, kelime olarak birlik anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise, Allah'ın zatını aklen tasavvur edilen edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrid etmektir. Tevhid, bir görme, bir bilme halidir. Sûfî sadece Bir'i görür, sadece Bir'i bilir. O'ndan başka varlık olduğunu ne görür, ne bilir. Tevhidin hakikatine eren Bir'den başkasını unuttur. Muvahhid ve tevhid ehli, nefsinden fani ve Hak ile bâkî, aşk, cezbe vecd ehlidir, istiğrak ve mest olan sâliktir. Halkın tevhidi Bir işitmek, aydınların tevhidi Bir bilmek, seçkinlerin tevhidi Bir görmektir. Tevhid iki türlüdür:

1- Kusûdi tevhid: sadece Allah'ın kasd ve irade ettiği şeyi kasd etmek ki, bu noktada kul, kendi iradesinden fânî, Rabb'ının iradesiyle bâkîdir. Selefin tevhidi budur: “Lâ-maksude illallah”.

¹⁷Abdülhamit Birışık, “Kur'an”, DİA, c. 26, s. 384.

2- Şuhûdî tevhid: Vecde gelen ve kendinden geçen salikin sadece Hakk'ı görmesi ve masivayı görmemesidir. Bunlar istiğrak halinde iken masivayı ve çokluğu görmezler. Ama kendilerine geldikleri zaman mâsivânın varlığını kabul ederler. İlk sûfilerin tevhidi budur. Buna vicdani ve zevkî tevhid de denir. Lâ-meşhude illâllah.”¹⁸Kelime-i tevhid ise, Lâilahe illallah sözüdür ki, Uşşaki divanında Kuran'ın bütün manasının “ Lâ ilahe illallah” olduğunu ifade eder. Bu ifade Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in, O'nun elçisi olduğuna şهادet etme anlamına gelir

Ma'nâsıdır Qur'an'ın Lâ ilahe illallah
(SUD. 175-2)

Talebelerine arif olmayı salıklayan Uşşaki bunun yolunun da gönlün Kur'an'a bakmasıyla, ondan istifade etmesiyle olabileceğini ifade etmektedir.

'Ârif-i esrâr-ı ma'nâ ol dilâ Qur'an'a bağ
(SUD. 121-1)

Cemî'i enbiyânun nûr-ı cismi hırz-ı cânısın
Cemâliñ nüsha-i çâr-kitâb ü 'ilmü'l-esmâdur
(SUD. 65-2)

Uşşaki, Hazreti Muhammed'i anlattığı bu beytinde ise dört kitabı esma ilmin bir nüshası olarak tasvir eder.

2.4. Peygamberler

Peygamber sözcüğü, haber getiren anlamına gelen, Farsça çoğul birleşik bir isimdir.“Dilimizde bu kelimeyi elçi sözü karşılamaktadır. Resul ve nebi kelimeleri ise Arapça kökenli olup aynı anlamda kullanılmaktadır. Yalnız bu son iki kelimenin (resul venebi) ifade ettikleri mânânın aynı olduğunu savunanlara karşılık, aralarında nüans (ince fark) olduğuna dikkat çekenler vardır. Buna göre resul kendisine Allah tarafından kitap verilen, yeni bir dinle gelen ve bunu insanlara tebliğ eden kimsedir;

¹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Marifet Yay, İstanbul 1996. s. 534

nebi ise, müstakil şeriatı olmayan ve kendinden önce gönderilmiş peygamberin dini ile amel eden ve bunu insanlara anlatan Allah elçisidir.”¹⁹

Divân’da peygamberlik ve peygamberlerle ilgili kullanılan kavram ve terimler, telmihler yoluyla yer alır.

2.4.1.Hz.Âdem

İlk insan olan Hazreti Âdem aynı zaman da ilk peygamberdir.Hz.Âdem cennette iken yasak olan meyveyi yemiş, daha sonra pişman olarak tevbe edip Allah’a yönelmiş, Allah’ın affına nâil olmuş fakat cennetten çıkarılarak dünyaya gönderilmiştir. Bundan sonraki hayatını da Hak yolunda geçirmiştir.”²⁰

Kur’an-ı Kerim’de Hazreti Âdem’den pek çok yerde bahsedilir. Bunlardan bazıları şöyledir: “Bir zaman Rabb’in meleklerle demişti ki: ‘Ben kupkuru çamurdan bir insan yaratacağım!’”²¹“Onu yeryüzünde halife kılacağım.”²² “Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman, hemen ona secdeye kapanın!”²³ “Meleklerle: ‘Âdem için secde edin’ dedik.”²⁴ “Meleklerin hepsi topluca secde ettiler. Yalnız İblis, secde edenlerle beraber olmayı kabul etmedi.”²⁵ “Allah dedi ki: ‘Ey İblis, ne var ki, sen secde edenlerle beraber olmadın?’”²⁶ “Emrettiğim halde iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü tasladın, yoksa yücelerden mi oldun?”²⁷ “İblis dedi ki: ‘Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.’”²⁸ “Andolsun biz önceden Âdem’e o ağaçtan yememesini tenbih etmiştik ama bizim tenbihimizi unuttu. Biz onda bir azimet bulamadık.”²⁹ “Derken şeytan onların ayağını kaydırıldı. İçinde buldukları

¹⁹ Abdullah Aydemir , *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara, 2003, s. 1.

²⁰ Ahmet Lutfi Kazancı, *Peygamberler Tarihi*. Nil Yayınları, İzmir, 1997 ,286s

²¹ Hicr 15/ 28

²² Bakara 2/30

²³ Hicr 15/ 29

²⁴ Bakara 2/34

²⁵ Hicr 15/30, 31

²⁶ Hicr 15/ 32

²⁷ A’râf 12, Sad 75

²⁸ Sad 38/76

²⁹ TaHa 20/ 115

cennet yurdundan çıkardı. Biz de: ‘Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır’ dedik.”³⁰

Hz. Âdem’e meleklerin secde etmeleri Hz. Muhammed(as)’ın nûrunu alnında taşınması nedeniyledir.

Yaratdı ‘âlemi ketm-i ‘ademden
Daħi ervāhı var itdi o demden
(SUD. 1-2)

Yaradub evvelā ‘aql-ı ma‘ādı
Aña âdem diyüben virdi adı
(SUD. 1-4)

O âdem qalbini mā-i tiynetden
Yaratdı aña Haqq ketm-i ‘ademden

Aña nefh itdi rûh-ı revānı
Daħi rahmetle tebşır itdi anı

Vedı‘a oldı aña nûr-ı Ahmed
Anuñçün kıldı lutfun aña bı-hadd

Melā’ik kıldılar aña sücüdı
Anda hem oldı münevver vücüdı

Hitāb idüb aña Rabb-i ‘izzet
Didi ey mażhar-ı sırr-ı emanet

Sen olduñ Ebu’l-Beşer ey nûr-ı emced
Senüñ cepheñdedür envār-ı Ahmed

³⁰ Bakara 2/ 36

Ki iriŝe ŝebine bu envâr
Ki neslen-ba‘de-neslindür bu esrar

Uşşaki, Allah’ın Hz.Âdem’e eŝyanın bütün isimlerini öğretmesi ³¹hadisesine telmihte bulunur:

Âdeme secde nedür ya emr-i iskân sırrı ne
‘Ârif iseñ ‘ilmü’l-esmâdan eyle gel beyan
(SUD. 168-10)

Uşşaki bu beytinde Hazreti Âdem’e secde emrini, onun dünyaya gönderiliŝini hatırlatır ve eğer arif isek Allah’ın isimlerinden söz açmamızı salık verir.

2.4.2.Hz. Yusuf

Kur'an'da ismi geöen Beni İsrail peygamberlerinden biridir. Hz. Yakub’un oğludur. Hayatı en iyi bilinen peygamberlerden bir tanesidir, zira hayatı Yusuf suresinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³² Kardeŝlerinin kıskandıkları için onu bir

³¹Allah Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, "Eđer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Őüphesiz her ŝeyi hakkıyla bilen, her ŝeyi hikmetle yapan sensin" dediler. Allah ŝöyle dedi: "Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle." Âdem, meleklerle onların isimlerini bildirince Allah, "Size, göklerin ve yerin gaybını ŝüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?" dedi. Hani meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" demiŝtik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu. Dedik ki: "Ey Âdem! Sen ve eŝin cennete yerleŝin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama ŝu ağaca yaklaŝmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."Derken, ŝeytan ayaklarını oradan kaydırđı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, "Birbirinize dűŝman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır" dedik. (Kur’an-ı Kerim 2/ 31-36)

³² Hani Yusuf babasına: "Ey babacığım! Ben (rüyada) onbir yıldızla güneŝi ve ayı gördüm. Bunların bana secde ettiklerini gördüm" demiŝti." "(Babası) dedi ki: "Ey oğulcağızım! Rüyanı kardeŝlerine anlatma sonra sana bir tuzak kurarlar. Őüphesiz ŝeytan insan için apaçık bir dűŝmandır." "Böylece Rabbin seni seöecek, olayların yorumunu sana öğretecek. Daha önce ataların İbrahim ve İŝhak’a tamamladığı gibi sana ve Yakub ailesine nimetini tamamlayacak. Őüphesiz Rabbin bilendir, hikmet sahibidir." "Őüphesiz Yusuf ve kardeŝlerinde soranlar için ayetler (ibretler) vardır." "(Kardeŝleri) ŝöyle demiŝlerdi: "Yusuf ve kardeŝi babamıza bizden daha sevgilidir. Oysa biz dayanıŝma içinde, güçlü bir cemaatiz. Őüphesiz babamız apaçık bir yanılığı içindedir." "Yusuf’u öldürün veya (uzak) bir yere bırakın ki babanızın yüzü yalnızca size (dönük) kalsın! Bundan sonra iyi bir topluluk olursunuz." "İçlerinden bir söz sahibi dedi ki: "Yusuf’u öldürmeyin! Eđer bir ŝey yapacaksanız, onu kuyunun derinliklerine atın! Yolcu kabilelerinden biri kendisini bulsun." "(Babalarına gidip) dediler ki: "Ey babamız! Ne oluyor da, Yusuf’a karşı bize güvenemiyorsun? Oysa geröekte biz onun iyiliğini isteyenleriz." "Yarın onu bizimle birlikte gönder gezsin ve oynasın. Biz onu mutlaka koruruz." "Dedi ki: "Onu götürmeniz geröekten beni üzer ve siz kendisinden habersiz iken onu kurdun yemesinden korkarım." "Onlar: "Biz güçlü, kuvvetli bir topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse ŝüphesiz o

kuyuya atmaları, köle olarak satılması, Mısır azizinin eşi Zeliha'nın ona olan aşkı, onun hasreti ile ağlamaktan gözleri kör olan babasının, onun kokusunun sindiği bir gömleği gözlerine sürmesi ile gözlerinin açılması ve özellikle güzelliği ile İslam edebiyatlarında adı sık sık geçmektedir.”³³ Uşşâkî'nin divanında Hz. Yusuf'un adı, güzelliğine, sultan olması gibi hayatına telmihlerle geçmektedir.

Çıkar dil-i Yūsuf' uñ ey bahr-i kerem lutf it
Ġam-ı ihvân iledür şeş derün-ı çāha kalmışdur
(SUD. 49-2)

‘Aşka kul olan āhir oldı Mısır’a sultān
Sırr-ı vak‘asın Yūsuf-ı ihvân haber virsün
(SUD. 168-5)

Bu beyitte ise, Hz. Yūsuf kıssasına telmih yapılarak, O'nun önce kuyuya atıldığı fakat gösterdiği iffetli davranışlar ve güzel sabır sonucunda, Mısır sultanlığına getirildiği telmih edilmektedir.

zaman hüsrana uğrayanlardan oluruz.” “Sonuçta onu göttürdüklerinde ve kuyunun derinliklerine atmaya topluca karar verdiklerinde biz de ona: “Andolsunki sen, onların bu işlerini farkında olmayacakları bir sırada kendilerine bildireceksin” diye vahyettik.”“Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler. “Ey babamız! Biz gittik yarışıyorduk. Yusuf’u da eşyalarımızın yanında bırakmıştık. Bu sırada onu kurt yemiş. Ama biz doğru söylesek de sen bize inanacak değilsin” dediler.” “Gömleğinin üzerinde de yalan bir kan getirdiler (Babaları) dedi ki: “Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp (kötü) bir işe sürüklemiş. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin bu düzdüklerinize karşı ancak Allah’tan yardım istenir.”“Bir kervan geldi. Sucularını gönderdiler. O da (kuyuya) kovasını sarkıttı. “Müjde! Bu bir oğlan” dedi. Onu bir ticaret malı gibi sakladılar. Oysa Allah onların yaptıklarını biliyordu.” “Onu ucuz bir fiyata birkaç dirheme sattılar. Onlar onu pek önemsemiyorlardı.” “Mısır’da onu satın alan kişi hanımına: “Buna iyi bak! Olur ki bize yarar sağlar yahut kendisini evlat ediniriz” dedi. Böylece Yusuf’u (o) yere yerleştirdik ki, kendisine rüyaların yorumunu öğretelim. Allah emrinde galipdir (mutlak güç ve irade sahibidir), ancak insanların çoğu bilmez.” “O erginlik çağına erişince kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte iyilik yapanları böyle ödüllendiririz.” “Nihayet Yusuf’un yanına girdiklerinde o, anne ve babasını bağrına bastı ve: “Allah’ın dileğiyle, güven içinde Mısır’a girin” dedi.” “Anne ve babasını tahtın üzerine çıkardı ve hep birlikte onun için secdeye kapandılar. Dedi ki: “Ey babacığım! İşte bu, daha önceki rüyamın yorumudur. Gerçekten Rabbim onu doğru çıkardı. Allah, beni zindandan çıkarmakla ve şeytanın benimle kardeşlerimin arasına fitne sokmasından sonra sizi çölden getirmekle bana iyilik etti. Şüphesiz Rabbim dilediği şeyi çok ince düzenleyendir. Muhakkak O Âlimdir, Hâkimdir.”“Rabbim! Sen bana mülkten bir pay verdin ve bana rüyaların yorumunu öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaratıcısı! Dünyada da ahirette de benim velim Sensin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni salihlerin arasına kat.” (Kur’an-ı Kerim Yusuf Suresi 1-22:99,101)

³³ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c.I, s.415

Yūsuf' uñ nūr-ı cemālin buldı senden zıf ü fer
Vech-i pākiñle anıñ hüsünü ahsen eyledi
(SUD. 190-5)

Hazreti Muhammedi anlattığı bir şiirinde Uşşaki Yusuf'un güzelliğinin de ondan geldiğini ifade etmektedir.³⁴

2.4.3.Hz. İsa

Peygamberler arasında en yüksekleri olan ve kendilerine Ülülazm denilen altı peygamberin beşincisidir. Annesi hazret-i Meryem'dir. İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Allah (cc) diğer peygamberlere verdiği gibi Hz. İsa'ya da mucizeler vermiştir. O beşikteyken konuşmuş, Allah'ın izniyle, ölüleri diriltmiş ve çeşitli hastalıklara şifa dağıtmıştır.³⁵ Kur'ân-ı kerîm'in Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Tevbe, Meryem, Mü'minûn, Zuhuf, Hadîd, Sâf sûrelerinde İsa aleyhisselamla ilgili haberler verilmiştir.

Eyleyüb kaçd-ı tecerrüd kûyiñi itdüm mekân
İtmediñ mesken-i sipihri 'İsâ-i Meryem henüz
(SUD. 90-4)

Düşeyim eşigine 'âlem-i tecrîde varub
Menzilim hazret-i 'İsâ gibi eflâk ideyim
(SUD. 145-2)

Hz. İsa düşmanları tarafından öldürölmek istenmiş, fakat İsa (as) zannederek başka birini çarmlıha gererek öldürmüşler, Allah(cc) peygamberini koruyup katna

³⁴ Hazret-i Âişe vâlidemizden Peygamberimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) güzelliğini sorduklarında Hazret-i Âişe şu şiiri söylemiştir:

Ve lev semia ehlü Mısre evsâfe haddihî,
Lemâ bezelü fi sevmi Yūsüfe min nakdîn.
Levîmâ Zelihâ lev reeyne cebînehû,
Le âserne bilkat'il kulûbi alel eydi.

Mısırdakiler, onun yanaklarının güzelliğini işitmiş olsalardı, Yusuf aleyhisselamın pazarlığında hiç para vermezlerdi. Yâni, bütün mallarını, onun yanaklarını görebilmek için saklardı. Zelihâ'yı kötüleyen kadınlar, onun parlak alnını görselerdi, ellerinin yerine kalplerini keserlerdi (de acısını) duymazlardı.

³⁵ Abdullah Aydemir , *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara, 2003, s. 235

yükseltmiştir.³⁶Uşşaki de soyunma, arınma âlemine varıp, bir mana da tarikata girip durduğu yeri Hazreti İsa gibi gökler olabileceğini ifade etmektedir.

2.4.4. Hz. Mûsâ

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Peygamberler içinde üstünlükleri olan ve kendilerine “ulü’l-azm” denilen altı peygamberin üçüncüsüdür. Allahü teâlâ ile konuştuğu için, “Kelîmullah” denilmiştir. Kendisine dört kitaptan biri olan Tevrat gönderilmiştir. İsrailoğullarını Firavun’un zulmünden kurtaran Hz. Musa’ya, Allah, Tur dağında hitap etmiş, burada O’na peygamberliğini vermiştir.³⁷ ur’ân-ı kerîm’de Musa aleyhisselamdan 136 yerde bahsedilmektedir.³⁸ Hazreti Musa’nın “en meşhur mucizeleri esasının ejderhaya dönüşebilmesi, elini koynuna sokup çıkarmasıyla elinin beyaz bir ışık haline gelmesi ve Kızıldeniz’i ikiye ayırmasıdır.³⁹

Beyitlerde Hz.Mûsâ’nın anılmasının sebebi, Allah’ın Tûr’da Hz. Mûsâ’ya tecellî etmesi ve O’nunla konuşması dolayısıyladır. Harman, bunu şöyle anlatır; “Allah, Tûr-i Sîna’da Hz. Mûsâ’ya ateş olarak tecellî eder, Hz.Mûsâ korkar ve duraksar. Bu esnada Allah Hz.Mûsâ ile konuşur ‘Ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.’ der. Hz.Mûsâ Allah’tan zâtını göstermesini ister. Allah da ‘Sen Beni göremezsün, fakat su dağa bak, eğer benim tecellîme tahammül edersen beni görürsün.’ der. Allah dağa tecellî eder, dağ parçalanır. Bu olay karşısında Hz. Mûsâ bayılıp düşer.”⁴⁰Uşşaki beyitlerde bu hadiseye şöyle telmihte bulunur;

³⁶ Bir de «Biz Allah’ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük» demeleridir. Oysa onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat öldürdükleri kimse, onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesinlikle öldürmediler.4/157.

³⁷ Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, DİA, c.XXXI, İstanbul, İSAM, 2006, s. 211.

³⁸ Mûsâ’dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi (ne yaptılar)? Hani, peygamberlerinden birine, “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” demişlerdi. O, “Ya üzerinize savaş farz kılındığı halde, savaşmayacak olursanız?” demişti. Onlar, “Yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda niye savaşmayalım” diye cevap vermişlerdi. Ama onlara savaş farz kılınca içlerinden pek azı hariç, yüz çevirdiler. Allah zalimleri hakkıyla bilendir. Kur’an- Kerim 2/246

³⁹ Harman, ss.211-212. (“İsrail oğullarını denizden geçirmiştik. Firavun ve askerler ise, zalim ve düşman olarak onları takip etmişlerdi. Nihayet Firavun suda boğulacağını anlayınca şöyle demişti: “İsrail oğullarının iman ettiğinden başka ilah olmadığına iman ettim. Ben de Müslümanlardayım.” Kur’an- Kerim, Yunus Suresi 10 /90

⁴⁰Kazancı, s.153

Benüm ‘ilm-i ledünnümde hezārān Hızır olur ‘aciz
Benüm her bir tecellimde nice biñ Mūsā’lar hayrān
(SUD. 169-6)

Olmuşum müstağrak nūr-ı tecelliyāt-ı Haqq
Vādi-i ümítde Mūsā gibi hayrān olmuşum
(SUD. 138-2)

Uşşaki, Mevla’nın zikrinin önemini anlattığı şiirinde Hazreti Musa’nın Tur dağındaki yaşadığı hadiseyi hatırlatır:

Zıkr-i Mevlā ile dil mülki müdām ma‘mūr olur
Hubb-ı dünyādan dan geçer dil hānesin pür-nūr olur

Sırr-ı zāta mażhar olan ‘ārif ü dānā-yı Haqq
Hazret-i Mūsā gibi dā’im mekānı Tūr olur
(SUD. 47-2)

Sırr-ı Zat ile şereflenene, Hakk’ı bilen arif için her mekân Hazreti Musa’nın mekânı gibi Tur olur. Onun orada yaşadığı olağanüstülüklere mazhar olur.

2.4.5.Hz. Süleymân

Hiz. Davud (as)'in oğludur. İsmi "akl-ı selim" ve "nazik" manalarına gelen "selim" in eş anlamlısıdır, İbrânice Şlomo (Salomon)dur. Hiz. Süleymân (as) pek çok özelliğiyle şiirlerde teşbih ve telmihler’e konu olmuştur. Hiz. Süleyman’ın , “kuşların dilini bilmesi, rüzgâra hükmetmesi, Belkıs ile olan macerası, hüdhüdün arada elçilik yapması, mührünü cine kaptırması, vezirinin ledünnî ilme sahip olması, karınca ile konuşması pek çok beyitte telmih unsuru olmuştur. O birçok yönden tasavvufî düşüncenin oluşumunda tesirli bir şahsiyettir. “⁴¹ Hazreti Süleyman’ın Kuran-ı Kerim de pek çok kez ismi geçer.⁴²

⁴¹ Hüseyin Akkaya , “Süleyman: Edebiyat”, DİA, c. XXXVIII, İstanbul, İSAM: TDV İSAM, 2010, s. 61.

⁴²Kur’ân, Hiz. Süleyman (as)'in kâfir olmadığını (el-Bakara, 2/102) vurgulamakta ve Allah'ın O'na vahyettiğini açıklamaktadır (en-Nisa, 4/163). Kur’ân'ın bir diğere ayetinde (el-En'am, 6/84). Hiz.

Divanda Hazreti Süleyman'ın yaşadığı olaylara telmihler vardır:

Beni bilmeklige şāhā 'anāşırındurur hāciz
Süleymān-ı zamānım ben benüm destimdedür mu'ciz
Degil Āşaf eger açsam kitāb-ı ma'rifetden cüz

Benüm 'ilm-i ledünnümde hezārān Hızır olur 'aciz
Benüm her bir tecellimde nice biñ Mūsā'lar hayrān
(SUD. 169-6)

Mantıku't-Tayrı herkes okuyamaz.⁴³ Çünkü kuşdilini ancak Hz. Süleyman anlamaktadır.⁴⁴ Uşşaki buna şöyle telmihte bulunur:

Eyleyüb irşād içinde Mantıku't-Tayr'ı semā'
Cümle maħlūķı gör kim ben Süleymān olmuşum
(SUD. 138-6)

Gerek iskendere var gerekse sen Süleymān ol
Bırağursiñ be-kār-ı yār sen ey şāh-ı cihān bir gün
(SUD. 165-4)

Beyitlerde bunca ihtişama rağmen bu dünyânın kurtuluş yeri olmadığını fark eden Süleymān(as)'ın ahireti dünyaya tercih ettiği anlatılmıştır.

2.4.6.Hz. Lokmān

Lokmān aleyhisselām'ın peygamberliği kesin olarak bilinmemektedir. Kur'ân'da adı geçen, Allah'ın kendisine hikmet verdiği bir zâttır.⁴⁵

Süleyman (as)'ın hidayet ve nübüvete kavuşturulduğu; adaleti uygulamada babasını dahi geçtiği (el-Enbiya, 21/78, 79); kendisine ilim verildiği (en-Neml, 27/15); kuşların dilini anladığı (en-Neml, 27/16); cinlerden, insanlardan ve kuşlardan ordular topladığı (en-Neml, 27/17) bildirilmektedir. Sebâ Melikesinin O'nun maiyyetinde Müslüman oluşu (en-Neml, 27/44), rüzgârın Hz. Süleyman (as)'ın emrine verildiği; erimiş bakır madenlerinin O'nun için sel gibi akıtıldığı; cinlerden bir kısmının O'nun emrinde çalıştığı (es-Sebe', 34/12) yine Kur'ân'dan öğrendiğimiz hususlardır. Hz. Süleyman (as)'ın daima Allah'a yöneldiğini (Sa'd, 38/30); imtihan edilmesi üzerine Rabbından bağışlanma dileğinde bulunduğunu ve kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlığı Rabbından istediğini (Sa'd, 38/34-35) Kur'ân bize haber vermektedir.

⁴³İranlı sufi şair Feridüddin-i Attâr tarafından kaleme alınmış bir manzum eserdir. Eserde Gazali'nin XII. yüzyılda yazdığı Risaletü't-tayr adlı eserinden yararlanılmıştır.

⁴⁴ Kur'ân-ı Kerim, Hz. Süleyman (as)'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan ordular topladığını, onların dilini anladığını (en-Neml, 27/17) açıkladığı halde, gerek Tevrat, gerekse İncil bu konuya hiç temas etmemiştir. Besalel, Yusuf. Yahudilik ansiklopedisi. Vol. XI, s.439 ,Gözlem, 2002.

‘Aşkıñ ile şerha şerha olur ise eger vücūd
Derde devā-yı Hazret-i Loḡmān olur baña
(SUD. 14-4)

Eylemez derdüme üm olsa da Loḡmān-ı zamān
İtme şimdengerü ben derdlüye fikr-i tímār
(SUD. 77-3)

Hikmet sahibi oluşu dolayısıyla beyitlerde genellikle teşbih unsuru olarak kullanılır.

2.4.7.Hz. Dâvûd

Hz. Dâvûd, hem hükümdar, hem peygamberdi. Kur’ân-ı Kerîmde Bakara, Nisâ, Mâide, En’âm, İsrâ, Enbiyâ ve Sâd sûrelerinin birçok âyet-i kerîmelerde Davud aleyhisselâmdan bahsedilmektedir. Bir gün oruç tutup diğerk gün tutmamasıyla da meşhurdur. Bu oruca Davut orucu denir. Uşşaki, buna telmihte bulunur:

Şavm-ı Dâvud-kâr idi anuñ hemān
Zühd ü taḡvā ile buldı şān
(SUD. 5-10)

Perde-i sami‘a riḡḡat iken nālelerim
Olur āvāz-ı meges nāḡme-i Dâvud bana
(SUD. 16-2)

Bu beyitte ise Davut peygamberin sesinin güzelliğine telmih vardır.⁴⁶

2.4.8.Hz. Muhammed (a.s.m)

Uşşaki Divânı’nda en fazla anılan peygamber Hz.Muhammed’dir. Divânda son peygamber Hz.Muhammed ile ilgili yedi adet müstakil manzume bulunmaktadır. “Yâ Resûlallah” redifli bir gazel, kaside tarzında yazılmış, iki Naa’t, onu anlatan iki murabba’ ve yine doğrudan ondan bahseden iki muhammes yer almakla birlikte bunların dışında birçok beyitte de çeşitli özellikleriyle ele alınıp ondan bahsedilir.

⁴⁵“Andolsun biz Lokman'a: Allah'a sükret! Diyerek hikmet verdik.” (31/12)

⁴⁶ (Her taraftan) gelen kuşlar da ona icabet ederler, hepsi onun nağmesine katılırlardı. Onun mülkünü kuvvetlendirmiştik. Kendisine hikmet ve açık konuşma, güzel konuşma vermiştik." (Sad, 38/19-20)

Hız. Muhammed beyitlerde Şu isim, sıfat ve benzetmelerle anılır: “ Ebu'l-
Kāsım Muhammed, Resûlallah, Sultān-ı resul, PādiŐāh-ı dü-serā, Hātem-i Őāh-ı rusûl,
Tācdār-ı enbiya, Rehber-i rāh-ı Hudā , Őāfi'-i rûz-ı cezā , Nûr-ı çeşm-i evliyā ,
Hayru'l-beşer , Őāhib-i tāc-ı nübüvvet, Őāfi'-i rûz-ı kıyāmet.

UŞŞaki, divāndaki ilk Őiirine hamd ve Şükür ile baŐladıktan sonra, onun
nurunun Hazreti Âdem'den daha önce olduğu anlatır.⁴⁷Daha sonra bu nurun bütün
peygamberlerden geçerek Hazreti Peygamber'e eriştiğini ve onun peygamberlerin
sonuncusu olduğunu, ona uyanların hidāyete ereceğini, bütün yaratılmışların onun
yüzü suyu hürmetine yaratıldığını belirtir:

Ki iriŐe Őebine bu envār
Ki neslen-ba'de-neslindür bu esrar
Nice peygamberān hāmिल olalar

O nûr ile HaĐĐ'a vāŐıl olalar
Gelüb idrīs-i İbrāhīm'e andan
Daĥi evlād-ı ismā'il'e andan
Virüb ehl-i KureŐŐ'e ya'ni ol nûr
Ki 'Abdulmuttalīb'e buldı mağrur

Anuñ evlādı 'Abdullāh idi bil
Đarār itdi o nûr anda nice bil
(SUD. 1-1)

İsm-i pākine Muhammed didiler
Nice hālātuñ ānuñ vaŐf itdiler
(SUD. 3-1)

Peygamberimizin bütün peygamberlere imam olduğunu, hatta diğer
peygamberlerin ona ümmet olmaya razı olduklarını ifade eder.

⁴⁷ “HiÇbir Şey yokken, en evvel yaratılan Şey Hz.Muhammed'in nûrudur. Allah, O'nun nûrunu kendi
nûrundan yaratmıştır ve bu nûr Allah'ın kudreti ile dilediği gibi gezerdi. Bu nûr ilk olarak
Hz.Âdem'de parladı, sonra peygamberden peygambere geçerek Hz. İbrāhīm'e ve ondan da oğlu Hz
İsmāil'e intikāl etti.” (Suruğ, 1998, C.1.17)

Ey cemâl-i bâ-kemâliñ pertev-i nûr-ı Hudâ
Saña ümmet cümle mürselîn ü enbiyâ
Çâmetüñ ser-tâ-ğadem nûr u Cenâb-i Kibriyâ
(SUD. 8-1)

Muğaddem pâkiñle tenvîr oldı seb‘a âsumân
‘Arş u kürsî vü cinân u hûrî vü kerrü beyân
Ümmetüñ olmağlığa razı olub peygamberân

Sellimû şallü ‘ala bedrü’r-recâ şemsü’l-Hudâ
E’s-salât ü ve’s-selâm ey nûr-ı ‘ayn-ı aşfiyâ
(SUD. 8-4)

Şair Hazreti Muhamed’e salât ve selama çok önem verir. Bunun her sabah ve akşam tekrarının önemine vurgu yapar. Çünkü Hz. Muhammed ve ailesi, evladı ve ashâbı anıldığı vakit onlara salât ve selâm getirmek İslâmiyet’in âdâbındandır. Salavat getirmekle onların şefaathlerine nail olmak ümit edilir.⁴⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah ve melekleri, peygambere çok salâvât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavât getirin ve tam bir teslimiyette selâm verin.”⁴⁹mealindeki ayetle bunun önemi belirtilir. Yine “Bana bir salât ü selam getirene, Allah on defa rahmet eder. Kıyamet günü insanlardan bana en yakını, üzerime salât ü selâmı en çok olanınızdır.”⁵⁰ gibi hadîslerle de salât ve selâmın önemi vurgulanmıştır. Bu müjdelere nail olmak isteyen Uşşaki’nin, Divan’da Hazreti Muhamed’e salât ve selâmlarını çokça ettiği görülmektedir:

Ola derd ile şalât u selâm
Rûhına ve âline her subh u şâm
Eyle şefâ‘atle bizi şâd u kâm
Şalli ‘ala’ şâfi‘-i rûz-ı cezâ

⁴⁸Dinî, İlmî, Felsefî, Yeni Ansiklopedi, “Salât”, C. 3, Timaş Yay., İstanbul 1991, s. 1527-1528.

⁴⁹Ahzâb, 33/56.

⁵⁰İmam Nevevî *Büyük Hadis Kitabı Riyâzü’s-Sâlihîn Tercümesi* Çev.İhsan Özkes, Merve Yay. İstanbul 2003,s,67

Şalli ‘ala’ sâhib-i tâcü’l-verā

(SUD. 15-4)

Yā Resûlallah yā hayru’l-verā yā Muştafā

Çıl şefā‘at bu Hüsāmî çulıña yevmü’l-cezā

Virdüm olsun cân u dilden dā‘imā subh u mesā

Sellimū şallü ‘ala bedrü’r-recā Şemsü’l-Hudā

E’s-şalāt ü ve’s-selām ey nūr-ı ‘ayn-ı aşfiyā

(SUD. 8-6)

Dört halifeden Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in ilk iman edenlerden olması Hz.Osman ve Hz.Ali’nin de ona yaver olması şiirlerinde şöyle yer alır:

Aña îmān idüb Şiddîk-ı Ekber

‘Ömer didi sen oldun haç peygamber

Olub yāver aña ‘Osmān u Hayder

Ebu’l-Çāsım Muhammed’dür Muhammed

(SUD. 33-4)

Şair, 65, 174, 177, numaralı şiirlerinde kendi hâlini Resûlallah’a arz eder. Ondan kurtuluş ister. Günahlarından, isyanlarından pişman olur. Onun şefkatine, şefaatine sığınır:

Günehkâr ümmetiñden bir gedāyım cümleden ahçar

Baña bir zerre-i lutfuñ hayat-efzā-yı ‘uçbādur

(SUD. 65-5)

Beni nār-ı cehennemden halāşa çäre cüd olsun

Nigāh-ı merhamet bu Şeyh Hüsām cüd-ı ‘atādur

(SUD. 65-6)

Bu ‘abd-i pür-çusūruñ Şeyh Hüsāmî’ye şefā‘at çıl

Umarım rüz cezāsından şefā‘at yā Resûlallah

(SUD. 174-7)

Zünūbum barını çekmez vücūdum kūh-ı kâf olsa
Anıñçün dā'imā kıaddim dūtādur yā Resūlallah
(SUD. 177-3)

Yüzün sürmek diler 'Uşşāk-ı zārîñ ravzanā
Derd-i alā-yı lutfuñ mültecādur yā Resūlallah
(SUD. 177-4)

Günahkâr ümmete Hz. Muhammed'in şefaatinı bir lütuf olarak gören Uşşaki, beyitlerde pişmanlığını dile getirir. Herkes günahlarının affi için onun şefaatine muhtaçtır. Hz. Muhammed de "Benim şefâatim, ümmetinden büyük günah işleyenler içindir, buyurarak 'şefi'ül-müznibin olduklarını ifade eder.⁵¹

Fedâ eyler saña cânîñ Hüsâme'd-dîn kabûl eyle
Şefâ'at eylemek aña sezâdur yā Resūlallah
(SUD. 177-5)

Hz.Muhammed'in Mekke'de bulunan Mescidü'l-Harâm'dan Kudüsteki Mescid-i Aksâ'ya gelmesine "İsrâ", Mescid-i Aksâ'dan Sidretü'l-Müntehâ'ya dek olan yolcuğuna ise "Miraç" denilir. Kur'ân-ı Kerim'de İsrâ suresi (17/1) bu İsrâ olayını anlatır. Necm suresi de İsrâ'nın devamı olan Mi'râc hadisesini anlatır. Uşşaki, Hz. Muhammed'in peygamberlere imamlık yapmasına şu beyitle telmihte bulunur:

İmâm-ı enbiyâsın pişvâsın ümemsin
Maķâmıñ sidresâ cennet ne 'alâ evc-i vâlâdur
(SUD. 65-3)

⁵¹ "Ben Âdem zürriyetinin efendisiyim. Bunu kibir ve fahr için değil, bilinmesi gereken bir gerçeği bildirmek için söylüyorum. Kıyâmet gününde kabri ilk açılan ve o gün en evvel şefaata eden de benim. Hamd (ve şeref) bayrağı benim elimdedir. Âdem ve diğer peygamberler de bu bayrağın altındadırlar." (İmam Gazalî, Yeni İhyâ-u Ulûmiddîn, C.4, Çev. Abdulhalık Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2003, s. 612)

Cebraille birlikte Beytü'l-Makdîs'e varan Hazreti Muhammed orada Hz. Musa, Hz. İsrâ, Hz. İbrahim ve daha başka peygamberleri toplanmış görmüş, onlarla birlikte namaz kılmıştır.⁵²

Felekde kehkeşân şanma kudümüñ intižârına
Semâ ehli cemâlin şevķine cümle müheyyâdur
(SUD. 65-4)

Hazreti Peygambere yazdığı başka bir gazelinde ise Uşşaki Hazreti Muhammed'i nuruyla âlemleri aydınlatan, ruhu Hakk'ın aynası, Huda'nın nuru olarak onu tarif eder:

Rūhuñ mir'ât-ı Haķķ nūr-ı Hudâ'dur yâ Resūlallah
Şaçıñ ve'l-leyl sırr u ve'd-duhâdur yâ Resūlallah

Žiyâ-yı mihrüme nūruñdan aldı ey kerem kânı
Senüñ nūruñla 'âlem rüşenâdur yâ Resūlallah

Zünūbum bārını çekmez vücūdum kūh-ı ķâf olsa
Anıñçün dâ'imâ ķaddim dütâdur yâ Resūlallah

Yüzün sürmek diler 'Uşşâķ-i zârıñ ravzanâ
Derd-i alâ-yı lutfuñ mültecâdur yâ Resūlallah
(SUD. 177-1;4)

Halinin acısıyla inleyen Uşşaki, O'nun ravzasına sadece yüz sürmek diler. Çünkü onun lütfu, ulvi dertlerin sığınma yeridir.

⁵² Ahmet M Yılmaz , *Hatem-ül Enbiya Peygamberimiz 'in Hayatı*, Merve Yay., İstanbul 1992, s. 143., İsrâ, 17/1: “ Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir...”

2.5.Dört Halife (Çâr-Yâr)

Uşşaki, dört halifeden Hazreti Muhammed'in dört yâri olarak bahseder ve onların aşkıyla kurban olduğunu ifade eder:

Çâr-yâr-ı bâ-şafâya ul u urbân olmuşuz.

(SUD. 81-2)

Dört halife murabbasında şöyle geçer:

Aña îmân idüb Şiddîk-ı Ekber

'Ömer didi sen oldun ha peygamber

Olub yâver aña 'Osmân u hayder

Ebu'l-âsım Muhammed'dür Muhammed

(SUD. 33-4)

Dünyanın faniliği ve vefasızlığının anlatıldığı bölümde dört halifenin de fani dünyadan çektikleri anlatılır. Şimdi ne Tanrı'nın aslanı Hazreti Ali ne de Kerbela şehidleri hayattadır. Ecel Hakk'ın sevgilisi Hazreti Muhamed'i bile aramızdan almıştır:

Eylediñ Bū bekr-i Şiddîa nice dürlü cefâ

'Ömer ü 'Osmân'ı gör kim bulmadı senden vefâ

ande gitdi hazret-i Ha'ıñ habibi Muştafâ

Dād elinden ey ecel feryād elinden ey ecel

(SUD. 132-2)

Teñrinüñ arslanı anı ol 'Aliyyü'l-Murtażâ

Yâ Hasan ile anı şâh-ı şehid-i Kerbelâ

Geldi gitdi nice yüz biñ evliyâ vü enbiyâ

Dād elinden ey ecel feryād elinden ey ecel

(SUD. 132-3)

Uşşaki, Hazreti Ali'ye bu muhabbetinin nedenlerinden biri olarak yolunun ona dayanmasını gösterir:

Hazret-i 'Ali'ye çıkar yolumuz
Haqq zikrini eyler dā'im dilimüz

Şükri-yi 'Uşşākī bizim ulumuz
'Uşşākīler dirler biz 'Uşşākīyüz
(SUD. 95-6)

Uşşaki Hazreti Ali'ye 188 numaralı gazelinde uzun uzun yer verir; O'nu evliyanın başı, kalp dertlerinin devası, takva sahiplerinin imamı gibi özellikleriyle tarif eder:

Şāh-ı iklīm-i Hudā'sın yā 'Aliyyü'l-Murtaza
Tāc-dār-ı evliyāsın yā 'Aliyyü'l-Murtaza

Ma'den-i dürr-i saādet sırr-ı sultān-ı resul
Menba'-ı cūd-ı şafāsıñ yā 'Aliyyü'l-Murtaza

Hāk-pākiñ tūtiyā-yı çeşm-i cān ola n'ola
'İllet-i şalbe devāsıñ yā 'Aliyyü'l-Murtaza

Bār-gāhıñda veliler oldular cārüb-keş
Pādişāh-ı dü-serāsıñ yā 'Aliyyü'l-Murtaza
Yā imāmu'l-müttaqın lutfuñ o 'aşıqlarıñ
Ehl-i derde sen devāsıñ yā 'Aliyyü'l-Murtaza

Çal' idüb bir darb ile bāb-ı metin-i Hayber'i
Ya'ni sen şır-i Hudā'sıñ yā 'Aliyyü'l-Murtaza

Žāhir ü bātın Hüsāmı lutfuñu eyler ümíd

Bir kerem-kānı ‘atāsñ yā ‘Aliyyü’l-Murtaza
(SUD. 188-1,7)

Her şekilde (Žāhir ü bātın) Uşşaki Hazreti Ali’den lütfunu ümit etmektedir. Çünkü Hazreti Ali bir cömertlik abidesidir. O aynı zamanda kalp hasatalıklarının da devasıdır.

2.6.Kazâ ve Kader

Ömer Nasuhi Bilmen’e göre , “ Allah, her şeyi kudreti altında var etmiş ve bir kadere göre yaratmıştır. Herhangi bir şeyin belirli bir şekilde meydana gelmesini, Cenâb-ı Hakk’ın ezelde dilemiş olmasına ‘kader’ denir. Yüce Allah’ın böyle dilemiş olduğu bir şeyi zamanı gelince meydana getirmesine de ‘kaza’ denir.”⁵³Yine “kaza ve kaderin birbirine aykırı düşmesi imkânsızdır. Aksi halde, kâinatın düzeni bozulur, varlığı devam edemezdi. Çünkü bu muazzam kâinat, yer ve gökteki varlıklar, ilâhî bir ölçü, plân ve kanun olmadan varlığını muhafaza edemez.”⁵⁴

Uşşaki, kader ve kaza hususunda akaid esaslarına uygun düşünür. Şiirlerinde bir unsur olarak kullanılmakla beraber, asıl olanın “takdir-i ilâhî” olduğunu kabul eder:

Her neye bend olsa gönlüm çün felek eyler cüdâ
Tâli‘im sa‘d olmadı yoğdur başımda devletim
(SUD. 142-4)

Ey felek dil-hānesin yağdıñ perişān eylediñ
Sínemi mecrūh idüb çeşmim yaşın kıñ eylediñ
Yandurub nār-ı firāka kārım efgān eylediñ
Rāhat-ı rūhum Hüsāmí hāke mihmān eyledin
(SUD. 129-1)

Uşşaki neticede akıllı insanın tevekkül etmesi gerektiğini de şu beyitte ifade eder.

⁵³Ö. N.Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*. Merve Yay. İstanbul 2001 s.35

⁵⁴A. A.Aydın, *İslâm’da İman ve Esasları*. Seha Neşriyat. İstanbul 1990

Biz fenā-yı ‘ālemi dā’im ta‘aqqul eylerüz
Anıñ için Hazret-i Haqq’a tevekkül eylerüz
(SUD. 93-1)

Her ne gelür ise Haqq’dan gam çekme Hüsāmî
Mahbūbuñ ise dā’im ‘uşşâkına cefādur
(SUD. 69-5)

Hakk’tan ne gelirse gam çekmemeyi salıklayan Uşşaki sevgilinin aşığına cefası kabilinden bu durumu değerlendirir.

2.7.İbadet İle İlgili Mefhumlar

2.7.1.İbadet, Tâat

İnsanın Allah’a şükürlerini sunması için bir vesile olan “İbadet, Allah’a gönülden isteyerek yönelmek, tapmak, boyun eğmek ve itaat etmektir.”⁵⁵ Divan’da, ibadetlerle ilgili beyitler incelendiğinde kendisinde Allah’a sunacak ne bir ibadetinin olduğunu ne de O’nun birliğini anlayacak liyakatın bulunduğunu ifade etmektedir:

Saňa lâyıķ Hudāyā ben ķulıñda ne ‘ibādet var
Ne tevhıde liyāķat var dimāğımda ne lezzet var
(SUD . 60-1)

Yine bu manada ibadet etmede gaflet içerisinde bulunulduğunu aşağıdaki beyitte belirtmektedir:

Kāhilem ya‘ni ‘ibādet itmede
Ĝāfilem saňa itā‘at itmede
(SUD . 1-29)

“Allāh’ı unutan ve bu yüzden Allāh’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”⁵⁶Tasavvuf ehli ayette bahsi geçen duruma düşmekten korkmuşlardır. Uşşaki de şiirlerinde ibadetlerini hakkıyla yapamadığı mülahazasıyla nefsinden şikâyet halindedir.

⁵⁵Karaman vd.s. 218.

⁵⁶ Haşr 59/ 19

2.7.2.Namaz

Namaz, Müslümanların günün belirli vakitlerinde beş defa yaptıkları ve farz bir ibadettir. Kur'an-ı Kerim'de namazın kötülöklere engel olacağını belirtilir⁵⁷. İsmail Hakkı Bursevi başlama tekbiri alırken iki elin birden kaldırılmasını şöyle bir yorum getirir: "İşin gerçeği şudur: Sağ el âhiretten, sol el dünyadan ibârettir. Elleri kaldırmak ise, dünya ve âhiret ilgisini elden çıkarıp arka tarafa atmak ve her ikisi sebebiyle de büyülenmeyi yok etmek anlamını taşır."⁵⁸ Yine bir başka yerde Bursevî beş vakit namaz için şöyle bir sıralama yapar: Sabah namazı sırr 'ın payıdır. Çünkü o, gecenin karanlığına yakın bulunması dolayısıyla, öteki namazlara göre "gayb"tır. Nitekim "sır" da sair kuvvelere göre gaybdır. Öğle namazı rûh 'un payıdır. Çünkü ora rûhun zuhûru miktarınca tam zâhir oluş vardır. Ruh âlem-i halktandır. Zira her ne kadar bizzat görülmezse de, uzuvlar ve kuvvelerdeki tezahürleri cihetiyle eserleri müşahede edilir. İkinci namazı kalb 'in payıdır. Çünkü o orda namazdır, nitekim kalb de uzuvların ve kuvvelerin ortasındadır. Akşam namazı, kendisinde nurun batması dolayısıyla nefs'in payıdır. Nefs, "emmâre" mertebesinde karanlık ve siyahtır. "Levvame"de karanlığı hafifler. "Mülheme"ye intikal ettiği zaman aydınlanmaya başlar. Nihayet "mutmainne" olunca onun hali, güneşin doğuşu sırasındaki insan durumuna benzer. Yatsı namazı, tabiat 'ın payıdır. Çünkü yatsı, tabiatın vasıflarından olan uyku vaktidir.⁵⁹

Serrac'a (ö.378/988) göre namazda ayakta durmanın edebi, Allah'ın huzurunda bulunma şuurı ve idrakidir. Kıraat edebi, Kur'an âyetlerini gönül kulağıyla dinliyormuş gibi, yahut da Allah'a okuyormuş gibi bir duyguyla okumaktır. Rükû'nun edebi, Allah'ı yüceltmek, kendisini bir toz zerresi gibi görmek, "Semiallahü limen hamideh" sözünü Allah'ın işittiğini bilmektir. Secde edebi, Allah'a en yakın olma halini hissetmek ve O'nu aziz bilmektir.⁶⁰

Ne nâz u namâz ve ne niyâz u rûze var bende

Ne oldum mu 'tekif bir dem ne celle var ne halvet var

⁵⁷ Ankebut 29/45

⁵⁸ İsmail Hakkı Bursevi, Kitâbü'n-Netice II, Hazırlayanlar: Ali Namlı - İmdat Yavaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997. S.62

⁵⁹ İ.H.Bursevî, Ecvibe-i Hakkıyye, vr. 49/a-b, Süleymaniye K. Es'ad Efendi no. 152/2.

⁶⁰ Ebu Nasr Serrac et-Tûsî, el-Luma, çev. H. Kâmil Yılmaz (*İslam Tasavvufu*), Altınoluk Yayını, İstanbul, 1996.s. 160

(SUD . 60-2)

Uşşaki, tasavvufî neşve içerisinde kendisinin de ne namaz ne de diğer ibadetleri hakkında yapamadığını ifade etmiştir.

2.7.3.Secde- Sucud

Divan'da secde, yaratılmışların Yaratıcısına şükürünü ifade etmede, âcizliğini ortaya koyma, tevazu içinde teslimiyet içerisinde olmasıdır:

Secde-i şükr eyleriz emrine idüb imtişâl
Yüz-i dergâh-ı Haqq'a Rabbiye'l-'alâ deriz
(SUD . 94-2)

"Kuşkusuz Rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler."⁶¹ ayeti gibi Kur'an-ı Kerim ayetleri Uşşaki içinde yol göstericidir. Yüzü Hak dergâhında olma Uşşaki içinde en büyük paye olmuştur.

2.7.4.Oruç

Oruç İslâm'ın beş şartından birisidir. Kuran'ı Kerimde de pek çok kez oruçtan bahsedilmiştir.⁶² Beyitlerde "savm, savm-ı Davud, ruze" terkipleriyle işlenir. Oruç (savm) divanda, Hazreti Davut'un tutma şekliyle, Uşşakiler'in bu ibadete verdikleri önemle yer almaktadır.

Cihād-ı nefis ile sa'y ider dâ'im
Nehâr şavmla giceler kâ'im
Tâ-seher âh idüb olmayan nâ'im
'Uşşâkiler dirler biz 'Uşşâkıyüz
(SUD . 95-5)

Şavm-ı Dâvud-kâr idi anuñ hemân

⁶¹ A'raf,39/206

⁶² Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. 2/183, -(Size farz kılınan oruç), sayılı günlerdedir. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, diğer günlerde, tutamadığı günler sayısınca tutar. Ona dayanıp kalacaklar üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir. Her kim de hayrına fidyeyi artırırsa, hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. 2/184

(SUD . 5-10)

Ne nāz u namāz ve ne niyāz u rûze var bende

Ne oldum mu‘tekif bir dem ne celle var ne halvet var

(SUD . 60-2)

"Yüzü yerde olanı Allah yükselttikçe yükseltir, kibre girip çalım çakanı da yerin dibine batırır."⁶³ Hadisince ehli tasavvuf tevazu yolunu seçmiştir. Uşşaki de hiçbir ibadetini tam yapamadığını bu beyitlerde ifade ediyor.

2.7.5.Kurban

Kurban, bir ibâdetdir.⁶⁴ Allah’a yaklaşma vesilesiyle kesilen eti yenir hayvandır. “Tasavvufta hakikate mecaz köprüsüyle gidilir”.⁶⁵ Müridin kurban olması, nefsinin Allah yolunda feda etmesi ve bu vesileyle de fenâ mertebesine ulaşmasıdır. Âşık olan mürid O’na kuşama arzusuyla kendini kurban eder.

Hüdāvendā senūñ ‘āşıkларуñ dā’im seni özler

Cemāliñ arzusu ile iderler cānların kırbān

(SUD . 157-2)

Haydar-ı Kerrār-ı ‘Ali Murtażā’nuñ kulıyuz

Aña kırbān olmağa biz ‘ıyd u vuşlat bekleriz

(SUD . 105-2)

⁶³Et-Taberānî, el-Mu‘cemü'l-evsāt 5/140;Ayrıca benzer mânâdaki hadis-i şerifler için bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned 3/76; İbn Ebî Âsım, Kitabü'z-zühhd s.156; Ebû Ya'lâ, el-Müsned 2/358

⁶⁴تَوَمَّرُ مَا أَفْعَلُ أَنْتَ يَا قَالِ تَرَى مَاذَا فَاَنْظُرْ أَذْبَحُكَ أَنِّي الْمَنَامُ فِي أَرَى إِيَّيْ بَنِي يَا قَالِ السَّعْيِ مَعَهُ بَلَّغَ فَلَمَّا { إِنَّا الرُّؤْيَا صَدَقْتَ دَقَّ قِ : {إِبْرَاهِيمَ يَا أَنْ دَيْنَاهُ : {لَلْجَبِينِ وَتَلَّهُ أَسْلَمًا فَلَمَّا :{الصَّافَاتِ سُورَةَ} [الصَّابِرِينَ مِنْ اللَّهِ شَاءَ إِنْ سَتَجِدُنِي عَظِيمٍ يَذْبَحُ وَفَدَيْنَاهُ} : {الْمُبِينِ الْبَلَاءُ لَهُ هَذَا إِنْ} :{المُحْسِنِينَ نَجْرِي كَذَلِكَ} : {Ey : {Oğlu, yanında koşacak çağa gelince: «Ey İbrahim!» 37/104 «Rüyana gerçekten sadakat gösterdin, şüphesiz ki, biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız37/105.» «Şüphesiz ki bu apaçık bir imtihandı.» (dedik) 37/106 Ve onabüyük bir kurbanlık fide verdik 37/107.

⁶⁵ Mâhir İz, Tasavvuf, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 60.

Yine bu sırdandır ki âşıklar kurban için büyük bayramı beklemektedirler;

Men sırrın bilelden Haqq'ı tahkîk bilmişüz
İyd-ı ekberdir cemâl-i yâre urbân olmuşuz
(SUD . 83-2)

Dervîş Hüsâmî hemân sırrıñ eyleme ‘ayân
Haqq yolına cân urbân virelüm hey dervîşler
(SUD . 71-5)

Uşşaki tüm âşıklar gibi sevgili uğruna kurban olmayı intizar etmektedir.
Uşşaki bunun âşık ile maşuk arasında bir sır olduğunu belirmektedir.

2.8.Ahret ile İlgili Mefhumlar

2.8.1.Âhret

Ahret son manasına gelen âhir kelimesinin müennesi olan bir kelimedir. İstılahta ise, ahret günü, İsrâfil (as)’ın Allah’ın emriyle, kıyametin kopması için sûr adı verilen bir boruya ilk defa üflemesine ve ondan sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmesine kadar geçecek olan zamana denir. Bu tarife göre ahret günü, kıyâmet, sûra üfürülme, insanların yeniden diriltilmeleri, herkese bu dünyada işlediklerinin yazılı olduğu amel defterlerinin verilmesi, insanların yapıp eyledikleri işlerinden dolayı herkesin hesaba çekilmesi, şefaât, sırat, cennet ve cehennem gibi hususları ihtiva etmektedir.⁶⁶

Divânda âhret, “rûz u şeb, dâr-ı bekâ, yevmü’l-fenâ, bâkî hayât, beâ semti” gibi isimlerle zikredilir. İnsan bir yolcudur; dünyadan göçüp, içinde ebedî kalınacak olan ahirete gider. Bütün insanların gideceği yer orasıdır. Şair insanın bu yolculuğunu şöyle anlatır:

Fenâ ehli beâ semtine oldu göçmege hâzır
(SUD. 58-1)

⁶⁶ A. Salim Kılavuz, “*Hazene-i cennet ve cehennem*”, *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, c.II. s. 197-199.

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde dünya hayatının geçiciliği ifade edilmekte⁶⁷, ahiretin ise ebedî olduğu, insanlar için daha hayırlı ve kalıcı olduğu belirtilmektedir.⁶⁸ Fakat ahireti elde etmek için dünya sevgisinden vazgeçmek gerekmektedir. Dünya hayatının geçiciliğine Uşşakî şöyle değinir:

Hâliñ n'ola yevmü'l-fenâda eylersiñ ol küh yâd
Hiç itmediñ nefse cihad şimdengerü inşâfa gel
(SUD. 134-3)

Eyle Hüsâmî rûz u şeb endişeñ ola havf-ı Rabb
'Afv-ı Hudâ'yı kıl taleb şimdengerü inşâfa gel
(SUD. 134-5)

Fânî vücûdu n'eder bunda қor anı gider
Bâkı hayâta irer dost ile şataşınca
(SUD. 187-3)

Uşşaki pek çok tasavvuf ehli gibi وَبَدَا مِنْ لَهْمٍ وَيَدَا "Hiç hesaba katmamış oldukları şeyler Allah tarafından karşılıklarına çıkarılıverdi"⁶⁹ ve : نُنَبِّئُكُمْ هَلْ قُلُ : "De ki: Amellerin bütün bütün boşa gidenini size haber vereyim mi? Onların ameli ki, dünya hayatında bütün çalışmaları boşa gittiği halde kendilerini güzel iş yapıyor sanmaktadırlar."⁷⁰ Uşşaki, hafv ayetlerinin etkisiyle hesap gününden endişe etmekte, bu endişe ile de Huda'dan affını talep etmektedir.

2.8.2. Defter-i Amâl

İnsanlar hesap gününde biraraya geldiklerinde dünyada iken yaptıkları işlerin yazılı olduğu defterler dağıtılır. Bu defterler Kirâm-ün-Kâtibîn tarafından yazılır.⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm'de amel defteri ile ilgili birçok ayet⁷² ve hadis⁷³ vardır. .

⁶⁷ Kehf, 18/15-16; Hadîd, 57/20.

⁶⁸ A'la, 87/16-17; Mü'min, 40/39.

⁶⁹ Zümer sûresi, 39/47

⁷⁰ Kehf sûresi, 18/103-104

⁷¹ H. Karaman, *İman ve İbadetler. İlmihal*, C. 1, Ankara: TDV Yay,2004

Rûz-ı mahşer hazret-i Haqq'a nice virdim cevâb

Defter-i a'mâl ile 'arz olıcağ rû-siyâh

(SUD. 181-2)

Beyitlerde amel defteri, siyahlık yani kötülüklerin ağır bastığı bir unsur olarak tasavvur edilir. Uşşakî, günahlar yüzünden amel defterinin simsiyah olduğunu belirtirek o defterin eline verileceği anı hayal eder. Dünyada iken bu defteri hayır ve hasenatla doldurması gerektiğini vurgular. Çünkü daha sonra böyle bir fırsatı olmayacaktır:

2.8.3.Cennet

Müminler için ebedî olarak kalacakları ahiret yurduna denilen cennet, bahçe, bitki ve sık ağaçlarla örtülü yer anlamına gelir. Cennet sözcüğünün dışında yine "cennet" anlamında olan Farsça kökenli behişt ve Soğdca kökenli uçmak da Türkçe'de kullanılmaktadır. Pek çok dinde cennet inancı vardır. Sümer mitolojisinde birçok tasvirlerinin Yahudilik ve İslam'ın cennet anlayışına kaynaklık ettiği düşünülen cennet ve cehennem motifleri bulunur.⁷⁴ Mesela Yahudilikteki cennet anlayışı şöyledir; Tevrat'a göre insan öldüğünde "şeo" denen ölümler diyarına gitmektedir. "Şeo" aynı zamanda, ölüm sonrası hayatı ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁷⁵ Talmut'ta, cennetin bu dünyaya benzemediği, bu dünya hayatında olduğu gibi cennette yeme, içme, cinsel ilişki vb. bedeni hazların olmadığı belirtilerek, salihlerin orada başlarına bir tac takarak ilahi huzurun ihtişamını seyredecekleri ve yiyeceklerinin bu şekilde manevi olacağı ifade edilmektedir.⁷⁶

İbrahim Hakkı'ya göre "Allah arşın nuruyla sekiz cennet yaratmıştır. Bunlar: Darü'l-Celâl, Dârü'sselâm, Cennetü'l-me'vâ, Cennet'ül-Huld, Cennetü'n-naîm, Cennetü'l-firdevs, Cennetü'l-karâr ve 'Adn cennetidir. 'Adn cenneti bütün

⁷² Her insanın amel defterini boynuna doladık, kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarınız17/13. «Kitabımı oku! Bugün hesap görücü olarak sana nefsin yeter!» deriz17/14

⁷³ Ebu Hureyre (ra)'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu:"İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat." (Müslim, Vasiyyet 14)

⁷⁴ Arif Tekin, Sümerler'den İslam'a Kutsal Kitaplar ve Dinler, Berfin Yayınları, İstanbul 2005.

⁷⁵ İ.Taşpınar, Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı), Gelenek Yay., 340s. İstanbul, 2003

⁷⁶ Taşpınar,s.301

cennetlerden daha üstündür. Sıddıkların ve Kur’ân hâfızlarının yeri olup, Cenâb-ı Allah’ın tecelli ettiği yerdir.”⁷⁷ Uşşaki de insanın tevhid sırrına ererse dünyada, ahirette durağının Firdevs cenneti olacağını ifade ediyor.

Sırr-ı tevhîde irersen ey Hüsâmi bunda sen
Cennet-i firdevs-i ‘alâda olursun kâm-rân
(SUD . 167-6)

Yâ sekiz cennet nedür rıdvân ile hür nedür
Huld ile tûbâ nedendür kevser-i bezm-i cinân
(SUD. 198-9)

Sevgilinin yurdu cennettir. Âşıklar, cennet zevkini sevgiliye kavuşmakta bulurken, zahidler ise, çektiği çile ve yaptığı ibadetletin karşılığı olarak cenneti talep eder.⁷⁸ Pala’ya göre ise uğruna ölünecek aşkı bulan âşığın amacı, cennet emelinden uzaklaşıp cemale erme olmalıdır.⁷⁹ Âşığın arzusu cennet değil, hakiki sevgiliye, Allah’a ulaşmaktır:

Kâfirim cennet ü hürî heves eyler isem
Bu Hüsâmî hele dîdâr-ı rûh-ı yâr biter
(SUD . 65-5)

Zâhidâ dîdâr-ı Haqq’dır rûz-ı şeb maşşûdumuz
Şanma kim biz tâlib-i gilmân ü hürî cennetüz
(SUD . 96-2)

Uşşaki zahide seslenir ve maksatlarının sadece Allah olduğunu, O’nun rızasını kazanmaktan başka bir gayretlerinin olmadığını ifade eder. Onun gayesi cennet nimetleri değildir.

⁷⁷Erzurumlu İbrahim Hakkı, s. 30.

⁷⁸ Ahmet Atilla Şentürk, Klâsik *Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 41.

⁷⁹İskender Pala, *Kitâb-ı Aşk*, Alfa Yay., İstanbul 2006, s. 22.

2.8.4.Hûri

“Hûri, cennet hanımlarını ve onların güzelliğini ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.”⁸⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de cennetin anlatıldığı bazı ayetlerde huri ifadesi geçmektedir.⁸¹

Uşşaki’nin şiirlerinde ise huri kelimesi, cennetin nimetleri olarak geçmekte ama bunlara da talip olmamayı müritlerine öğütlemektedir.

İtme na‘ım-i lezzet-i dünyāya iltifāt
Cinān-ı hūrî vü şerbet-i mā’-i tuhūrî gör
(SUD . 72-4)

Kāfirim cennet ü hūrî heves eyler isem
Bu Hüsāmî hele dîdār-ı rûh-ı yār biter
(SUD . 65-5)

Uşşaki Allah aşkıyla yanmaktadır. Onun için Uşşaki, cennet ve onun nimetlerine talip olmayı en büyük nankörlük olarak nitelemektedir.

2.8.5.Gılman

Cennet ehlinin hizmetiyle görevlendirilmiş ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler⁸² anlamında kullanılan Kur’âni bir terimdir.”⁸³

Zāhidā dîdār-ı Haqq’dır rûz-ı şeb maşşūdumuz
Şanma kim biz tālib-i gılmān ü hūrî cennetüz
(SUD . 96-2)

Divanda gılman, hûri kelimesiyle birlikte, tenasüp san’atına uygun bir şekilde, birbirini çağrıştıran kelimelerle bir arada kullanılmıştır. Uşşaki cennet kulluğu yapmadıklarını, sadece Hak rızasını hedeflediklerini belirtmiştir.

⁸⁰Bekir Topaloğlu, “Hûri”, DİA, c. 18, s. 387-388.

⁸¹ İşte böyle, biz onları ayrıca iri siyah gözlü hurilerle evlendiririz 44/54. Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaşlanırlar. Ayrıca biz onları ceylan gözlü hürilerle evlendirdik 52/20. Çadırlar içerisinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmiş hüriler vardı 55/72. İri gözlü huriler 56/22, Saklı inciler gibi 56/23,

⁸² Kendilerine ait bir takım hizmetçiler de onların : { وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ } [وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ] etrafında dönerler. Bu gençler sanki sedefleri içine gizlenmiş inci gibidirler52/24.

⁸³ Yusuf Şevki Yavuz , “Gılman”, DİA, c. 14, s. 50.

2.8.6.Kevser

Kevser, bir cennet nehridir. Beyitlerde kevser, genellikle benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Uşşakî, Divan'da "Allah tarafından mahşerde müminlere dağıtması için Hz.Muhammed'in emrine verilen ve içimi fevkalade hoş olan kevserden"⁸⁴, cennette tatlısu olan çeşmeden bahseder.

Yâ sekiz cennet nedür rıdvân ile hür nedür
Huld ile tûbâ nedendür kevser-i bezm-i cinân
(SUD. 198-9)

İçen kevser şarâbından hayât-ı câvidân buldu
Gerekmez bana ey Hızır-ı zamân hayâtıñdan
(SUD. 183-3)

Havz-ı kevser dañi sâķidür ol
Şeyh Hüsâme'd-dîn 'Uşşâķidür ol
(SUD . 4-2)

Tekkeye gelen sufiler, şeyhin elinden kevser içerler, yani onun sohbetini dinlerler. Uşşaki'ye göre şeyh dergâhın sakisidir.

2.8.7.Cehennem

"Cehennem, âhirette kâfir, müşrik ve münâfıkların sürekli kalacakları azap yeridir. Günahkâr mü'minler de günahları ölçüsünde orada cezalandırılırlar."⁸⁵

Ey Hüsâmî olmazuz havf-ı cehennemden emîn
Çalmazuz ķati' recâ-yı 'adl var lutf-ı ilâh
(SUD . 181-5)

Uşşaki de cehennem korkusunu içinde taşıdığını, akıbetinden emin olmadığını fakat ilahi lütuftan da ümidini kesmediğini bu beyitte belirtiyor.

⁸⁴ H. Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: ATÜ Yay.1973

⁸⁵Kılavuz, s. 226.

2.9.Diğer İtikâdi Kavramlar

2.9.1.Ezel Bezmi

Beyitlerde “ezel bezmi, bezm-i ezel” gibi terkiplerle anılan elest meclisi, “Allah’ın ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ sorusuna, ruhların, ‘Evet Rabbimizsin’ diye cevap verdikleri ve kıyâmet günü ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ dememeleri için Allah’ın rûhları şahit tuttuğu yaratılış günüdür.”⁸⁶

Hû diyü dünyāya geldim giderim yâ hû diyü
Eyledim bezm-i elestde ben ezel ikrâr-ı hû
(SUD. 172-4)

Uşşaki, elest bezminde aşk kadehini içtiğini şu beyitte ifade eder:

Şeyh Hüsâmî cām-ı ‘aşkı nûş idüb bezm-i elest
Dañi hazır olmamışken meclis-i ‘âlem henüz
(SUD. 90-6)

Ezel bezmi öyle bir meclisdir ki, orada yan yana olanlar, yakın olanlar, yakında olanlar, birbirini görenler, birbiriyle konuşanlar; bu dünyaya geldiklerinde de birbirleriyle yan yana ve yakın olur, buluşur veya konuşurlar. İnsanlar arasında çağ farkları, uzaklık ve yakınlıklar ile bigânelik ve aşinalığın temeli işte o ezel dününe dayanır. Bu durumda dünya, ezelde kader olarak yazılanın vuku bulduğu (kaza) bir duraktır; o kadar. Bu durakta aşkın ve aşğın nasibi de ezel günündeki durumuyla bağlantılı olarak bu dünyada görünürlük ve yaşanırılık kazanır.⁸⁷

Uşşaki, bu âlem henüz olmamışken, aşk kadehini elest bezminde içtiğini ifade etmektedir.

2.9.2.Mi’râc ve Sidretü’l-Müntehâ

Mi’râc çıkılacak yer, merdiven, göğe çıkma anlamlarına gelmektedir. Hz.Muhammed’in, Recep ayının yirmi yedinci gecesinde, Mekke’deki evinden alınarak Kudüs’teki Mescid-i Aksa’ya götürülmesi ve oradan göğe yükseltilerek

⁸⁶M.Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001

⁸⁷ İskender, Pala. *Kitâb-ı aşk*. Alfa Basım Yayım Dağıtım, İst. 2008

Rabbinin âyetlerinin kendisine gösterilmesi hâdisesidir.⁸⁸ Mir'âc yolculuğunda Hz.Peygamber'e Cebrâil rehberlik etmiştir. Sidretü'l-Müntehâ, Cebrâil'in makamıdır ve Cebrâil buradan yukarıya çıkamaz.

İmâm-ı enbiyâsın pîşvâsın ümemsin
Maķâmıñ sidresâ cennet ne 'alâ evc-i vâlâdur
(SUD. 65-3)

Beyitte Hz.Muhammed'in Mi'raç'ta Sidretü'l-müntehâ'ya ulaşması, Cibrîl'in Sidre'den öteye geçmemesi ve Hz.Peygamber'in tüm bu geçilen makamlardan daha yüce olması tasvir edilmektedir.

2.10.Dinle İlgili Diğer Unsurlar

2.10.1.Put (Büt, Sanem)

Divan'da sanem genellikle sevgili için bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır, istiare yoluyla sevgiliyi anlatmaktadır:

Ka'be-i kûyuñda her dem varırım ol şanemiñ
Ki yüzi kıbledürür lebleri âb-ı zemzem
(SUD. 143-2)

Serfürü itmez mi dâ'im rûy-ı âteş-nâklığa
Ey şanem olma zülfüñ kâfir-i âteş-perest
(SUD. 24-4)

Sevgilinin sanem olması güzelliğinden ve kendisine verilen önemden kinayedir.

2.10.2.Kâfir

Beyitlerde kâfir, imân ve mü'min tezâdıyla işlenir. Tasavvufa göre kâfir makamı tefrika âlemi olandır.⁸⁹ Kevn yani varlık âlemi tuzaktır, ona tapmak âşığı masivâya sürükler; vuslat yolundan alıkoyar, küfre düşmesine sebep olur. Oysa sufi,

⁸⁸ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul. s.309.2005

⁸⁹Süleyman Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*. Mavi Yay. İstanbul 2001 s.200

dünyadan ve maddî ihtiraslardan uzak olmalıdır⁹⁰.Uşşaki aşağıdaki beyitlerde bunu ifade eder:

Kâfirim cennet ü hürî heves eyler isem
Bu Hüsâmî hele dîdâr-ı rûh-ı yâr biter
(SUD. 61-5)

Kâfirim terk-i Hudâ-yı küyuñ eylersem şehâ
Arzu-mend-i vişâl-i cennet-i me'vâ olub
(SUD. 20-4)

İmam-ı Rabbani'ye göre küfr, nefis-i emmârenin hevâ ve heveslerinden (arzu ve isteklerinden) doğar.⁹¹ Uşşaki, kâfir terimi için, cennete kavuşma arzusuyla Hüda'yı terk ederse kâfir yani nankör olacağını ifade etmektedir.

2.10.3.Günah

'Günah' kelimesi, Farsça kökenli kabul edilmekle birlikte Arapça "cünâh" kelimesinden alınmış olma ihtimali bulunan bir sözcüktür. Bu kelime sözlükte 'suç' anlamına gelmekte, dinî emir ve yasakların önemsenmemesi, uygulanmaması neticesinde ortaya çıkan, dinî, ahlâkî, vicdanî ve içtimâî açılardan dünyevî veya uhrevî ya da hem dünyevî hem de uhrevî sonuçlar doğurabilen, sebep olduğu netice ve sonuçlara göre de cezalar terettüp edebilen bir durumu ifade etmektedir. Günah, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı düşen ve suç sayılan davranışlara, Allah'ın rızasına mâni her türlü isyana, Allah'a itaat dairesi dışına çıkmaya, yanlışlıklara karşı çıkan akıl özü ve selim kalbin yapılmasını istemediği rezâile verilen umumî bir addır.⁹²

Uşşaki, Divan'da bu mefhumları havf u reca tavrı içinde işlediği, yani günahlardan korkup Allah'tan ümit kesmediği görülmektedir. Fakat yine de Uşşaki

⁹⁰ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*. Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 2003 s:90

⁹¹ İmam-ı,Rabbani, *Mektubat-ı Rabbani, (I-III) çev.* Abdülkadir Akçiçek, Merve Yayınevi, İstanbul 2001

⁹² Yrd. Doç. Musa Kazım Gülçür, *Günah Psikolojisinin İnsan Üzerindeki Tesirleri*, Yeni Ümit Dergisi, Sayı.93

O'nun huzurunda günahlarının çokluğundan dolayı yüzü kara, boynu eğik bir durumda beklemektedir:

Ağlayub idelüm āh dökülsün gitsin günāh
Gice gündüz zikrullāh sürelüm hey dervişler
(SUD. 71-2)

أَذْكُرْكُمْ لِفَاذِكُرُونِي O halde beni anın, ben de sizi anayım.⁹³ Ayeti zikrin menşei olmuş ve mutasavvıflar her zaman zikir halinde olmaya gayret etmişlerdir. يَذْكُرُونَ الَّذِينَ "Onlar Allah'ı ayakta, oturarak, hatta yan gelip yatarken de anarlar." ayeti de bu anlamda çok önemlidir. Uşşaki de gece gündüz zikir halinde olunması gerektiğini beyitte ifade etmektedir.

Dilā her bir günāh ağlamağdan ħayr olur žāhir
Belí cem 'iyyet-i yārān bā'is-i ebrār olur žāhir
(SUD. 54-1)

Afv idüb ben ķuluñı eyle günāhdan 'ārí
Eyleyem cürmüme yār nice biñ istiğfar
(SUD. 71-2)

Dünya, günahkârlarla dolu olduğu halde, Allah insanlara müsamahalıdır. Bu O'nun sonsuz rahmetinden sadece bir zerredir.⁹⁴

Hadd yoğ cürm ü günāhıñ ey 'atāsı çoğ Kerím
Tevbe yā Rabb didim estagfirullāh el 'azím
(SUD. 152-1)

Uşşaki'nin zannınca cürmü ve taksiratı o kadar çok olmuştur ki ancak O'nun lütfu onu kurtarabilir. Kelabazi'ye göre "aslında bu ihlās makamında olan yani amellerinin kusurlu olduğunu aklından hiç çıkarmayan salikin hâlidir".⁹⁵

⁹³ Bakara 2/ 152

⁹⁴ "Nefsim kudreti elinde olan Allah'a yemin olsun ki, şayet günah işlemeseydiniz, Allah sizi gönderir , (ortadan kaldırır.) yerinize bir başka kavim getirirdi..." (Nevevî, C.3, s. 459.)

Lutf bize ilâhımız ‘afv it bizim günâhımız
Ya kim olsun penâhımız sen Ğaffâru’z-zünüb iken
(SUD. 164-3)

Lutf-ı Hağğ olmazsa ‘afv çâre yoğdur bir günâh
Başını taşlarla döğsen eyleseñ her bir gün âh
(SUD. 181-1)

Sen günâhım ‘afv idüb mesrür kııl
Varlığumdan geçirüb ma‘mür kııl
(SUD. 1-28)

Uşşaki Allah’tan günahlarını af etmesini, kendine takılmaktak kurtarıp gönlünü mamur etmesini niyaz etmektedir.

2.10.4.Kul

Divan’da kulluk kavramı, Allah’a kulluk, sevgiliye kulluk eden âşık ve dünya ilgisi manalarında kullanılmıştır. Allah’a kulluk İslâm inancına göre ele alınmaktadır.

Dergehinde kıul olan ‘âleme sultânlanur
Kime kim ‘aşkıñ irişse mest olur hayrânlanur
(SUD. 44-1)

İlahi aşk her mutasavvıfın gönlüne ayrı ayrı yansımıştır. Ama bütün bu yansımaların neticesi O’na hayranlık olmuştur. Bir gün Yahya b. Muaz, Bayezid-i Bistami’ye şöyle der: “Muhabbet kadehinden o kadar içtim ki, sonunda mest oldum.” Bayezid, ona şu cevabı verir: “Muhabbet şarabını kâse kâse içtim. Lakin ne şarap bitti, ne de benim hararetim geçti.”⁹⁶ Uşşaki de beyitte mest olma sırrını ifade etmektedir.

Hüsâmî kıulına eyle ‘inâyet
İki ‘âlemde bulsun sa‘âdet

⁹⁵ Kelâbâzî, a.g.e., s. 149.

⁹⁶ Rûmî, Mevlânâ Celâlüddîn-i. *Mesnevî*, Terceme ve Şerheden: Tahirü'l-Mevlevî, Şamil Yayınları.1975

(SUD. 1-39)

Uşşaki Yaratıcı'dan yardım dilemekte ve bu lütuf ile de iki dünyanın saadetini, huzurunu ummaktadır. O'nun dergâhına kul olanlar aslında âlemin sultanıdır. Zaten kim ki O'nun aşkına erse onun makamı hayranlıktır, kendinden geçmedir.

2.10.5.Mekânlar

Divandaki mekânlar genelde İslam Dini açısından önemi olan mekânlardır.

2.10.5.1. Kâbe

İnsanın kalbi Allah'ın evidir. Uşşaki Kâbe ile gönül arasında bir bağ kurar. Çünkü her ikisi de“beytullahtır” yani Allah'ın evidir. Gönül sahibinin kalbinde bir kabe gizlidir:

Ka'be-i kûyuñ tavâf eyle gel sâhib-i dilin
Göñli bir vîrâne amma beyt-i Rahmân gizlidür

(SUD . 38-4)

Dil Ka'be'sin eylemişüz sa'y ü tavaf

Tevfîk-i Hudâ hâce-i ma'nâyuz biz

(SUD . 84-3)

Gönül kabesini tavaf eylediklerini ifade eden Uşşaki, Cenab-Allah'tan yardımıyla mananın hâcesi olduğunu ifade etmektedir.

2.10.5.2. Kerbela

Kerbela, Irak'ta İmam Hüseyin'in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu yerdir. Hakkında birçok mersiyeler yazılmış olup, onun çektiği sıkıntılar dile getirilmiştir.⁹⁷Algül'e göre ise Hz. Hüseyin ve yakınları Fırat'ın kıyısında oldukları halde, suya ulaşmaları engellendiği için susuz kalmışlar, Hz. Hüseyin su içmeye

⁹⁷İskender Pala. *Ansiklopedik dîvân şiiri sözlüğü*. Vol. 1. Akçağ, 1990.s.322

giderken ağzından oklanmıştır.⁹⁸Uşşaki, Ey felek dil-hānesin yaqđıñ perişān eyledin diye başlayan şiirinde Kerbela hadisesine de şöyle değinmektedir:

Mevsim-i kaht u neşāt zevk ü şādıdır bu dem
Şehr-i cānıñ heb metā‘ı gussa-i derd ü elem

‘Āķıbet nūş eylediñ şāh Hasanı zehr-i semm
Eylediñ şāh Hüseyni Kerbelā’da sen ‘adem
(SUD. 129-4)

Yine eceli aldığı bir başka şiirinde mekânı Uşşaki, şehid-i Kerbela olarak ele almaktadır:

Teñrinüñ arslānı qanı ol ‘Aliyyü’l-Murtezā
Yā Hasan ile qanı şāh-ı şehid-i Kerbelā
Geldi gitdi nice yüz biñ evliyā vü enbiyā
Dād elinden ey ecel feryād elinden ey ecel
(SUD. 132-3)

Aliyyü’l-Murtezâ, Hz. Peygamberin dâmadı ve dördüncü halîfesidir. Hazret-i Peygamberin amcası Ebû Talib’in oğludur. Fatımâ’nın eşi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in babası, Allah’ın Arslanı, velilerin şahı gibi lakapla anılır. Uşşaki bu şiirinde bize ecel’i yani dünyanın faniliğini hatırlatırken hem Hazreti Ali’yi ve Hazreti Hasan’ı hem de geçip giden pek çok veliyi ve peygamberi hatırlatmaktadır.

2.10.5.3.Makam-ı Sidre

Sidretü’l-müntehâ, faniler âleminin en son noktasıdır. Cennetin de son noktası olan Sidretü’lmüntehâ’nın ötesi Allah’ın gayb âlemidir, manasını, muhtevasını insanların kavrayamayacağı bir âlemdir.⁹⁹

Uşşaki, miraç hadisesi itibari ile bu mekândan bahseder. Miraç ki Kur’an-ı Kerim de , “ayetlerimizden bir kısmını ona göstermek için kulunu bir gece Mescid-i Haramdan alıp, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâya seyahat ettiren Allah, her türlü noksandan münezzehtir. Şüphesiz ki O her şeyi hakkıyla işiten, her şeyi

⁹⁸Hüseyin Algül, *Kerbela*, Ensar Yay., İstanbul- 2009, s. 149.

⁹⁹ Akay, s.424

hakkıyla görendir." ¹⁰⁰ Ve "O ancak kendisine vahyolunanı söyler. Onu muazzam kuvvetlere, üstün bir akıl ve dirayete sahip Cebrail öğretti ki, kendisine gerçek suretiyle görünmüştür. O, ufkun en yukarisında idi. Sonra indi ve yaklaştı. Nihayet kendisine iki yay kadar, hattâ daha da yakın oldu. Sonra da vahyolunacak şeyi Allah'ın kuluna vahyetti. Onun gördüğünü kalbi yalanlamadı. Şimdi onun gördüğü hakkında onunla mücadele mi edeceksiniz? And olsun ki, onu bir kere daha hakikî suretinde, Sidre-i Müntehâda gördü ki, onun yanında Me'vâ Cenneti vardır. O zaman Sidre'yi Allah'ın nuru kaplamıştı. Göz ne şaştı, ne de başka bir şeye baktı. And olsun ki Rabbinin âyetlerinden en büyüklerini gördü." ¹⁰¹ ayetleriyle geçer.

İmâm-ı enbiyâsın pişvâsın ümemsin
Maķâmıñ sidresâ cennet ne 'alâ evc-i vâlâdur
(SUD. 65-3)

Uşşaki bu beyitiyle Hazreti Muhammed'in ulaştığı makamları tasvir eder.

2.10.5.4. Yesrib ve Batha

Yesrib Medine-i Münevvere'nin eski adı Batha ise Mekke'nin eski adıdır. Hz. Muhammed (as) 571 yılında Mekke'de doğmuştur. Hazreti Peygamber 622'de önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret edilmiş ve Müslümanların yeni yurdu Medine olmuştur.

Biz 'âşık-ı âvâre-i Mecnûn vişâliz
Ser ķāfile Yeşrib ü Bathāyuz biz
(SUD. 84-4)

Uşşaki kendisini de âşık, avare mecnuna benzeterek, bu iki mekânı beyitte ele almıştır.

¹⁰⁰ İsrâ Sûresi 17/1

¹⁰¹ Necm Sûresi, 53/4-18

2.10.6.Efsanevi Kahramanlar

2.10.6.1.Dârâ

Dârâ, pers hükümdarlarındandır. İskender’le yaptığı savaşta ölmüştür. Aralarındaki bu ilişkiden dolayı şiirlerde genelde birlikte kullanılırlar.

Belâ-yı ‘aşk ile rüsvâlığıñ var
Senüñ ey dil yine şeydâlığıñ var

‘Aceb midir bu ‘âlem olsa bendeñ
Senüñ İskender ü Dârâlığıñ var
(SUD. 68-1;4)

Uşşaki aşkın çılgınlığını, onun bir bela olduğunu belirterek, İskender ve Dara’ya telmihte bulunur.

2.10.6.2.Cemşîd

Cemşîd, İran mitolojisinin en çarpıcı hükümdarlarından biridir. Şarabı bulmasıyla meşhurdur. Ayrıca dünyanın onda seyredildiğine inanılarak, dünyayı gösteren kadeh anlamında, câm-ı cihân-nümâ ismi verilen ve üzerinde yedi ayrı hat olduğu anlatılan kadehi, mücevherlerle bezenmiş tacı ve tahtı, şiirlerde Cemşîd’le birlikte kullanılan diğer unsurlardır.”¹⁰²“Tökel’ e göre Cemşîd’le ilgili anlatılan bir başka efsane ise şöyledir; Cem, dünyayı dolaşırken Azerbaycân’a gelince burayı çok beğenmiş ve güneşin doğuşuna nazır yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht koydurmuş, güneşin doğmasına yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanını giyip, eşsiz mücevherlerden oluşan tacını takıp bu tahta oturmuş, güneş doğunca tac, taht ve kaftan parlamaya başlamıştır. Bunu gören halk bu güne, yeni gün anlamında “nevruz”, Cem’e de ışık şâhı anlamında “Cemşîd” demişlerdir.”¹⁰³

Cemşid aynı zamanda cam-ı cem denilen kadehiyle de meşhurdur. Câm-ı Cem", efsaneye göre Cem (Cemşîd)'in, üstünde yedi hat bulunan ve yedi madenden

¹⁰² Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay. Ankara-2000.s.125-142

¹⁰³Tökel, age, s. 133.

oluşan kadehidir. Bu kadehin özelliği bununla sadece şarap sunulmasıdır. Fakat rivâyetlere göre bu alelâde bir kadeh değildir. Boşaldığında kendiliğinden dolan, içine bakıldığı zaman dünyanın dört bir yanını gösteren sihirli bir alettir de. Yine inanişâ göre bu hükümdarın meclisinde (meyhane) bulunanların aynı kadehten içmeleri bir adetti. Kadehlerin dolaştırılmasına ise "devr" ya da "devr-i akdah" denirdi.¹⁰⁴ İnsanın gönlü bu kadehe ve İskender'in uzağı gösteren aynasına benzetilir. İnsan, kendi içinin, rûhunun derinliklerine inebilirse, gönül gözünden bütün âlemi görebilir.¹⁰⁵

Mâ-sivâullâhı giderdik albimizden lâ deriz

Birliğini Ha'ın irâr eyleyüb illâ deriz

Bir anâ'at mülketinde şâh-ı bî-pervâ iken

Kimseye Efrâsyâb ü ne Cem ü Dârâ deriz

(SUD. 94-1;3)

Uşşaki bu efsanevi kahramnalara telmih yaparak Allah'tan başka her şeyi kalpten çıkardığını sadece O'nu gördüğünü ve bu kanaate eriştikten sonra Cem ve Efrasyab'ın bir şey ifade etmediğini belirtir.

2.10.6.3.Ferhâd

Ferhad, meşhur aşk hikâyelerinin kahramanlarından biridir. Ferhad sevgilisine kavuşmak için büyük sıkıntılara katlanmış, dağlara kazma vurmuş yine de sevgilisine kavuşamamış âşık tipinin timsalidir. Dağları delmesinden dolayı bir ismi de Kuhken'dir.

Binâ-yı 'aşkı ta'mîr itmede üstâdımız vardur

Velî Ferhâd-veş anda nice ırğadımız vardur.

(SUD. 70-1)

¹⁰⁴ İskender Pala, "Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü", Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s.83Dursun Ali Tökel, "Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar", Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.134.

¹⁰⁵ Zülfî, Güler, "Şeyh Gâlib'in Divânı'nda Ayna Sembolü", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, s.115.

Uşşaki, aşk binasını tamirde Ferhad'ın gayretini esas almakta ve Ferhad gibi aşk binasında çalışanların olduğunu belirtmektedir.

2.10.6.4.Leyla

En meşhur aşk hikâyesi denilebilecek Leyla ile Mecnûn hikâyesinin kadın kahramanıdır. Benî Âmir kabilesindedir. Adı, Leylâ binti Mehdî b. Sa'dü'l Âmiriyye'dir.¹⁰⁶ Efsaneye göre Necd'de bulunan Beni Amir kabilesine mensup olan Kays (Mecnûn) ile Leylâ, kabilelerinin hayvanlarını otlatırken, birbirini severler; yaşlarının büyümesi ve aşklarının meydana çıkması üzerine Leylâ çadırda alikonur ve Kays'a gösterilmez; bunun üzerine Kays'da aşkın ilk ızdırabı başlar. Kays'in babası Leylâ'yı ister ise de, aşk sebebi ile dillere düştüğünden veya kızlarını rüsva ettiğinden yahut başka bir bahane ile, teklif reddedilir ve Leylâ bir başkasına nişanlanır. Bu hale müteessir olan Mecnûn, ızdıraplarının te'siri ile, büsbütün aklını kaybeder, delirir. O sırada kendisini görüp, muradına erdirmek isteyen Mervân b. El-Hekem (45-65;675-683)'in vergi (sadakat) me'muru Ömer b Abd el-Rahmân ile yerine tâyin edilen Nevfel b. Musahik'm teşebbüsleri boşa gider. Mecnûn'un babası, duâ ile iyi olacağını ümit ederek, onu Mekke ile Medine'ye götürür ise de, Mecnûn aşkının artması için duâ eder ve çöllere kaçarak, vahşi hayvanlar ile birlikte yaşamaya başlar. Mecnûn'un Leylâ'ya benzettiği ceylanı avcılardan kurtarması v.b. vakalar, bu sırada vaki olmuştur. Sonunda Leylâ, Mecnûn'u sevdiğinden, aşk ızdırapları içinde ölür; Mecnûn'da ona ağıtlar söyleyerek ve aşkının acılarını terennüm ederek, çöllerde dolaşır, nihayet bir gün ölüsü bulunur.¹⁰⁷ Uşşaki gönünü mecnun edene şu telmihte bulunur:

Olub Mecnûn ü âvâreñ bu gönlüm

O yâl ü bâl ile Leylâlîğîñ var

(SUD. 68-5)

Aşk, sevginin son hadde varmasıdır. Tasavvufta aşk, vuslata erme anlamında önemli bir araçtır. Nefse galebe için de tek vasıta aşktır. Nasıl ki, tecelliye sebep de aşk olmuştur. Bizi ancak aşk, Hakk'la konuşurabilir. Hakiki aşk insan ruhunun (ruh-ı

¹⁰⁶ Pala, s.288

¹⁰⁷ Pala, s.314-316 Ankara 2003 ,Ahmed Ateş, "Leylâ Mecnûn" İslam Ansiklopedisi, C, VII, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 49-54; Mustafa Kutlu, "Leylâ ve Mecnûn" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.VI, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, s. 87-92;.

mutlak) olan Allah 'a karşı bir iştiyaktır. ¹⁰⁸Uşşaki aşkı hatırlatır ve gönlünün sevgilinin mecnunu olduğunu ifade eder.

2.10.6.5.Mecnûn

Mecnûn, Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin erkek kahramanıdır. Benî Âmir kabilesinden şâir Kays b. El-Mülevvâhü'l-Âmirî'nin lakabı olduğu söylenir. ¹⁰⁹Mecnûn, tasavvûfi anlamda beşeri aşktan ilâhî aşka ulaşmanın sembolüdür. Uşşaki kendisini aşk kervanında Mecnuna benzetir:

Biz 'âşık-ı âvâre-i Mecnûn vişâliz

Ser kıfile Yeşrib ü Bathâyuz biz

(SUD. 84-4)

Uşşaki başka bir beyitte ise yine Mecnun'a telmihte bulunur ve sevdiği yüzünden gam vadilerini aşmasına rağmen yarı görünce divane aşığa dönüştüğünü ifade eder:

Mecnûn gibi tağ aşdum vâdi-i gama düşdüm

Yarı göricek şaşdum divâne-i 'aşğ oldum

(SUD. 137-3)

Uşşaki bu bezimde gam halini ancak gam çekenlerin bilebileceğini şöyle ifade eder:

Ğam-ı Mecnûn-ı 'aşkı 'âşığı gam-hâr olandan şor

Tabîbim derd-i bîmâr-ı yine bîmâr olandan şor

(SUD. 63-1)

Tasavvufta da sevgiliye, yani Tanrı'ya ulaşmak isteyen dervişler, bunun için büyük çaba harcarlar. Tanrı'ya ulaşmak için nefsi öldürüp, maddi varlıktan kurtulmak gerekir. Bu, o kadar kolay değildir. Tarikatlarda şeyh, dervişin bu güç yolu geçmesine bilgi ve öğütler vererek, yol göstererek yardımcı olur. Derviş, bu yolda

¹⁰⁸ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, s. 24 İstanbul 1984,

¹⁰⁹Pala, s.300

başarılı olursa bütün arzu ve isteklerinden kurtulur, yani nefisten kurtulur, insan-i kâmil olur. Böylece sevgiliye yaklaşır, ulaşır, ermiş bir kimse olur.¹¹⁰

Uşşaki de bu beyitte Mecnun'un gamını hatırlatır ve nasıl ki hastanın halinden gerçekte aynı hasatalığa mübtela olan anlarsa aşkın ancak aşk derdine düşülünce anlaşılacağını ifade eder.

¹¹⁰ Süleyman Uludağ, "*Fark*", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.XII, İstanbul 1995, s.172

3.TASAVVUFİ UNSURLAR

3.1.Arif

Bu kavram beyitlerde “ârif-i billâh, arif-i esrar ” gibi terkip ve tabirlerle işlenir. Uludağ’a göre “Allah Teâlâ’nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fillerini müşahede ettirdiği kimseye, müşahede ve temaşadan hâsıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan kişiye de ârif denir

1

Uşşaki Divanda bu manayı salık verir ve bunu gözünü aç da esrarın arifi ol, Kur’an’a bak, diye ifade eder:

‘Ârif-i esrâr-ı ma‘nâ ol dilâ Qur’ân’a baķ
Aç göziñ ref‘-i hicâb it dıde-i itķâne baķ
Sayha-i efkârı terk it zühdü ķo ‘irfâne baķ
Vech-i Mevlâ’ya mıķâbil şüret-i insâna baķ
Men re’ani perdesin ķaldır yüri cânâna baķ
(SUD. 121-1)

Yine Uşşaki’ye göre arif- i billah olmanın özelliklerinden biri Cemalullah’ı görme, diğeri ise Hak yolunda rehber olan ehlullahın ruhunu müşahede etmektir.

‘Ârif-i billâh olub nür-ı cemâlullâhı gör
Râh-ı Haķķ’da rehber olan rûh-ı ehlullâhı gör
(SUD. 69-1)

Uşşaki göre arif olmanın yolu da derviş olup kayıtlardan, tutsaklıklardan kurtulmak ve avamın yaptıklarına bigâne kalabilmektir.

Dervişlik idüb ķayd ile kül olmamakdur
Çün ‘ârif olan halka bî-gâne gerekdür
(SUD. 48-2)

¹Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul. 2001 s.45

Menzil-i ‘âli tavşif-i te‘âlâ kııl nüzül
Ey Hüsâmî ‘ârif olanlar bilür ancak nedür
(SUD. 57-7)

Bayezîd-i Bistami (234/ 848)'ye göre abid, Allah Teâla'ya namaz, oruç, zekât, hac gibi farzları yerine getirmek, sünnet ve nafilelerle de O'na yaklamak için ibadet eder. Arif ise, her haliyle ibadettir. ²Bunun için Uşşaki'ye göre arif, cahil gibi rızık peşinde değil her bir şeye mana gözüyle bakabildir.

‘Ârif odır ki ma’nâ yüzünden nazâr ide
Gör câhili ki rızık ile şûret esîridür
(SUD. 73-2)

Mutasavvıflara göre Allah, irfan yoluyla tanınabilen bir hakikattir ve Hak adına idrak edilen her şey O'na bir işarettir. ³Uşşaki de Allah'ın isimlerini bilen arif olacağını belirtir;

‘Ârif iseñ ‘ilmü’l-esmâdan dan eyle gel beyan
(SUD. 168-10)

Ârif olmakla ilgili bir başka gazelde de, “hu” âriflerin zikri olarakda görülmekte ve “hu” nun aşkın gönül dilinde olduğu şöyle ifade edilmektedir.

‘Ârifîñ evrâdı hûdur zâkiriñ ezkârı hû
‘Âşıkîñ cân u dilinde münbasit efkârı hû
(SUD. 172-2)

Ancak âşık olanlar ariflerin bu demine erişebilir:

Erişmez ‘âşıkı olmayanlar aşla
Hele ‘ârifleriñ hiçbir demine
(SUD. 176-3)

² Uludağ, "Arif", c. III, s. 361.

³ Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf, İslâm'da Manevî Hayat*, İz Yayınları, İstanbul 1996

Ariflere göre gerçek marifet, Allah Teâla ile beraber olmanın zenginliğine ermektir. Bu zenginlik de ancak aşk ile marifeti kazanmakla olur.

Vuŕlat olur her iŖ yâr ile biliŖince
'Ârif olurmuŖ kiŖi kâmile buluŖunca
(SUD. 187-1)

UŖŖaki, bu beyitte Allah'dan baŖkasının sevgisini kalbinden ıkarmıŖ, Allah'ın rızâsını kazanmıŖ, ârif-i billâh olmanın yolunun, kâmil bir rehberin rehberliğinde yürümekle olacağını ifade etmektedir.

3.2.ÂŖık

Frager' e göre aşk, her Ŗeydeki iyiyi ve güzeli görebilmektir. Her Ŗeye ibret nazarıyla bakıp ders alabilmek, Allah'ın her konudaki lütuf ve cömertliğini görebilmek, ihsan ettiği her Ŗeye Ŗükredebilmektir. AŖk müthiŖ bir lezzete sahip özel bir ızdıraptır. Bu acıyı ancak kalbinde taşıyanlar bilir. Bu acıyı taşıyanlar, her Ŗeyde Hakk olduğunu ve her Ŗeyin Hakk'a götürdüğünü görürler. Hakk'tan baŖka hiçbir mevcûdun olmadığını da bilirler. Bu hakîkati idrak sürecinde âŖıklar Hakk'ta yok olurlar.⁴ UŖŖaki'nin divânında sufi "âŖıktır. ÂŖık divanda çok geniŖ olarak iŖlenmiŖtir. Beyitlerde âŖıkın sevgilisi Allah'tır;

Hüdâvendâ senüñ 'âŖıklarüñ dâ'im seni özler
Cemâliñ arzusu ile iderler cânların urbân
(SUD. 157-2)

Ŗanma senden ğayrı yâ Rabb yâr eylerler 'âŖıklarüñ
'AŖk ile Ŗevkini heb kâr eylerler 'âŖıklarüñ

Pervâne-veŖ per yakmağa Ŗu gibi dâ'im ağmağa
Ğayr-ı cemâle bakmağa 'âr eylerler 'âŖıklarüñ

UŖŖaki, aŖıđı kelebek gibi her ıŖıkta yanmayan, su gibi her yöne akmayan sevgilisinden baŖka bir cemale bakmayı ar sayan olarak tarif ediyor.

⁴Robert Frager, *AŖktır Asıl Ŗarap*, ev. Ömer olakoğlu, KeŖköl Yay., İstanbul-2006, s. 40.

Cem‘ oluben çoqluqlarun bildirmezler toqluqlarun
Senũn ile yoqluqlaruñ var eylerler ‘aşıqlaruñ

Seyl ũuyı gibi aqlıub ũlmez her yana taqlıub
Yerlerin yanub yakıub nār eylerler ‘aşıqlaruñ

Dilden çıkar āh-1 pür-sūzı yaqldı ‘ālemleri düpdüzi
Bülbül gibi gice gündüz zār eylerler ‘aşıqlaruñ

Qulıñ Hüsām ister seni qlıdı fedā cān u teni
Dıvāne-veş meskeni gār eylerler ‘aşıqlaruñ
(SUD. 130-1;6)

Uşşaki başka bir şiirinde de âşıkların haletini tasvir ederken onların en büyük vasıflarının istiğna olduğuna vurgu yapar. Âşık kendi vücudundan ve isteklerinden vazgeçmiş ve bu vazgeçmeyle de huzuru yakalamış bir talihtir. Avam aşığın halinden anlamaz fakat âşıklar istiğna hazinesiyle sadece dünya için yaşayanların mihnetini çekmezler.

Bilmek isterseñ eger erbāb-1 ‘aşquñ hāletũn
Alma ey dil bir pula iki cihānuñ devletũn

Buca pervāz eyler ‘anqā gibi istiğnāda ol
Çekme ey dil ‘āqil iseñ kimsenũn sen minnetũn

Her tasavvufi şiirde, Allah’ın yankısı ve hikmeti okunur. Mutasavvıf şâirin perspektifinde, görülebilenlerin görünmeyen gerçeği vardır. Şiirinde, görünenin ötesinde görüntüler gören şâir, şiirindeki işâretlerle, Hakk’ın sıfatlarıyla ve her şiirin satırlarının arasında İslâm inancının tek ve değişmez cümlesi olan ‚Tek’liği/ ‚tevhîd’i

tekrarlar.⁵Tevhidi yakalamayan yani varlığına takılan kişi Uşşaki'ye göre bu fani dünyanın mihnetini çekmeye mecburdur. Onun için şiirinde varlığı mahv itmeyi, benliği terketmeyi salık vermektedir.

Varlığın mahv itmeyenler ğamdan āzād olmadı
Bu fenā-ender-fenānuñ çekme bārı mihnetüñ

Bilmediler ehl-i hāliñ hālini çün kim ‘avām
İtme anlar ile ülfet yire urma ‘izzetüñ

Genc-i istiğnādudur ‘ārif ider mi ser-fürü
Ehl-i dünyānuñ çeker mi ‘āķil olan źilletüñ

Lutf- ı ihsānuñ Hudā’ya kenz-i lā yefnādudur
Bı-taleb ihsān idersüñ Hüsām’a ni‘metün
(SUD. 131-1;6)

Uşşaki'nin sırrı O'na duyduğu aşktır. Âşıkların yoldaşı ‘ah’ olduğu için her gün ah'ın sıcaklığıyla yanmakta ve bunu söndürmek içinde ağlamaktadır.

‘Aşķuñ oldu hāldaşum sırr içinde sırdaşum
‘Āşķlaruñ yoldaşum āh iderüm dün ü gün

Ben ‘āşķum ağlarum cānu çeker tağlarum
Şular gibi çağlarum āh iderüm dün ü gün
(SUD. 162-1,2)

Tutuşdı ķamū ‘uşşāk ‘aşķ āteşine düşdi
Yanmaķ nice olur şem‘-i pervāne ħaber virsün
(SUD. 166-4)

⁵ Roger Garaudy, *İslâmın Va'dettikleri*, (çev.: Nezihe Uzel), Pınar Yayınları, Ankara 1983, s. 183.

Gönülde olanların delili Uşşaki 'ye göre aşkın kitabıdır. O kitabın her manası da Kur'an- Kerim'den manalar içerir. Aşk ile sine parça parça olsa bile bu aşğa sadece şifa olur. Bu şifa da Hazreti Lokmanın devasıdır ki o da ölümsüzlüktür.

İbnü'l Arabî'ye göre, Allah bu kâinatı aşk ile yaratmış, bu dönen felekler, yıldızlar o aşkın tesiri ile olmuştur.⁶Pala ise aşkı kâinatın yaratılış gayesi olarak tarif eder. Mutlak güzel olan Allah, kendine duyduğu aşk sebebiyle kâinatı ve insanı yaratmıştır.⁷

“Bir âşık sadakat ile salat ü selam etse yaşadığı an cennetten ibarettir. “Maddîyattan uzak aşk, gerçek âşıklara has bir şeydir.”⁸Yine İbn'ül Arabîye göre, aşğın kalbi Allah'ın rahmetinden daha geniştir; fakat âşğın kalbinin genişliği gene Allah'ın rahmetindedir. Ebu Yezid el Bistami “ Eğer Arş, kapsadığı şeylerle birlikte yüz milyon kere, arifin kalbinin köşesinin bir kenarında toplanmış olsaydı, arif gene de onları hissetmezdi.” demiştir. Arifin durumu böyle olduğuna göre, ondan derecesi daha yüksek olan âşğın kalbinin rahmeti tabiki daha fazla olacaktır.⁹Uşşaki bu durumu 14 numaralı şiirinde şöyle anlatır:

‘Aşğın kitâb-ı dildeki bürhân olur baña
Her bir sütürü ma'nî'-i Qur'ân olur bana

‘Aşğınla eyledikçe gönül mülkine sefer
Her bir kudümü mesken-i cânân olur bana

‘Aşğın āyâ Habîb-i Hudâ feyzi cevri eyle
Dârü'l-sürür sînede birkân olur bana

‘Aşğın ile şerha şerha olur ise eger vücüd
Derde devâ-yı Hazret-i Lokmân olur bana

Uşşaki, onun aşkıyla parça parça olmayı arzulamakta bunun kendisi için Hazreti Lokman'ın dermanı gibi olacağını ifade etmektedir.

⁶İbn Arabî, *İlâhî Aşk*. Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları. İstanbul, 2004 s.25.

⁷İskender Pala, *Âh Mine'l Aşk*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 310.

⁸Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniv., Ankara 1973, s. 309.

⁹İbnü'l Arabî, s. 171

‘Aşkıñ ile kâinâtı yaratdı o Zü’l-Celâl
‘Aşkıñ felekde kevkeb-i rahşân olur bana

‘Aşkıñ derûn-ı dilde ‘atâ-yı keremdürür
‘Aşkıñ sahn-ı sînede mihmân olur bana

Şıdķ ile şevķ ile şalât ü selâm itse ‘aşıkıñ
Her zamân cennet ü rıdvân olur bana

Sûfilerin her şiir mısrasında, ilâhî aşkın lütfüyle binlerce ilâhî sır gizlidir. Onlar, bir nesnenin veya bir insanın güzelliği karşısında sevgilerini dillendirsele de, o geçici varlıkların güzelliğinde ve çekiciliğinde vazgeçip, güzelliğın hakikati olan Allah’a teveccüh ederler.¹⁰Uşşaki bu teveccühün aşk ile salat ve selama dönmesini, yaşanılan her anın cennetten bir parçaya tekabül etmesi olarak ifade eder;

‘Aşkıñ ile hâk-i ‘izzete yüz sürdi bu Hüsâm
Naķd-i şefâ‘atüñ senüñ ihsân olur bana
(SUD. 14-1;8)

Çekdiği yâr-ı ğamı söyler mi hiç ‘aşık olan
Eyledi mir’ât-ı ğalbi sinniñ cevriyle şikest
(SUD. 24-3)

Uşşaki’ye göre âşık olan bağrında çektiği ğamı söylemez. Ama öncelikle “aşkın evveli sabır, âhiri tahammüldür. Her ne denli acı olsa da aşkta şikâyet, âh-vâh yoktur.”¹¹

3.3.Dünya

Dünyâ kavramı Divânda geniş bir yer tutar. Dünyâ “köhne dünya, fenâ dünya, dünyâ-yı deni, zînet-i dünya, hubb-ı dünya,” gibi isim, sıfat ve terkiplerle islenmiştir.

¹⁰ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay.s. 41,2001

¹¹ İskender Pala, *Âh Mine’l Aşk*, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 289.

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde dünya hayatının faniliği ifade edilmekte¹², ahiret yurdunun ise sonsuz olduğu ve insanlar için daha hayırlı olduğu belirtilmektedir.¹³

Cîfe dünyāya tālib olma pāk it albi
Ger dilersen kim ide Mevlā saña lutf-ı 'atā
(SUD. 13-2)

Dünyā-yı deni ardına düşme tutamazsñ
Rehzendürür ol saña aña sen yetemezsin
(SUD. 126-1)

Uşşaki, dünya hayatına talip olunmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

ıkr-i Mevlā ile dil mülki müdām ma'mūr olur
Hubb-ı dünyādan dan geçer dil hānesin pür-nür olur
(SUD. 47-1)

Uşşaki, fani dünya sevgisinden vazgeçmenin yolunun da zikre devam olduğunu, gönlün ancak o zaman mamur ve tertemiz olacağını belirtmektedir:

Dünya âşık için mecâzî aşktan hakikî aşka geçmede bir köprüdür. Mutlak güzel olan Hakk'ın güzellikleri her şeyde vardır, her şey güzeldir. Halk, dünyada gördüğü her şeyi kabuktan ibaret sayar. Havas, dünyaya kabuk ve öz ile nazar eder. Âşık ise bu iki mertebeden yükselerek sadece özü ve Hakk'ın güzelliğini görür.¹⁴Bunu idrak etmeyenler ise dünyada daima pişmanlık ve mihnet içinde geçirir:

Dār-ı dünyā arib hāletdür çekilen dā'imā nedāmetdür
Her gelen mübtelā-yı mihnetdür sen anı şanma rāhatdur
(SUD. 76-1)

Arifler ise dünyanın zilletine talip olmazlar:

Genc-i istiğnādudur 'ārif ider mi ser-fürū
Ehl-i dünyānuñ çeker mi 'āil olan illetüñ
(SUD. 131-5)

¹²Kehf, 18/15-16; Hadîd, 57/20.

¹³A'la, 87/16-17; Mü'min, 40/39.

¹⁴ Ö. F. Kam, *Vahdet-i Vücûd*. Sade. Ethem Cebecioğlu, Ankara, 2003, DİB Yay.s.52

Kesret-i işğāl dünyā-yı deniden el çeküb
Hamdülillāh ey gönül genc-i ḳanā‘at bekleriz
(SUD. 105-4)

Kesret tasavvufta vahdetin zıddıdır, çokluk anlamındadır. Mutasavvıflara göre eşyayı Allah’ın dışında ve ondan ayrı olarak bilmek ve algılamak kesret, eşya ve olaylarda Allah’ın tecellilerini müşâhade etmek vahdet’tir. Allah’ın dışındaki her şey diye tarif edilen mâsivâ kesreti oluşturur. Kesretten kurtulamayan vahdete ulaşamaz.¹⁵ Uşşaki bu manada çokluk denizinde boğulmadan ibaret olan dünyadan el çekip, kanaat hazinelerine taliptir.

3.4.Fakr

Fakr terimi lügatte, yoksulluk, fakirlik, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu, maddi ve manevi bakımdan muhtaçlık gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu "fukur"dur.¹⁶

Sufiler fakrı kişinin kendisini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi, katında varlıklı olma ile yoksul olma hallerinin bir ve eşit olması, olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesidir, şeklinde de ifade etmişlerdir.¹⁷ Uşşaki fakr ile fahirlendiklerini, övündüklerini ve devlet kapısının esiri olmadıklarını ifade etmiştir.

Şanmañız kim biz esir-i ‘izz ü cāh-ı devletüz
Faḳr ile faḫr eylerüz şimdi miḳım-i ‘uzletüz
(SUD. 96-1)

Yine divanın başka bir yerinde Uşşaki fakr ile fahirlendiklerini ve manevi atmosferin hem güneşi hem yıldızı hem de ayı olduklarını ifade etmiştir. Gerçek arif ve bilgenin kendileri olduğunu vecd halinde şöyle söylemiştir:

Āsumān-ı ma’nevînin şems ü necm ü mâhıyuz
Ehl-i tevhîdiz ma‘ânî sırrınıñ āgāhıyuz
Rāh-ı ‘aşḳıñ rehberiyüz ehl-i dil hem-rāhıyuz
Faḳr ile faḫr eyledik mülk-i ḳanā‘at şāhıyuz
Lāubaliyüz egerçi ‘ārif-i dānā biziz
(SUD. 101-2)

¹⁵ “*Kesret*”, TDEA, c. 5, Dergâh Yay. İstanbul, 1998. s.294

¹⁶ Hüseyin b.Muhammed Ragıb el-İsfehani, el-Müfredat fî Garibi 'I-Kur 'an, Daru Kahraman, İst.,1986, s.576

¹⁷ Süleyman Uludağ , Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İst., 1996, s.184.

Fakirlik, görünüşte fakirlik ve manen fakirlik olmak üzere iki türdür. Malı mülkü olmayan kimse şekilde fakirdir. Beşer sıfatından ve hâllerinden çıkarak, kendini bir şeye malik görmeyip fâni görmek ise manevî fakirliktir.¹⁸ Mustafa Tatçı ise fakr yolunun en güzel örmeğinin Hz. Peygamber olduğunu belirtir. Dünyada sahip olamayacağı zenginlikler olmadığı halde Hz. Peygamber fakirliğiyle övünmüş, arpa ekmeğini kendine yeterli görmüştür.¹⁹ Uşşaki 120 numaralı şiirinde de fakr, sabr ve sukun tavsiye etmekte ve Hakk'ın rızasının bunlarda olduğunu salık vermektedir.

Şabr u sükün fakr u fenâyı kııl ihtiyâr
Bulmağ isterseñ Hüsâmî muradın rızâ-yı Hağğ
(SUD. 120-6)

Uşşaki'ye göre âşık olan fakr u fenadan zevk alır:

Âsitân-ı pîr-i cennet bildi çün insân olan
Mesken-i fakr u fenâdan dan zevk alurlar 'âşıkân
(SUD. 168-1)

Tasavvufta terkin dört anlamı vardır a) Terk-i dünya: Ahiret için zahidin bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü terketmesidir. b) Terk-i ukbâ: Arifin ilâhi cemâli temaşa için cennet ve cennet nimetlerini terk etmesidir. c) Terk-i hestf: Sâlik kendi varlığını da terk etmek suretiyle Hak'ta yok olmasıdır. d) Terk-i Terk: Kamil arif terki de terk ederek aklında ve zihninde terke dair hiçbir şey kalmaz. Terk-i dünya (taazzuf) tasavvufun esasıdır.²⁰ Uşşaki'ye göre hakiki insan olan âşıklar pirin eşğini cennet bildiler ve 'terki' kendilerine rehber yapıp yaşadıkları bu âlemin fakirliğinden zevk aldılar.

3.5.Feyz

Feyz, artma, çoğalma, bolluk, bereket mânâlarına gelir. Uşşaki de aşk ile feyz içinde olmak istemektedir.

Dili âhen-şîfat nerm eyle nâr-ı feyz-i 'aşkıñla

¹⁸ Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 203-204.

¹⁹ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı İnceleme*, KTB Yay., Ankara 1990, s. 168

²⁰ Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay.,s.491 İstanbul, 1991.

Ayırma zevk-i şevküñden beni ‘aşka giriftâr it
(SUD. 22-3)

Yine Uşşaki’ye göre arifin kalbi ilahi feyzin hazinesidir, kaynağıdır. Bu feyizden istifade etmenin yolu kalbi sıdk ile o kâmilin kalbine bağlamaktır.

Mahzen-i feyz-i ilâhîdür kulüb-ı ‘ârifîn
Sıdk ile bir kâmile rabt eyle kalbiñ dâimâ
(SUD. 10-3)

Feyz, Hakk’ın bânının tecellilerinden olup O’nun ez-Zâhir isminin hükümlerindedir.²¹Feyz rüzgârları derin safalar içinde Uşşaki’nin canına erişir;

Feyz-i nesîm-i aqdesin irişdi cânuma
Oldum şafâ-yı zevk-i derûn ile kâ-m-yâb
(SUD. 19-7)

Uşşaki seher vaktinin önemine değindiği şiiirinde feyz zamanının da bu vakit olduğunu belirtir:

Feyz-i Haqq mir’ât- ı mücellâdur baña vaqt-i seher
Lezzet-i dünyâ vü ‘uqbâdur baña vakt-i seher
Pür-şafâ-yı rûh-efzâdur baña vaqt-i seher
Ma’den-i esrâr-ı Mevlâ’dur baña vaqt-i seher
(SUD. 43-1)

يُنْفِقُونَ رَزَقْنَاهُمْ وَمِمَّا وَطَمَعًا خَوْفًا رَبِّهِمْ يَدْعُونَ الْمَصَاحِجَ عَن بُهْمٍ جُنُوتٍ تَتَجَافَى

(O muttakî kimseler, geceleri namaz kılmak ve istiğfâr etmek için) yanlarını (tatlı) yataklarından kaldırırlar... Rablerine, azâbından korkarak ve rahmetini umarak duâ ederler (murâdlarını isterler, yalvarırlar). Kendilerine verdiğimiz rızıklardan da hayır yollarına infâk ederler.²² Cenâb-ı Hak gecenin seher vaktinde yapılan zikre, diğer zamanlardakinden daha fazla kıymet vermektedir. Çünkü seherlerde zikir ve ibâdetle meşgûl olabilmek, diğer zamanlardan daha zordur. Bu sebeptendir ki Uşşaki seher vaktinin hem dünya hem de ahiret lezzeti olduğunu vurgulamaktadır.

²¹ Konevî, S. *Vahdet-i Vücûd ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki tavrî'l-mahsûs*. Çev. Ekrem Demirli, İz Yay. İstanbul 2004. s.48

²² Secde Suresi, 32/16

3.6.Kalb

Kalp ve gönül Uşşaki'nin şiirlerinde en çok kullanılan kelimelerdendir. Gönül, ilâhî hitabın yeri ve muhatabıdır. Marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kaynağı keşf ve ilham mahallidir. Allah'ın evi, yere göğe sığmayan Allah'ın içine sığıdığı yerdir. Tecellî aynası ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecelli ettiği yerdir.²³

Uşşaki gönlü, hakikat hazineleri ile dolu olarak tarif eder. Hakikat sırrına talip olan gönül, Hüda'nın nuruna ayine de yine gönüldür. Hak yola götüren de gönüldür, Hakk'a vasıl eden de gönüldür:

Göñüldür şāhbāz-u dest-i kudret
Göñüldür beyt ü ma'mūr-ı hüviyet
Göñül genc-i haqîkatle doludur
Göñüldür hāzen-i envār-ı rahmet

Göñülden kıl taleb 'ilm-i ledünni
Göñüldür vākıf-ı sırr-ı haqîkat

Uşşaki, ledün ilmini gönülden talep kılınmasını, çünkü ancak gönlün hakikat sırlarına açık olacağını ifade ediyor.

Göñül āyine-i ser-nūr-ı Hudā'dır
Göñüldür istivā-yı 'arş-ı hazret

Göñül eyler seni hem vāşıl-ı Haqq
Göñüldür rehber-i rāh-ı tarikat

Göñüldedir Hüsāmí vech-i bākı
Göñüldür mesken-i me'vā-yı vuslat

Uşşaki başka bir şiirinde de gönül yarasının derdi ile ağladığını ve bu derdin çaresinin olmadığını çünkü güzelliğine vurulduğunu ifade eder. Mâsivâ gönülden

²³Fragar Robert, *Kalp Nefs ve Ruh*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., İstanbul -2004. s.48

ancak aşk-ı İlâhî ile çıkarılabilir. Masivadan uzaklaşıp aşk-ı ilahiye tutulan gönül de bu dermansız dert ile ağlar.

Oñılmadı dil yāresi derdiñ ile ağlar gönül
Yoğdır o derdiñ çāresi derdiñ ile ağlar gönül

Hüsñüñe olmamış mübtelā bulmaz o derde hiç devā
Bağdığca hüsñüñe dā'imā derdiñ ile ağlar gönül

Gözlerinden gönlün dertlerinden mürekkep yaş yerine kan aktığını, sabah akşam yandığını, sadece aşkınla teselli bulduğunu ifade eder:

Şām u seher durmaz yanar dā'im hecriñ zārı kılar
Çeşmiñden kân ağar derdiñ ile ağlar gönül

Yoğdır diliñde rāhatı kalmadı cānda tāqati
'Aşkıñladır ünsiyeti derdiñ ile ağlar gönül

Varlığını idüb nisār dost yolına her ne kim var
Ārāmı yoğ kılmaz karar derdiñ ile ağlar gönül

İşitdi vaşfiñ Şeyh Hüsām derd-i dili artdı tamām
Āh ider ol her şubh u şām derdiñ ile ağlar gönül
(SUD. 133-1;6)

Bir başka beyitte ise Uşşaki ariflerin gönlünün de feyz i ilahinin kaynağı olduğunu ve sıdk ile o kalbe bağlanınca tekâmülün olacağını ifade eder:

Mahzen-i feyz-i ilāhídür kulüb-ı 'ārifin
Sıdk ile bir kāmile rabt eyle kalbiñ dāimā
(SUD. 10-3)

Arife hiçbir şey gizli kalmaz, çünkü onda bilen kendisi değil Allah 'tır. Bu bakımdan arif müminden de farklıdır. Mürnin Allah'ın nuru ile arif ise Allah'la

bakar.²⁴Böyle bir arifin kalbi bütün feyizlerin kaynağı haline gelir ki sıdk ile ona bağlanan müridin kalbi o feyiz hazinesinden istifade eder.

Gönül Uşşaki'ye göre ancak Mevla'yı zikirle huzur bulur. Dünyanın cifesine talip olmamak için ve Mevla'nın lütuflarına ermek için de kalbi her zaman temiz tutmak gerekir.

Pertev-i envâr-ı zikrûnle gönül buldı şafâ
Zevk-i vicdân ile geldi cânuma bû-yı şafâ

Cıfe dünyāya tālib olma pāk it kalbi
Ger dilersen kim ide Mevlā saña lutf-ı 'atā
(SUD. 13-1;2)

İbrahim Hakkı kalbe yaklaşımı şöyledir, "kalp bir et parçasıdır. Fakat içi ilâhîdir. Allah'ı bilme vesevme makamıdır. Büyüklüğü, şanı, fazileti bu özelliğindedir. İrfan ehlinin kalbi, Allah'ın feyz ve kereminin yeşerip geliştiği bir bahçedir. İlâhî güzelliği aksettiren bir ayna, onun ilim ve irfânının bir hazinesi, lûtuft ve ihsânının bir denizidir ve O'nun (Allah'ın) evidir. Kalbinin bu özelliğini bilen kişi nefsinin ve Allah'ın bilmesi için, zikir u ibadetle gönlünü cilâlar, ona ilâhî nurun aksetmesini, onun bilgisiyile, aşk ve sevgisiyle dolup taşmasını sağlar."²⁵Uşşaki gözü zahirde yani madde de olanın kendi irfanını göremeyeceği, oysa kalbinin sayfalarında Kur'an'ın sırlarının gizli olduğunu belirtir.

Zünnun Mısri'ye arifin sıfatı nedir? diye sorulduğunda şöyle cevap verir: "Arif, ilimsiz, gözsüz, habersiz, müşahedesiz, sıfatsız ve perdesiz olarak görür. Onların dolaşmaları Hakk'ın dolaştırmasıyla olur. Onların sözü Hakk'ın sözü olup onların dilleriyle ifade edilmektedir. Onların bakışı Hakk'ın bakışı olup, onların gözleriyle icra edilmektedir."²⁶ Böyle bir irfan sahibi arifin görünüşüne bakanlar aldanır ve kalbinin sayfalarında gizli olan sırrı idrak edemez. Bu sır gizlidir, örtülmüştür.

Çeşm-i zâhir göremez 'irfânımız mestürdur

²⁴ Tûsî, s.61

²⁵İbrâhim Hakkı Hz., *Marifetname*, c. 1, s. 82.

²⁶ Feridüddin, Attar. "*Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev." Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, s.190 İstanbul,1991

Şafha-i alvimde zırā sırr-ı ur’ān gizlidir
(SUD. 38-3)

Kalp, Allah(cc)’in herkesin içine yerleştirdiği bir mabedir; içimizdeki kutsal kıvılcımın mekânı olarak yaratılan bir mabed. Derviş olmak ise her insanın kalbinin ilahî bir mabed olduğunu hatırlamaktır. Birçoğumuz idollere(idollerle, ün, para ve gu gibi bu dünyanın fani Őeylerini kastediyorum) tapınmayı kalbimize soktuk ve kendimizi onları elde etmeye adadık. Tasavvufun temel âdetlerinden birisi “la ilâhe illallah”kelime-i tevhidini sık sık tekrarlamaktır. Tasavvuf disiplini, kalbimizi temizleyerek onu ilahî huzuruna uygun mabedler haline getirmeyi içerir.”²⁷ UŞşaki kalbinden Allah’tan başka her Şeyi çıkardığını ve her yerde artık sadece O’nu gördüğünü Şöyle ifade eder:

Mā-sivāullāhı giderdik albizden lā deriz
Birliğini Ha’ın irār eyleyüb illā deriz
(SUD. 94-1)

"Lâ ilâhe illallah" mübârek sözünü diyerek yapılan zikir (Lâ ilâhe) yâni Allah Teâlâ’dan başka ilâh yoktur, nefy; (illallah) yâni Allah teâlâ vardır demek de isbât ifâdeleriyle belirtilmiştir. UŞşaki, tevhid akidesini hatırlatıp kalpten masıvayı ıkardıkların ifade ediyor.

3.7.Himmet

Himmet, bir manevi kemalatı veya diğer bir Şeyi elde etmek için kalbin bütün rhânî guleriyle birlikte Hakk’a yönelmesi olarak tarif edilir.²⁸ Akay’a göre de himmet “Büyüklüğüne ve ermiş olduğuna inanılan kişinin tesiri, mânevî yardım, i desteği”²⁹dir. UŞşaki, Hakk’a ulaşma yolunun büyüklerin himmetiyle olacağını ifade eder.

Buldu ann himmetiyle Ha’a rāh
Şeyh Ziyā’d-dn o nr-ı burc-ı māh
(SUD. 2-37)

Yine UŞşaki’ye göre dergāha esir olan sufi inayet himmetinin esiridir.

²⁷ Robert, Frager, “*Kalp Nefs ve Ruh*”, ev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay, s. 48. İstanbul -2004

²⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1996 s.243

²⁹ Hasan Akay, *İslāmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul.2005 s210

Dergāh-ı hāke rehiñ olan ‘āşık-ı cemāl
Yek-nažra-i ‘ināyet ü himmet esíridür
(SUD. 73-4)

Tasavvufun temel felsefesi olan ölmeden evvel ölmek için pirin himmeti şarttır.

Ölmeden evvel ölenler ihyā-yı cānına
Himmet-i pír ile bulurlar hayāt-ı cāvidān
(SUD. 155-5)

Nedir bilsem bu zaħmıñ ve himmetini ne
Devā sensün benüm derdüm emine

Çeker büryān olub yanmağda dā'im
Gözüm giryān derūnuma nemine

Erişmez ‘āşıkı olmayanlar aşla
Hele ‘ārifleriñ hiçbir demine

Olmam dirsən eger Haqq'dan haberdār
Yetiş bir kāmiliñ ir himmedine

Şafā-yı ‘ayşa degmez ey Hüsām
Bu dünyāniñ sürürıyla ğamına
(SUD. 176-1;5)

Himmeti anlattığı bu şiirinde Uşşaki âşık olmayanların ariflere hiçbir zaman erişemeyeceğine ve Hak'tan haberdar olmak isteyenlerin de bir kâmilin himmetine muhtaç olduklarını şöyle anlatır.

3.8.İrfan-Marifet

Kaşani; irfanı, bilme, anlama anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufi bir terim olarak ise, ilâhî bir feyz olarak kâinatın sırlarını bilme kudretini ifade etmektedir. Cüneyd'e mârifetin mâhiyetinden sorulmuş, şöyle cevap vermiştir:

“marifet kendi hakkını ve O’nun hakkını bilmendir.”³⁰ Bir başka tarifte ise müşahede ve temaşadan hâsıl olan bilgiye marifet denmiştir.

Uşşaki tasavvufu bir marifet ve irfan mektebi kabul etmiş ve gül bahçesinde dikenleri bırakıp gülün kokusunun irfan mektebine ermekle bulunacağını ifade etmiştir.

Gülşeniñ harîñ koyub bû-yı gül-i rızayı bul
Žāhir ü bātın vücūduñ mahv idüb Mevlā’yı bul
Mekteb-i ‘irfāne gel gir sırr-ı ev ednayı bul
Rāh-ı Haqq’a seni irşād eyleyen ma’nāyı bul
‘Ālem-i ma’nāyı tālib-i kāmīl insānda ara

Ve dilde zikrin, şükürün, fikrin ve sırrın ancak irfanda bulunacağını belirtmiştir.

Erendir ‘Uşşāk olan dilde ola zikriñ dañi
Dā’imā lutfuñ t aleb eyler ider şükürüñ dañi
Tesellî-bahş oldu her dem ‘aşıka fikriñ dahi
‘İlmü’l-esmā vü rumūzuñ men ‘aref sırrın dañi
Añlamağ şānında ise anı sen ‘irfānda ara
(SUD. 185-2;5)

İrfan ilahî hikmetlere ve kâinatın sırlarına dair olan; okuyarak ya da çalışarak değil de Hakk’ın lütfuyla kazanılan bilgi ve sezgidir.³¹ Uşşaki bu manayı şöyle ifade eder:

Mekteb-i ‘irfāndan aldı ders-i ‘aşkı tıfl-ı dil
Ehl-i ‘aşka pışvāyuz Halveti ‘Uşşākıyüz
(SUD. 81-3)

Pürnür-ı envār-ı ‘irfāne şu‘le virdi kâlbe
O cihetden pür-ziyâyız gün gibi rif’atdeyüz
(SUD. 98-6)

³⁰Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul- 2004.s363

³¹K. E. Kürçüoğlu, *Seyyid Nesîmî Dîvânı’ndan Seçmeler.*,MEB Yay. İstanbul 1973 s.73

Uşşâkî, marifet hazinesinin ancak aşk denizinde bulunabileceğini şöyle ifade eder:

Bahr-i ‘aşk içre olan gavvâs-ı genc-i ma‘rifet
Ka‘regân-ı vahdet içre buldu ol dürdâneler
(SUD. 42-4)

“Marifet, sûfilerin rûhânî halleri yasayarak, manevî ve ilâhî hakikatleri tadarak elde ettikleri bilgidir.”³²

Çapıdır şeri‘at derûnıdır hakîkat
Nihâyeti ma‘rifet bilinmez ölmeyince
(SUD. 178-1)

Uşşâkî bu manayı ancak ölünce anlaşılacağını şöyle ifade eder.

Sûfiler, şeri‘at, tarîkat, hakikat ve ma‘rifet şeklinde Allah’a ulaşma yolunda dört merteye kabul ederler. Hakîkat bu mertebelerden üçüncüsüdür.³³ Uşşâkî’ye göre tarikata, hakikata ermek için şeri‘at kapısından girilir. Ancak ölünce marifet anlaşılır.

3.9.Kerâmet

Keşf ve keramet Allah’ın veli kullarında olan olağanüstü hâl ve sözlerdir.³⁴ Lügatte, kerâmet ikram manasına gelir. İstilahta ise, mü’min ve salih bir kimsede meydana gelen harikulade hallerdir. Keramet sahipleri, İslâmi inançlara bağlı, şehvi ve nefsanî arzularından uzak, gönül aynası berrak, âbid ve zâhid kimsedir.³⁵

Uşşâkî de tasavvuf pîrlerini anarken onların bu özelliklerinden de bahseder:

Vâris-i ‘ilm ü emânet idi ol
Menba‘-ı nûr-ı kerâmet idi ol
(SUD. 6-10)

Çok kerâmet kıldı zâhir ol velî
Buldı germiyyet anuñ cân u dili
(SUD. 2-34)

³² Uludağ s.234

³³ Cebecioğlu, s. 313.

³⁴ İbn Haldun , *Mukaddime*. C. 2, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay. 2004.s.852

³⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üni., İlahiyat Fak. Yay., İstanbul- 1994.s.123

Eraydın'a göre keramet iki çeşittir: sûrî ve kevnî keramet, manevî ve hakikî keramet. Sûrî ve kevnî kerâmet, hissî ve maddî kerâmettir, tayy-i mekân, su üzerinde yürümek, ihtiyaç zamanında yiyecek ve içecek bulmak gibi. Manevî ve hakikî keramet ise, ilim, irfan, marifet ve ahlakla ilgili kerâmetlerdir. Bir kimse kötü bir huyunu atıp yerine iyisini koydu mu, en büyük kerâmet budur.³⁶ Bu manada velayet Uşşaki'nin gönül dünyasında şöyle yer alır:

Mahzen-i genc-i velâyetdir kerâmet kânıdır
Haste diller derdine dârü'l-şifâ pîrim Hüsâm
(SUD. 135-6)

Uşşaki, velayet hazinesi olarak kendini tarif etmede, hasta gönüllere şifa olduğunu belirtmektedir.

3.10.Makam

Makâm (مَقَام) sözlükte, “menzil, merhâle, mansıp, istikrâr, mesnet, devam, sebat, konak, mertebe, dervişlerin sürekli hâlleri, durulan yer ve kıyam edilen yer, manalarına gelir.³⁷ Terim olarak ise makâm sâlikin mücâhede, riyâzet ve uzlet hususlarında Hakk'ın huzûrunda bulunduğu manevî yer olup gayret sarf ederek, tekrar ederek kazandığı ve vasıf hâline getirdiği âdap ve ahlâkın her birine verilen genel bir ad” olarak kullanılmıştır.³⁸ Uşşaki pek çok makamda gezdiğini, geçtiğini ve bütün makamlardan sonra aslında kendini bulduğunu şöyle ifade eder:

Maķâmat gezüb bir bir özüm gâha kim irdim
İdüb işķât-ı izâhat sen ü benden ķamü geçdim
Hüsâmî matluba irdim niye bende beni buldum
Sezâ-yı Gülşenî'niñ sırrına mażhar olub geldim
Bugün muhabbetde ķamūnuñ rehberi oldum
(SUD. 149-5)

³⁶Eraydın, s.124

³⁷ ŞemseddinSamî , *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yay., Dersâdet, İst. 1317, s. 1387, Süleyman Uludağ, “Makâm”, TDVİA, Ankara 2003, XXVII, s. 409

³⁸ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, ss. 123–124; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 171-172

Makam;“Müminin, yaptığı ibadet mücahede ve riyazat ile Allah katında elde ettiği manevi yerdir”³⁹ Uşşaki bu anlamda masivadan geçmeyen vahdet makamına eremeyeceğini şu beyitte ifade eder:

Mâsivâdan dan geçmeyen irmez maḳâm-ı vahdete
Lâ-mekân iḳlîmi içre tutamaz her-giz mekân
(SUD. 167-4)

"Her şeyden kesilip tam anlamıyla Allah'a yönel!"⁴⁰ ayeti masivadan vazgeçip gönüllü Allah'a yöneltmeyi emretmektedir. Uşşaki masivayı terketmeyen Tanrı'nın birliğini, vahdetini idrak edemeyeceğini, birlik makamına erişemeyeceğini vurgulamakta, mekânın yokluğunda aslında her yerin mekân olacağını ifade etmektedir.

3.11.Mâsivâ

Bir şeyden başka olan şeylerin hepsi için "Allah'tan gayri sayılan şeyler"manasında "Mâsivallah" kullanılır. Mâsivâdan geçmek kendini Cenab-ı Allah'a vermektir.

Sûfilere göre gönülde, Allah'tan başka bir şey bulunmaz.⁴¹ Gölpınarlı'ya göre tasavvufta Allah'tan başka her şeyi ifade eden masivâ⁴² Divan'da Uşşakî'nin kurtuluşa ermesini engelleyen bir unsur olarak ele alınmaktadır. Uşşaki kalbindeki masiva denilen boş işlerden muzdaripdir. Ceza gününde halinin nasıl olacağını bilememekte ve Hazreti Peygamberin şefaatinde istimdat eylemektedir.

Yâ men yeri seri ḥafâ ḳalbimde çoḳdur mâsivâ
Hâlim n'ola yâ Rabbenâ ol gün ki ola yevmü'l-cezâ
Ola şefî'im Muştafâ yessir-lenâ yâ Rabbenâ
Yâ ğâfire'z-zenbi'l-ḥatâ estağfirullâh el-'aẓîm
Virdim budur ũubh u mesâ estağfirullâh el-'aẓîm
(SUD. 150-2)

³⁹Serrac, el -Luma fi't - Tasavvuf, neşr. R.A Nicholson, Leiden 1914 , s 41

⁴⁰ Müzzemmil, 73/8

⁴¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2004. s. 298.

⁴² AbdülbâkiGölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yay. İstanbul 2004, s. 210

Allah'tan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hatta ilâhı odur. Bu yüzden kalpten masivâ putunun değiştirilmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arz eder.⁴³

Bu anlamda Uşşaki masivadan geçmeyen birlik makamına eremeyeceğini ve tasavvufî merhaleleri geçemeyeceğini şöyle ifade eder:

Mâsivâdan dan geçmeyen irmez maqâm-ı vahdete
Lâ-mekân içli mi içre tutamaz her-giz mekân
(SUD. 167-4)

“Sûfiler, Allah hariç her şeye mâsivâ derler.”⁴⁴Uşşaki masivadan kurtulmanın yolunun tevhid yani birlik zikri olan ‘Lâ ilahe illallah’ zikrini çokça anmakta olduğunu belirtir.

Mâsivâdan dan çek eliñ vird itsün bunu diliñ
İsm-i ‘ažadur biliñ Lâ ilahe illallah
(SUD. 75-4)

Yine Uşşaki'ye göre kalbi masivadan temizleyen sufinin kalb aynası tertemiz olur:

Şân olur mir'ât-ı kalbi mâsivâdan pāk olan
Her kim olursa cemâl-i vech-i Haqq āvāresi
(SUD. 192-4)

“Hak, sayısız güzel isimleri bakımından emrin tümünü içeren ‘kuşatıcı bir varlıkta’ isimlerini tek tek görmek ve o varlık vâsıtasıyla kendi sırrının kendisine görünmesini istedi. Varlık ile nitelenmiş olması sebebiyle ‘kendini görmek istedi’ de denilebilir; çünkü bir şeyin kendini kendisi vâsıtasıyla görmesi, ayna gibi başka bir şeyde görmesine benzemez. Aynada kişi kendini, bakılan cismin yansıttığı biçimde (sûrette) görür. O yer olmadan ve kişi ona bakmadan önce, böyle bir biçim ortaya çıkamazdı. Bunun için Hak, isimlerini ya da kendini görmek üzere bütün âlemi ruh-

⁴³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997 s. 488.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kocabalca Yayınları, İstanbul. 2001 s.317

suz bir beden gibi yarattı. Âlem, tıpkı cilâsız bir ayna gibi oldu.”⁴⁵Yine İbnü'l Arabi ayna metoformuyla ilgili olarak, “Aynadaki görüntüler konumundaki âleme yansıyan ilâhî tecellîler, ilk önce her dönemde bir tek olan insan-ı kâmilin kalp aynasına yansır; ondan sonra da onun kalbinden bütün varlıklar dünyâsına yansımak sûretiyle dağıtılır.”⁴⁶demektedir.

Uşşaki, kim Hakk'ın avaresi olmak isterse, kalp aynasını masivadan terk etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

3.12.Eserde Geçen Mutasavvıf Şahsiyetler

Uşşaki'nin divanında tarikatın silsilesiyle ilgili şiirler geçmektedir. Bu şiirlerde geçen şahısların çoğu bu başlık altında verilecektir. Şahısların isminin geçtiği şiirlerdeki beyitler örnek olarak verilecektir.

3.12.1.Hallâc-ı Mansûr

Divânda “Ene'l-Hak” sözündeki sırrı ispat etmek için idam edilmesi yönüyle bahsedilmiştir. Hallac, Mutasavvıfların en meşhurlarından olup, Ene'l-Hak sözünün sahibidir. Bu sözün telaffuzundan sonra katledilmiştir.⁴⁷ Eraydın, O'nun ismini ve künyesini Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc el-Beyzâvî, Ebû'l-Mugîs' olarak verir.224/857 tarihinde İran'da Beyzâ şehrinde dünyâya gelmiş, gençliğinde Irak; Bağdad ve Vâsıt şehirlerine gitmiştir. Burada Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin iki yıl hizmetinde bulunduktan sonra Cüneyd Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrîgibi meşhur sûfilerin sohbetlerinde bulunmak için Bağdad'a gelmiştir. Hallâc bir ara Mekke'ye giderek de orada birkaç sene kalmış bu süre içinde nefsinin tezkiye hususunda çok çetin bir çile –perhiz- devresi geçirdiği rivayet edilmiştir.⁴⁸

Žâhir olalı ğalbimize rāz-ı Ene'l-Hağğ
Yanub yağılub ‘aşğ ile Manşûr biziz biz
(SUD. 89-3)

⁴⁵ Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, haz.: Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın, İstanbul, 1987c. I, ss. 108-109.

⁴⁶ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 134.

⁴⁷ Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000 s.383,

⁴⁸ Eraydın, s.252

Manşür-ı dile oldu ‘ayân sırr-ı ene’l-Haqq
Kıldı beni zülfüñ yine berdâr-ı muhabbet
(SUD. 23-4)

Hüsâmî’ye keşf olub bahr-ı haqâyıq
Haqîkatde ene’l-Haqq söylerim ben
(SUD. 158-6)

3.12.2.Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd-i Bağdâdî, binlerce evliya yetiştirmiş kutup bir mutasavvıftır.⁴⁹Eraydın, ondan bahsederken adının Cüneyd b. Muhammed Ebû’l-Kâsım el-Cezzâz’ olduğunu belirtir. Sûfîlerin seyyidi ve imamı olarak bilinir. Bağdat’ta dünyaya gelmiştir. Şâfî mezhebine mensuptur. 279/908 tarihinde vefat etmiştir. Cüneyd’e göre Cenâb-ı Hak’tan gaflet, cehennem ateşine girmekten daha kötüdür. Ona göre ârif, muhatabı sustuğu halde onun husûsiyyetini anlayabilen kimsedir. Cüneyd bir konuşmasında, tasavvufa laf olsun diye değil, bilakis dünyayı terk etmek, aç kalarak nefsi öldürmek, alışılan ve nefse hoş gelen şeyleri bırakmak için girdiğini söyler. Ona göre tasavvuf sulh ile değil cenk ile hâsıl olur. Ona göre Resûlullah’ın sünnetine âit olan yollardan başka, bütün yollar halka kapalıdır; yani o yolların hiçbiri insanları Hakk’a götürmez. Ömrünü Hak zikriyle geçiren birkimse, bir an için ondan yüz çevirse, kaybı o güne kadar olan kazancından daha çoktur.

Cüneyd tasavvuf yoluna sağ elde Kur’ân, sol elde sünnet olduğu halde girileceğini; şüphe çukurlarına düşmemek ve bid’at karanlıklarında kaybolmamak için bu iki meş’alenin ışığına ihtiyaç olduğunu hatırlatır.⁵⁰

Cüneydi Bağdadi tasavvufu dedikodu ile tahsil etmediklerini, aç kalmak, dünyayı terketmek, hoş giden ve alışılan şeyleri kesinlikle bırakmak suretiyle tahsil ettiklerini ifade eder. Birgün Cüneyd, marifetten bahsederek: Allah hakkında marifet sahibi olanla (arif billah) iyilik ve ibadet gibi amelleri terketme ve Aziz ve Celil olan Allah’a yaklaşma derecesine ulaşan kimselerdir, diyen bir adam görmüş ve şöyle demişti: Bu, amellerin lüzumsuzluğuna inanan bir topluluğun lâfidir. Bana göre bu büyük bir hatadır. Hırsızlık ve zina yapanın durumu bu sözü söyleyenin halinden

⁴⁹ Pala, s.117

⁵⁰ Selçuk Eraydın,*Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üni., İlahiyat Fak. Yay., İstanbul- 1994.s.77-78

daha iyidir. Şüphe yok ki, Allah Taâlâ hakkında marifet sahibi olan arifler, amelleri Allah Teâlâ'dan alırlar ve bu amellere göre hareket etmek suretiyle yine ona dönerler, amelle arama bir maninin (şer'î bir mazeretin) girmesi hali müstesna, bin sene ömrüm olsa, iyi amellerimden zerre kadar eksiltmezdim.⁵¹

Şeyh Cüneyd ol vâsıl-ı sırr-ı Hudâ
Mâye-i telkîn gelüb irdi aña

Çün Ebu'l-Ğâsım olubdur künyesi
Şehr-i Bağdâd'dur žuhûrı dünyesi

Aña irdi feyz-i sırr-ı Muştafâ
Oldı vâriş sırrına buldı şafâ

Seyyid-i kavm didi aña ehl-i hâl
Müctemiddir anda hem hâl ile kâl

Seyyididür cümle ahyâruñ ol
Nice biñ ebrâra göstermişdi yol
(SUD. 2-25;29)

Uşşaki divanda Cüneyd-i Bağdadi Hazretlerinden bahsederken onun Mevla'nın sırlarına vakıf, künyesinin Ebu'l-Ğâsım olduğunu, tam bir hal ve söz ehli olduğunu ve binlerce kişinin yetişmesinde gayreti olduğunu vurgulamıştır.

3.12.3. Hasan-ı Basrî

Hasan-ı Basrî 642 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. On iki yaşındayken Kuran-ı Kerim'i ezberleyen, yüz yirmi kadar sahabi ile görüşme imkânı bulan ve başta Hz. Ömer olmak üzere pek çok sahabinin duasını alan Hasan-ı Basrî, iyi bir

⁵¹ Abdülkerim Kuşeyrî, "Kuşeyrî Risalesi, haz." Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay .1978 s.87

hatip ve etkileyici bir vaiz olarak tanınmıştır. Hayatının büyük bir kısmını Basra'da geçiren Hasan-ı Basrî 728 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁵²

İdüb bu zıkr telkîn ol veliden
Ki ol nūr-ı velayet şāh 'Alî'den

Pes andan Başri'ye irdi emānet
Anuñ ismi hüsn buldı sa'ādet

İmām-ı müctehiddür ehl-i Haqqdur
Anuñ kavli resüle mā-şadağdur

'Ulūm-ı žāhir ü bātın-ı yektā
Ki oldur dīn penāhi ehl-i taqva
(SUD. 2-10;13)

Uşşaki Hazreti Ali'den sonra silsilenin yani velayet nurunun ona geçtiğini vurgulamakta ve onun müctehit olduğunu ifade etmektedir.

3.12.4.Habîb-i Acemî

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yetik, Habîb-i Acemî'nin önceden ticaretle uğraştığı ve tefecilik yaptığı, ardından buna pişman olup Hasan-ı Basrî'nin meclisine girerek tövbe ettiği kaydedilmektedir. Arapça bilgisinin eksikliğinden dolayı Kuran-ı Kerim'i doğru okuyamadığı için kendisine Acemî lakabı verilen Habîb-i Acemî, tarikat silsilelerinde Hasan-ı Basrî'den sonra anılmaktadır.⁵³

Pes andan şoñra vāriş oldı o şāh
Habîb-i a'cemî ol ehl-i āgāh
(SUD. 2-14)

⁵² Süleyman Uludağ , “*Hasan-ı Basrî*”, DİA, c. XVI, İstanbul, İSAM: TDV.İSAM, 1997, s.291.

⁵³ Erhan Yetik , “*Habîb el-Acemî*”, DİA, c. XIV, İstanbul, İSAM: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s.370.

Uşşaki silsile de Habîb-i Acemî'yi şah olarak tasvir etmektedir.

3.12.5.Marûf-ı Kerhî

Doğum tarihi belli olmayan ve 815 veya 816 yıllarında vefat eden Marûf-ı Kerhî, Bağdat'ın Kerh mahallesinde dünyaya gelmiştir. Ailesi tarafından eğitilmek üzere Hristiyan bir öğretmene teslim edildiği, teslis inancına karşı çıktığı için hocası tarafından dövülmesi yüzünden ailesini terk ettiği, sekizinci imam Ali er-Rıza ile karşılaşmış müslüman olduğu ve ailesinin de onun sayesinde islamiyeti kabul ettiği hususlarında bütün kaynaklar müttefiktir. Müridi Serî es-Sakatî'ye, Allah'tan bir şey isteyeceği zaman kendisinin yüzü suyu üzerine istemesi nasihati, tasavvuftaki şeyhten istimdad etme geleneğini başlatması bakımından önem arz etmektedir.⁵⁴

Uşşaki, Şeyh Maruf- ı Kerhi'den bahsederken onun tabiin ehlerinden olup takvasıyla meşhur bir zat olduğunu belirtmektedir.

Aña vâriş olubdur şeyh-i Ma'rûf
Ki Kerhî künyesiyle oldı mevsuf

Nice ashâba itmişdi mülâkât
Şalâh-ı zühd ile bulmuşdı hâlât

Kibâr-ı tâbi'ındendir o sultân
Cemâlinden anuñ hâli nümâyân

Tarîkat ehline ol pîşvâdur
Tarîk-i müstaqîme reh-nümâdur
(SUD. 2-18;21)

Uşşaki onu tarif ederken ehli tarikata önder olduğunu vurgulamakta, doğru yolda gidenlerin rehberi olduğunu hatırlatmaktadır.

3.12.6.Serî es-Sakatî

722 yılında Bağdat'ın Kerh mahallesinde doğan ve 865 yılında yine Bağdat'ta vefat eden Serî es-Sakatî, babasının hurdacılık mesleğini devam ettirdiği için "Sakatî" lakabıyla anılagelmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı ve mürşidi olan Serîes-Sakatî,

⁵⁴ Reşat Öngören, "Marûf-ı Kerhî", DİA, c. XXVIII, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s.67.

tasavvuf anlayışında şeriata sıkı sıkıya bağlı bir şahsiyettir. Başkalarının sıkıntısını kendi sıkıntısının önünde tutması, mütevazılığı, edebi, ahlakı ile tanınan Serî es-Sakatî, ilim, hikmet, muhabbet, marifet ve şefkat ehli bir sufidir.⁵⁵ Uşşaki silsilede ondan bahsederken Nebi aşkını öne çıkarmaktadır.

Sırrı'ye irüşüb telkîn mâye
Saķatî nisbetiyle buldı dâye

Bu dahi ehl-i 'aşķuñ rehberidür
Mâlikveş günâhlardan beridür

Resûl-i Kibriyâya 'âşık idi
Ricâlullâh içinde fâ'ik idi
(SUD. 2-22;24)

Uşşaki, Serî es-Sakatî'den bahsederken onu, peygamber aşığı olarak tavsif etmede, Allah adamlarının önde gelenlerinden biri olarak tarif etmektedir.

3.12.7. Mimşâd-ı Dineverî

Doğum tarihi bilinmeyen Mimşâd-ı Dineverî, 912 yılında vefat etmiştir. Devrinin âlimlerinden olan Mimşâd-ı Dineverî, Cüneyd-i Bağdâdî, Rûveym ve Nûrî ile aynı dönemlerde yaşamıştır. Müridin şeyhine saygı göstermesine, dostlara hizmet etmeye dünya işlerini terk etmeye, nefsi şeriatla terbiye etmeye her şeyden fazla öncelik veren Mimşâd-ı Dineverî'nin açık kerametleri olduğu kaynaklarda zikredilmektedir⁵⁶ Uşşaki Mimşad-ı Dineveri Hazretlerini ikinci pir olarak silsilede bahsetmektedir:

Pîr-i şâni oldı Mimşâd ey pîr
Oldı maşķat ol arâde Dinever

Žâhir ü bâtın olubdur kâmkâr
Kıldı ķutb bize ol dahi ķarâr

⁵⁵Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", DİA, c. XXXVI, İstanbul, İSAM: , s.564.TDV 2009

⁵⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri, çev. Lâmiî Çelebi, haz.Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995, s.224.*

(SUD. 2-30;31)

Dineveri'yi kutup olarak tarif eden Uşşaki, onun zahir ve batın istediklerine erişmiş olarak tavsif eder.

3.12.8. Muhammed-i Dineverî

Doğum tarihi ve yeri hakkında bilgi bulunmayan Muhammed-i Dineverî, 951 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. Tanınmış sufilerin sohbetinde bulunan Muhammed-i Dineverî, Cüneyd-i Bağdâdî'nin ona yazdığı bir mektup vesilesiyle onunla temasa geçmiştir. Müşahade fikrini ön planda tutan Muhammed Dineverî, dürüstlüğü iyi insan olmanın vazgeçilmez şartı olarak kabul etmiş ve çevresini melamet adı altında nefsinin istediklerini yapan kişilere karşı uyarmıştır.⁵⁷

Şeyh Cüneyd'den yerini maķām
Türbedār oldu nice yıl tamam

Şeyh Mehmed aldı andan feyz-i nūr
Ol da şāhib-hāl olub itdi žuhūr

Çok kerāmet kıldı žāhir ol velî
Buldı germiyyet anuñ cān u dili
(SUD. 2-32;34)

Uşşaki, Muhammed-i Dineverî'yi tarif ederken onun çok kerameti olduğunu belirlemekte, gönül dilinin gayreti vurgulamaktadır.

3.12.9. Ömer Vecîheddîn-i Bekrî

Doğum tarihi bilinmeyen, ismi Ömer, lakabı Vecîheddîn olan Ömer Vecîheddîn-i Bekrî 1051 yılında vefat etmiştir ve kabri Bağdat'tadır.⁵⁸ Uşşaki divanda onun hem zahir hem de batın ilimlerine vakıf olduğunu vurgulamıştır:

Geldi bu māye Vechü'd-díne hem

⁵⁷ Erhan Yetik, "Dineverî, Ebü'l-Abbâs", DİA, c. IX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s.359.

⁵⁸ İbrahim Hâs, Şabâniye Silsilesi: Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabaş el-Katamonî, haz. Mustafa Tatçı, İstanbul, H Yayınları, s.39,2008

Ref‘ olındı dildeki endüh [u] ğam

Žāhir ü bātı n cenāheyn šāhibi

Rūz-ı ŧeb dıdar-ı yāruñ talibi

(SUD. 2-35;36)

Uŧŧaki, Bekrî’yi gece gündüz Allah’ın talibi olarak tavsif eder.

3.12.10. Abdülkâhir-i Sühreverdü

1097 yılı civarında İran’ın Sühreverd kasabasında dünyaya gelen, Abdülkâhir-i Sühreverdü 1168 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Ömer Vecîheddîn-i Bekrî’nin hem yeğeni hem de başhalifesi olan Abdülkâhir-i Sühreverdü, ilim sahibi olmayan sufilerin hadis ve fıkıh âlimlerinden istifade etmesi gerektiğini vurgulamıştır.”⁵⁹

Buldı anuñ himmetiyle Haqq’a rāh

Şeyh Žiyāü’ d-dın o nūr-ı burc-ı māh

İsmi ‘Abdu’l-Kāhir oldı müstaķı

Cümle aña Sühreverdü’dir didi

(SUD. 2-37;38)

Uŧŧaki onun himmetiyle, gayretiyle Hak yolunun bulunduğunu ve kendisine Sühreverdü denildiğini belirlemiştir.

3.12.11. Kutbeddîn-i Ebherî

Doğum tarihi bilinmeyen Kutbeddîn-i Ebherî Semerkant’ın Ebher köyündedoğmuş, 1255 tarihinde vefat etmiştir. İsmi Ahmed bin Muhammed er-Razı olan Kutbeddîn Ebherî’nin künyesi Ebu Reŧîd, lakabı Kutbeddîn’dir. Kutbeddîn Ebherî Bağdat’ta uzun bir zaman boyunca Abdülkâhir-i Sühreverdü’nin hizmetinde bulunmuş ve halifesi olmuştur.⁶⁰

Aldı andan ŧutbü’ d-dın daħi gelüb

El-bahr u ber içre ol ekmel olub

(SUD. 2-39)

⁵⁹ Reŧat Öngören , “Sühreverdü, Ebü’n-Necîb”, DİA, c. XXXVIII, İSAM: s.35. İstanbul, 2010,

⁶⁰ Hâs, s.42

Uşşaki sırrın Sühreverdi'den sonra Kutbeddîn-i Ebherî'ye geçtiğini belirmiştir:

3.12.12.Muhammed Rükneddîn-i Necâşî

Doğum tarihi bilinmeyen Muhammed Rükneddîn-i Necâşî, Sencas'ta doğmuştur ve 1231 yılında vefat etmiştir. Kutbeddîn-i Ebherî'nin uzun yıllar hizmetinde bulunan Muhammed Rükneddîn-i Necâşî, zahirî ilimde de ledün ilminde de devrinin üstadı olarak kabul edilmiştir.⁶¹

Andan aldı Şeyh Rükne'd-dîn tamâm
Oldı mâyile ol dahi şād-kām
Olmış anuñda Necâşî meskeni
'Ārifānuñ meclisiydi me'meni
(SUD. 2-40;41)

Uşşaki sırrın Kutbeddîn'den sonra Rükneddîn'e geçtiğini ve onun meclisinin ariflerin meclisi olduğunu vurgulamıştır.

3.12.13.Şihâbeddîn Muhammed-i Tebrîzî

Doğum tarihi bilinmeyen Şihâbeddîn Muhammed Tebrîzî, Tebriz'de Ahirmiskin adlı bir köyde doğmuştur ve 1255 yılında vefat etmiştir. Muhammed Rükneddîn Necâşî'nin baş halifesi olan Şihâbeddîn Muhammed-i Tebrîzî devrinin faziletli ve âlim kişilerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁶²

Şeyh Necâşî'den Şehâbe'd-dîn gelüb
Ehl-i derd vâşıl-ı Mevlâ olub
Bir mücâhid zât idi ol Şeyh-i pāk
Kıldı ol dahi yerini zîr-hâķ
(SUD. 2-43;44)

Uşşaki ehli dert olarak tarif ettiği Şihâbeddîn Hazretleri için mücahit ifadesini kullanmıştır.

⁶¹Hâs, s.43.

⁶²Hâs, s.44.

3.12.14. Cemâleddîn-i Şîrâzî

Cemâleddîn Şîrâzî 1239 yılında Şiraz'da doğmuş ve 1359 tarihinde vefat etmiştir. Şihabeddin Muhammed-i Tebrizi'nin ulu halifesi olan Cemâleddîn-i Şîrâzî keşif, keramet, inziva, halvet ve ilim sahibi bir kişi olarak tanınmıştır".⁶³

Şeyh Cemâle'd-dîn'e irmişdi kerem

Oldı tekrîme sezâ ol muhterem

(SUD. 2-45)

Uşşaki sırrın Şihabeddin Hazretlerinden sonra Cemaleddin Hazretleri'ne erdiğini belirtmiştir.

3.12.15.İbrahim-i Zâhid

Doğum tarihi bilinmeyen İbrahim-i Zâhid Geylan'ın Siyaverd adlı nahiyesinde doğmuş ve 1370 tarihinde vefat etmiştir. Cemâleddîn Şîrâzî'ye intisapedip onun hizmetinde bulunmuştur ve onun halifesi olmuştur. Dünyaya ve ona ait şeylere yüz çevirdiği için kendisine Zâhid lakabı verilmiştir.⁶⁴

Geldi İbrâhim-i zâhid çün aña

Erdi andan sırr-ı Muştafâ

(SUD. 3-2)

Uşşaki nebevi sırrın İbrahim Zahid hazretlerinde olduğunu ifade etmiştir.

3.12.16.Muhammed-i Geylânî

Doğum tarihi bilinmeyen Muhammed-i Geylânî Harezm'de doğmuş ve 1379 yılında vefat etmiştir. Hayatını mücahede ve riyazet ile geçiren Muhammed Geylânî, İbrahim-i Zâhid'in baş halifesi olmuştur."⁶⁵ Uşşaki, onun şeyh olduğu zaman tesirinin de çok olduğunu belirtmiştir.

Andan olan kimdürür diyem saña

Şeyh-i Geylânî Muhammed nâm aña

Şeyh postunda kıyâm itmişdi

⁶³Hâs, s.45.

⁶⁴Hâs, s.47.

⁶⁵Hâs, s.49.

Şaytu anuñ ‘ālemi tutmuş idi

Geldi sırrından ānuñ bir nıknām
Cemí‘ ‘izze’ d-dín ma’rūf benām

‘Ārif-i billāha kāmil idi ol
Sālikine gösterürdi doğru yol
(SUD. 3-5;8)

Uşşaki silsilede ondan bahsederken arif-i billah olduğunu ve talebelerine doğru yolu gösterdiğini belirmiştir.

3.12.17.Sadreddîn-i Hıyâvî

Doğum tarihi bilinmeyen Sadreddîn-i Hıyâvî Şirvan’a bağlı Hıyav’da doğmuş ve 1456 yılında vefat etmiştir. Hacı İzzeddîn’in en olgun halifesi olan Sadreddîn-i Hıyâvî okuma yazma bilmemesine rağmen, rabbanî ilimlere temayüz etmiş ve devrinin çok tanınan şeyhlerinden biri olmuştur.⁶⁶

Geldi andan Şeyh Şadre’ d-dín Hıyām
Şadr-ı irşāde oturdı ol hümām

‘Ālem-i tahkîka kıldı çün ‘urūc
Rūh-ı pāki kıldı bālāya durūc
(SUD. 3-9;10)

Uşşaki ondan bahsederken gerçek âleme yükseldiğini vurgulamaktadır.

3.12.18.Yahyâ-yı Şirvânî

Yahyâ Şirvânî, Şirvân vilayetinin Şemâhî nahiyesinde doğmuştur. Ailesi İmam Mûsa Kâzım hazretlerinin soyundandır. Yahyâ Şirvânî, Şeyh Sadreddîn el-Hıyavî’nin hem halîfesi hem de damadıdır. Şemâhî’den Bakü’ye gitmiş ve ömrünün sonuna kadar orada irşād vazifesini devam ettirmiştir. 868/1463’te Bakü’de vefat etmiştir.⁶⁷

⁶⁶ Hâs, s.57

⁶⁷Hüseyn Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ, III/138-139; Lâmi’î, Tercüme-i Nefahâti’l-Üns*, İstanbul, 1289, s.

Pîr-i sâni olarak da bilinen Yahyâ Şîrvânî, yaşadığı dönemde halkın muhabbet beslediği sohbet ve nasihatlarından birçok kimsenin istifade ettiği bir zâtdır. Ehl-i Sünnet akâidine bağlılığı ve İran'a şîi inancının girmemesi için verdiği mücadele ile tanınır.⁶⁸

Akkuş'a göre "Yahyâ Şîrvânî'nin en önemli halîfeleri, Dede Ömer Rûşenî, Rûşenî'nin ağabeyi Alâeddîn Ali, Pîr Şükrullâh Ensârî, Habîb-i Karamânî (Dâvûd-ı Halvetî'nin şeyhi), Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ve Ziyâeddîn Yûsuf Şîrvânîdir.

Seyyid Yahyâ'nın yolunda irşad sahibi takipçileri Pîr Şükrullah, Alâeddîn Halvetî, Habîb Efendi, Muhammed Erzincânî ve Dede Ömer Rûşenî Halvetî'dir."⁶⁹

Şîrvani'nin Şifau'l-Esrar isimli eseri önemlidir. Eserinin birçok yerinde mürşîd-i kâmilin ve tasavvuf yoluna girmeye talib olan müridlerin sahip olması gereken niteliklerden söz eder. Özellikle kitabın "Kâmil ve Mükemmel Şeyhin Sıfatları" ve "Müridin Sıfatları" başlıklı kısımlarında bu nitelikleri yirmişer madde olarak sıralar.

Kâmil ve Mükemmel Şeyhin Sahip Olması Gereken Nitelikler:

1. Şeyhin itikadı düzgün ve pak olmalıdır.
2. Şeyh şer'î meseleleri bilmeli, Sünni olmalıdır. İlm-i bâtında fenâ olmalıdır ki müridin her müşkilini halletsin.
3. Şeyh âkil (akıllı) olmalıdır. Ta ki müride meaş-i akıl (Akl-ı Meaş: Kıyas ve mantık esasları dâhilinde faaliyet gösteren, dünyevî işleri yürütmede kullanılan akıl.) ile her mertebede terbiyenin tedbirlerini desin ve anlatsın.
4. Şeyh sahî (cömert, eliaçık) olmalıdır. Ta ki müridin ihtiyacını karşılasın. Müridin eksikliğinin kalmaması için taatini araştırıp sormalıdır.
5. Şeyh bahadır (yiğit) olmalıdır. Ta ki her kişi onu eliyle alt edip bastıramasın. Hasudun fitnessi ile her sözü kulağına koyup müridi reddetmemeli, müridden yüz çevirmemelidir.

574-575.

⁶⁸ Nefehâtü'l-Üns *Evlîyâ Menkıbeleri*, Haz.: Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, İstanbul: Marifet Yayınları. c. III, s. 96. İstanbul, 1998

⁶⁹ Mehmet Akkuş, "Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî", *Sahabeden Günümüze Allâh Dostları*, (I-X), Şule Yay., İstanbul, 1995, VII/403; Uludağ, "Halvetiyye", D.İ.A., XV/394.

6. Şeyh verâ ehli ve perhizkâr olmalıdır. Umur-i şer'îyyeye muhalif işlere meyletmemelidir. Ta ki müridin itimadı ve itikadı gitmesin.

7. Şeyhin himmeti âli olmalıdır. Dünya nimeti onun yanında değersiz olmalıdır. Müridin malına meyletmemelidir. Nimeti Hak yoluna isâr etmelidir. Müridin terbiyesinde haris olmalıdır.

8. Şeyh şefkatli ve merhametli olmalıdır. Müridine söz söylerken yumuşaklıkla söylemelidir. Kaldıracağı miktar kadar yük yüklemelidir. “Kabz ederse basta getire, bast içinde zabta yetire.” Müridin ahvalinin nasıl olduğunu bilmeli, her işte ona yardım etmelidir.

9. Şeyh zorluklara tahammül etmeli, dağ gibi olmalıdır. Her rüzgâr onun yaprağını kımıldatmamalıdır. Basit şeyler ile müridi zorlayıp kendinden ürkütmemelidir.

10. Şeyh bazı zamanlar müridin ayıbını görse, cevr etmeden suçunu affetmelidir. Önce lütuf ile nasihatler etmeli, kabil olmazsa sonra zecr edebilir. Ola ki ayıbını giderir.

11. Şeyh nazik olmalıdır. Muhabbeti müridin gönlünde ve canında yer etmelidir. Müridini lüzumsuz hareketler ile ürkütmemelidir.

12. Şeyh isâr ehli olmalıdır. Kendi hazzından geçip, müridlerin işini bitirmelidir.

13. Şeyh kerem ehli olmalıdır. Keramet bahşedip, keremler etmelidir. Ta ki mürid onda muradını bulsun.

14. Şeyh tevekkül ehli olmalıdır. Müridin sayısı çok olsa da rızık için gam çekmemeli, “bunları nasıl beslerim” dememelidir.

15. Teslim ehlinden olmalıdır. Her işi Allah rızasından bilmelidir. Her kim yanına gelse eksik gitmemelidir. Onu inkâr edenlere nefret etmemelidir. Müridin az ya da çok olmasından gam veya sevinç göstermemelidir.

16. Şeyh rıza ehli olmalıdır. Allah'tan her ne gelse razı olmalı, ezeli hükmünde ne yazıldı ise onunla amel etmelidir.

17. Kabiliyeti olmayandan melül olmamalıdır. “İrşad benden, söylemek benden, kabul, hidayet ve inayet senin şükründür.” demelidir.

18. Şeyh vakar ehli, hürmet sahibi olmalıdır. Hassas olmalı, tarıkında kılı kırk yarmalıdır. Ta ki müridi şeyhine bakıp küstah olmasın.

19. Müridin terbiyesinde acele etmemeli, tedricen terbiye etmelidir. Acele ederek işi muattal etmemelidir.

20. Şeyh sabit-kadem olmalıdır. Müridin terbiyesinde kasdı muhkem olmalı, heybetli olmalıdır.

Müridin Sahip Olması Gereken Nitelikler

Mürid olmak için de yirmi şartın yerine getirilmesi gereklidir. Ta ki ona şeyh cemalinden Hak cemalinin müşahedesi hâsıl olsun.

1. Müride evvela tevbe gereklidir. Tevbe bu işin temelidir. Temel olmayınca bina muhkem olmaz. “Milk”i koyup Malik’e erişinceye kadar geçilen her makam için salike tevbe vardır. Biri çah (çukur) ve biri de cah (makam)’dır. Birine nisbetle diğeri günahdır.

2. Mürid daima zühd ve salâhda olmalıdır. Ta ki varlık belasından kurtulsun. Mal ve mansıbı terk ederek şeyh ile ahdini sağlam etmeli, libas ile lokmayı azaltmalıdır. (Daha önce geçtiği gibi) Halvet için sekiz şart gereklidir, demişler. Bunlar: Devam-ı halvet, zikr u vudû’, savm u sükût / Çü nefy ü rabt, diğeri itiraz nâ-kerden.

3. Mürid perde olan her şeyi terk etmelidir. Masivaullah düşüncesini gönlünden çıkarmalıdır. Tecrid-tefrid (dünyayla alakasını kesip Allah’la) olmalı. Vesile-i matlabı şeyh olmalıdır.

4. Müridin itikadı ehl-i sünnet itikadında olmalı, bid’atı sevmemelidir.

5. Mürid müttaki olmalıdır. Ehl-i perhiz olmalı, lakin aşırılıktan ve vesveseden sakınmalıdır. Elbisesi temiz olmalı, amelinde azimet sahibi olmalı, ruhsatı terk etmelidir.

6. Şeyhten her ne hal vaki olursa sabretmelidir. Şeyh zehir verse bile içmeli, yarasına taat tuzunu ekip emir ve nehiy yükünü götürmelidir.

7. Mürid nefsine murad vermemeli, nefsi ile daim cihad etmelidir. İbadete kuvvet olacak kadar gıda almalı, fazla almamalıdır.

8. Mürid bahadır (yiğit) olmalıdır. Nefsinin ağzını bağlamalı, daima nefesine muhalefet etmelidir.

9. Mürid nefy-i isbat (La ilahe illallah) zikrine devam etmeli. Can, baş ve dünya kaygısında kalmamalıdır.

10. Mürid fütüvvet ehli (mert) olmalı, üzerinde kimsenin hakkı olmamalıdır.

11. Mürid doğru olmalı, sözüne sadık olmalıdır.

12. Farzı, vacibi ve sünneti bilecek kadar ilmi olmalı. Şer'e muhalif iş işlememelidir. Faydasız işlerle meşgul olmamalıdır.

13. Gece gündüz işi niyaz olmalı, hazrete naz etmemelidir. Aşığın işi niyazdır, naz nazeninlere yaraşır. Zira kul sevgili olsa, Çalab huzurunda dileğini dilemeden kabul olur.

14. Mürid uyanık olmalıdır. Ne hareketten ne sadır olursa hemen fark etmelidir. İyiden kötüyü ayırmalı, inayeti Hak'tan bilmelidir.

15. Mürid melâmet gözetmeli, taklirciler gibi âdet gözetmemelidir. Âr u ırzın sarayını yıkmalı, şeriat yolundan çıkmamalıdır. Ma'nîde sırrı ve sureti bir olmalıdır. Sireti kalender olmalı, Nam ü neng, medh ü zem, red ve kabul yanında bir olmalıdır. Ümitsiz olmamalı, halk ile sulhta nefsi ile cenkte olmalıdır. Övmek-sövmek yanında bir olmalıdır.

16. Mürid akl-ı selim olmalıdır ki işi müstakim olsun. Her mühimmin zabtını akli ile bilmeli, fark etmelidir.

17. Mürid edebli olmalı, şeyh elinden hil'at (hırka) giymeye layık olmalıdır. Zira edeb ve hayâ Hakk'ın nurudur.

18. Kibri ve "ucb"u olmamalı, ahlâkı hoş olmalıdır. İşi meskenet ve hizmet olmalı, küçüğe ve büyüğe bakışı bir olmalıdır. Cehd edip şeyhin gönlüne girmelidir. O gönülden maksudu nedir onu görmeli, onunla mabudunu anlamalıdır.

19. Müridin işi daima teslim olmalıdır. Kendi tavrını şeyhinin tavrına göre belirlemeli. Şeyhe itaat etmeli, gassal önünde meyyit gibi olmalıdır.

20. Mürid taatte bulunup işi Hakk'a ismarlamalı, bütün işlerini işin sahibine bırakmalıdır. Çünkü mürid bu sıfat ile muttasıf olursa, şeyh elinden tez berhudar

olur.⁷⁰ Doç. Dr. Mehmet Rıhtım'a göre Seyyid Yahya Şirvanî'nin tarikata getirdiği yenilikler ise şunlardır:

* Halvetiyye dervişlerinin günlük hayatlarında ve Sûflik mesleğinde uymaları gereken adâbı belirlemesi.

* Müride telkin edilecek yedi isme beş isim ilavesiyle on iki esma ile seyr ü sülûku tamamlaması.

* Vird-i Settar'ın tertibi

* Halvet ve zikir usulünü kurallara bağlaması,

* Yazdığı eserlerle Halvetiyye'de tasavvufi-edebî geleneği başlatması.

* Etrafa mürşîdler göndererek tarikatı yayması,⁷¹

Pîşvâsıdur tarîkat ehlinüñ

Reh-nümâsıdur haqîkat ehlinüñ

Müctehiddür 'âlemi tahqîka ol

Müsta'id olanlara gösterür yol

Vâriş oldı 'ilmüne Peygamberüñ

Ya'ni ol sultâna vâlâ-güsterüñ

(SUD. 3-13;15)

Uşşaki onu tarif ederken ehli tarikatın önderi olduğunu, kabiliyeti olanlara yol gösteren bir müçtehit olduğunu belirtir.

3.12.19.Muhammed-i Erzîncânî

Doğum tarihi bilinmeyen Muhammed-i Erzîncânî Erzincan'ın Kerliç köyünde doğmuş ve 1475 yılında vefat etmiştir. Bir rüya üzerine Erzincan'dan ayrılarak Yahyâ Şirvanî'nin yanına giden Muhammed Erzîncânî ona intisap etmiş, onun hizmetinde bulunmuş ve en seçkin halifesi olmuştur.⁷²

⁷⁰ Seyyid Yahya Şirvanî, *Şifai'l-Esrar (Sûfi Yolunun Sırları)*, (Haz. Doç. Dr. Mehmet Rıhtım), Sûfi Kitap Yayınları, İstanbul, 2011

⁷¹ Şirvanî, s 28

⁷² Hâs, s.61.

Kimdür ānuñ vārişi dirsüñ didüm
Geldi Molla Pír-i Erzincānı hem

Eyleyüb ol píre dā'im inkıyād
Olmış esrārından anıñ müstefād

Kāmil ekmel bir 'ālím-i cāh idi
Mülket-i bātında ya'ni şāh idi
(SUD. 3-16;18)

Uşşaki, Yahya Şirvani Hazretleri'nin varisi orak tarif eder Erzincani Hazretleri'ni. Divanında da ona bağlılığına vurgu yapar.

3.12.20. Emir Ahmet Semerkandi

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Uşşaki'ye Emir Ahmet Semerkandi tarafından Kübreviyye'nin Nur Bahşıyye yolundan hilafet verilmiştir. Uşşaki, Semerkandi'yi anlatırken sinesi aşk ile çarpan, vasılı Mevla olarak tarif etmiştir.

Andan aldı Seyyíd Ahmed bí-gümān
Şeyh Semerқandı'dür aña nām u şān

Vāşıl-ı Mevlā'dur ol 'ālí-neseb
Oldı 'aşq-ı Haqq ile teşne-leb

Nüş idüb cām-ı şārāb-ı vahdeti
Keşreti vahdetde buldı vuslatı

Geldi bir kāmil vücūd idüb žuhūr
İrdi aña nūr-ı māye bí-kuşūr

Maşkat-ı re'si Buḥārā'dur anuñ
Sınesi 'aşq ile yaradur anuñ

Bilmek istersen anı sen eger
'Āşık iseñ cāndan aña vir haber

(SUD. 3-19;24)

Uşşaki, Emir Ahmet Semerkandi'nin Buhara'da doğduğunu belirtmiş, onu vuslat kahramanı olarak nitelemiştir.

3.12.21.Ümmi Sinan

Halvetî tarikatı, Sinaniye kolunun kurucusudur. Asıl adı İbrahim olan Ümmi Sinan'ın hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Bursalı ya da Karamanlı olduğunu söylenmektedir. Uşşaki'ye Ümmi Sinan Hazretleri Sinânî tâc ve hırkası giydirerek halveti yolundan hilafet vermiştir. Uşşaki bu sırrın kendisine geçmesine şöyle anlatır:

Gitdi pîrinden olub irşād-ı pîr
Dañi hem Ümmí Sinān itmiş nefes
(SUD. 4-4)

Uşşaki, Ümmi Sinan'ın irşad olup başkalarını da irşad edebilecek seviyeye ulaştığını belirtmiştir.

3.13.Nefs

Nefis, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latifdir.⁷³ Nefis, Kuran-ı Kerim'in bazı ayetlerinde "Ben yine de nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis şiddetle kötülüğü emreder. Ancak Rabbimin rahmetiyle yarlıgıdığı müstesna. Muhakkak ki, Rabbim bağışlayıcı ve merhametlidir."⁷⁴ , "Bununla beraber, bize kavuşmayı ummayanlar "Bize ya melekler indirilmeliydi, ya da Rabbimizi görmeliydik" dediler. Andolsun ki, doğrusu nefislerinde kendilerini büyük gördüler ve büyük azgınlık ettiler."⁷⁵ şeklinde geçer.

Uşşaki divanda nefsin insanı aldatması üzerinde durur. Nefsine mağlup olan olanın azaba müstahak olacağını belirtir:

Geç bu varlık vartasından nefsine olma zebūn
Nefs ile memkūr olan olur 'azāba müstehaķ
(SUD. 125-4)

⁷³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001 s.271

⁷⁴ Yusuf Süresi 12/53

⁷⁵ Furkan Süresi 25/21

Nefisle mücale etmek sufinin yoludur. Uşşaki, dervişin şimdiye kadar hiç nefsiyle uğraşmadığını belirterek şimdiden sonra insafa gelerek nefisle mücadele etmesi gerektiğini belirtir. Nefisle mücadele her şeyden zordur. Bu yüzden Hz. Peygamber, Tebuk Savaşı'ndan dönerken etrafındakilere “Küçük savaştan büyük savaşa dönüyoruz.”⁷⁶ demiştir.

Hâliñ n'ola yevmü'l-fenâda eylersiñ ol küh yād
Hiç itmediñ nefse cihad şimdengerü inşâfa gel
(SUD. 134-3)

Nefsin ilk hali emmaredir yani devamlı kötülüğü emreden terbiye görmemiş nefis:

Gel cihād-ı nefis idüb vâsıl olup gider kendiñ
Nār-ı tevhîd ile yansun nefsinin emmâresi
(SUD. 192-3)

İbn'ül Arabî'ye göre “kul sadece Allah'ı değil, nefisini de tanımakla mükelleftir. İnsan, yaratıcısının emrini ve nehyini öğrenerek hakkını öderse ve kulluk vazifesini yaparsa nefisine ârif olduğundan Rabb'ını da bilir.”⁷⁷ Uşşaki'nin divanda 111 numaralı şiir nefis üzerinedir. Bu şiirde de Uşşaki nefisin insanı aldatıcılığı üzerinde durur:

Burûc-ı 'aqlıyla egerçi olmuş idi yār
Cümle ile kaldı mihâlif oldu nā-hem-vār nefis

Birligine cümle eşyā Haqq'ıñ olmuşken delîl
Bu ne hikmettir 'inād idüb ider inkār nefis

Bir benim gibi şanı nefis-i hevānuñ tâlibi
Gerçi kim halk-ı cihānuñ cümlesinde var nefis

....

Bu Hüsâmî reh-revân-ı rāh-ı 'aşk iken 'aceb
Azdırub yoldan çıkardı hey meded tekrār nefis

⁷⁶ M. Aşkar, *Niyazî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara, 1998, KTB Yay. s.314

⁷⁷ İbnü'l Arabî, *Tasavvuf Makamı*, Çev. İbrahim Aşkı Tanık, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2006 s.59

(SUD. 111-1;3,8)

Müminin ruhu onu cennete davet eder, nefsi ise cehenneme çağırır⁷⁸.Uşşaki de nefse uyararak yaptığı hatalardan istiğfar eder:

Cürm-i hatâ kârim benüm yâ Rabbenâ ente'r-Rahím
Uydum hevâ-i nefse benüm oldı yerim nâr-ı cahím
Oldun lisânım zâkiriñ ey Hâlik-i Hayy-ı Kerím
Yâ gâfire'z-zenbi'l-hatâ estağfirullâh el-'a'zím
Virdim budur şubh u mesâ estağfirullâh el-'a'zím
(SUD. 150-1)

Tevbenin bir sonraki adımı inabedir. İnabe, Allah'ın rubûbiyetine ve ulûhiyetine dönme açısından iki türdür. Allah'ın rubûbiyetine yönelme bütün insanları kapsar, ister inansın ister inkâr etsin, ister iyi davranışlarda bulunsun ister günah işlesin her insan O'nun rububiyetine yönelir. Zorda ve darda kaldığında, başına bir felâket geldiğinde bütün insanlar Allah'a yönelirler. İkinci tür yönelme ise Allah'a kulluk ve sevgiyle inâbe etmektir. Allah'ın dostlarına ait olan bu tür yönelmede, Allah'ı sevmek, O'na dönmek, boyun eğmek, O'ndan başkasından yüz çevirmek gibi esaslar bulunur.⁷⁹ Uşşaki, her daim inabe halinde olduğunu belirtmekte, kalbiye, diliyle 'estağfirullâh' dediğini ifade etmektedir.

Cihād-ı nefis ile sa'y ider dâ'im
Nehâr şavmla giceler kı'im
Tâ-seher âh idüb olmayan nâ'im
'Uşşâkiler dirler biz 'Uşşâkıyüz
(SUD. 95-5)

Uşşaki tasavvuf anlayışını ifade ederken nefis ile cihaddan bahseder ve geceleri ibadetle gündüzleri de oruçla geçirmeyi salık verir.

3.14.Seyr u Sülûk

Uludağ'a göre seyr u süluk, sıfatlarla sülûkun türleri, âlemler, hâller, mahaller, vâridler, sühûdlar, isimler ve nûrlar arasında belli bir ilişki vardır. Meselâ,

⁷⁸ Hucvirî *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*. Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul,1996 s.313

⁷⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005 I/339

birinci makamda nefsin sıfatı “emmâre”, sülûkun türü “seyr ilallah”, âlemi “şehadet”, hâli “zevk”, mahalli “sadr”, vâridi “şeriat”, şühûdu “tevhîd-i ef'al”, ismi “lâ ilâhe illâllah”, nûru“mavi”dir. İkinci makâmın da kendine has sıfatı, seyri, âlemi, hâli, mahalli, vâridi, sühûdu, ismi, rengi ve nûru vardır. Bu durum değişerek yedinci makâma kadar devam eder. Sûfilere göre Allah ile kul arasında bazısı zulmetten, bazısı nûrdan yetmiş bin perde vardır. Yedi makamdan her birine on bin perde düşer. Mürîdin bir üst makâma geçebilmesi için on bin perdeyi aşması gerekir.⁸⁰

İ'tibâr itme sülûkünde 'avâmın ta'nına
Hem ünâsın kıdri hem reh-nümâ kâne illâ ke'l-hemec
(SUD. 28-4)

Uşşaki seyr u sülûkta halkın kınamalarına aldırış etmeden yola devam etmek gerektiğini ifade etmiştir.

3.15.Tac

Tâc, başa giyilen külahtır; tarikat ehlinin kendi tarikatlarını bildiren, basın tepesi anlamına gelen ve sarılan sarıgın rengine göre değişen dövme yünden yapılmış serpuşlara denir.⁸¹ Uşşaki 'ye göre tâca ehemmiyet verilmemesi gerekir. Çünkü tac giymekten maksat, hakiki sufi olmaktır. Kendisi de artık taçtan geçtiğini, riyadan sıyrıldığını, O'nun yakınlığına erdiğini ifade etmektedir:

Biz hümâyuz gerçi kim arz-ı semâdan geçmişüz
Kurb-ı Haqq'a irişüb her dü-serâdan geçmişüz
İhtiyâr itdük fenâ tâc u kabâdan geçmişüz
İrmişiz tahkîka taqlid ü riyâdan geçmişüz
Virdimüz Hû-yı hüviyyet bizler 'Uşşâkilerüz
(SUD. 83-5)

Bir başka şiiirinde de Uşşaki bu dünyanın lütfuna talip olmadıklarını, fukura kısmından olduklarını şöyle ifade etmiştir:

Biz hırka-bedüşân-ı gürûh-ı fuğarâyuz
Biz tâc-ı bî-ser zümre-i erbâb-ı fenâyuz
Tâlib degilüz lutfûna bu çarh-ı dünyenüñ

⁸⁰ Süleyman Uludağ, “Halvetilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997 C.15, s.394,

⁸¹ Abdalbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yayınları, s.297 İstanbul,2004

Biz muğtenim-i sofra-keş-i hân-ı Hudâ'yuz
(SUD. 86-1;2)

Uşşaki, Hüda'nın sofrasının talipleri olduklarını ifade etmiş,erba-ı fena, yani yokluk kahramanları olduklarını belirtmiştir.

Derviş olan geh toğ geh aç halka olur mu ihtiyâc
Kemer ile başda tâc sen derviş olamazsın
(SUD. 128-5)

Uşşaki'ye göre gözü dünyada, tac ve hırkada olan derviş olmaz.

3.16.Tarîk, Tarîkat

Tarîkat kelimesi sözlükte, yol anlamıyla açıklanmıştır. Bu kelime bir bakıma metod, usul anlamına gelir. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, istekli (mürîd veya tâlib) in, Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda tarîkat adı verilir. Tarîkat bunu gerçekleştirmek maksadıyla farz ve vacibin ötesinde bir takım nafilere, özellikle sünnetlere ağırlık verir. İlk zamanlarda olmasa da, daha sonraları tarikatler sistemli kurumlar haline gelmişlerdir.⁸² İz'e göre de tarikat; şer'î emir ve hükümleri fiilen yaşayarak Allah ve resulüne gönülden sevgi ile tam bağlılık, şariat dairesinin içinde – kitap ve sünnete dayanarak- meşâyihin vaz' ettikleri râbita, zikir, murâkabe ve huzur gibi usûl ve âdâbı tatbik etmek, Resûlullah'a kalben ve fiilen tam bağlılık, Allah ve Resûlü'nün emirlerine gerçek mânâda ittibâ etmektir.⁸³

Füyûzât-ı ilâhîdir kemâlim
Tarîk-ı müstaķime rehberim ben
(SUD. 158-1)

Uşşaki tarikatı yani doğru yolu gösteren rehberlerden biri olduğunu bu beyitte ifade eder.

Didiler cümle tarîkat erleri
Olasın sen her gürûhuñ rehberi
(SUD. 4-14)

⁸² Cebecioğlu, s. 687

⁸³ Mahir İz, Tasavvuf, Kitabevi Yayınları. İstanbul 1990 s.10

Uşşaki herkesin rehberi olmasını da tarikat erlerinin silsile yoluyla kendine hakikati bildirmesine bağlamıştır.

3.17.Tarikatla İlgili Kavramlar

3.17.1.Abdal, Derviş

Abdal, sayıları yedi, yetmiş ya da kırk olarak gösterilen evliya zümresidir. Abdal tabiri ayrıca dünyadan habersiz yasayacak kadar kendini âhirete, gönlünü Hakk'a veren insanlar için kullanılır.⁸⁴ Uşşaki kendine yol gösterenlerin abdallar olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Bâb-ı Haqq'a sür yüziñ kim olasın Rabbü'l-'ibād

Zümre-i abdāl oldı çün saña rāh-ı irşād

Farq idegör n'idügin mebde' ile sırr-ı me'ād

Ey Hüsāmî saña senden görünür nūr-ı firād

Mesken-i Haqq'dır gönül sen sendeki imkāna baq

(SUD. 121-5)

Gölpınarlı'ya göre “dervişler az konuşan, az yiyen, az uyuyan Hak âşığı kimselerdir. Abdal sözü aynı zamanda derviş yerine de kullanılmıştır.”⁸⁵ Uşşaki bunu “âşık” ekseninde şöyle ele alır:

Muqayyed olmayub kayd-ı libāsı 'ādet-i nāsa

Mücerred pāk bir abdāl olub 'irfān gerek 'āşık

(SUD. 119-2)

Uşşaki, abdalın temizliğine, saflığına vurgu yapmış, halkın adetleriyle kayıtlı olmadığını belirtmiştir.

3.17.2.Mürid, Sâlik

Mürid, irâde ve talep eden; tarikata giren ve mürşide bağlanan kişi anlamındadır. Salik ise yolcu demektir; Allah'a giden yolu tutana seyr hâlinde bulunduğu sürece müritle müntehi (vâsıl, eren) arasındaki mutavassite sâlik denir.⁸⁶

⁸⁴ Uludağ, s.21

⁸⁵ Abdalbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul,2004, s5.

Ferâgat tekye-gâhında mürîd olmak bi-hamdillâh
Gürûh-ı evliyâlardan bizim irşâdımız vardır
(SUD. 70-4)

Dervîş Hüsâmî eyler âh dergâhını kılsun penâh
Gitmezse dilden hubb-ı câh sen dervîş olamazsın
(SUD. 127-6)

Uşşaki, gönülden dünya sevgisi gitmedikçe mürid, dervîş olunmayacağını ifade etmiş, kendisinin de evliyalar tarafından yetiştirildiğini belirtmiştir.

3.17.3.Melâmî

Melâmet, kınamak, azarlamak anlamına gelen bir sözdür. “Melâmî” kınanmaya amaç olan demektir. Çeşitli tesirlerle hicretin ikinci yüzyılında meydana gelen tasavvuf, tarikatlar meydana geldikten sonra sûfiler, kendilerine mahsus serpuşlarıyla, giyimleriyle halktan ayrılmışlardır. Yine tasavvuf içinde bir zümre, zikir törenleriyle hususî giyim ve kuşamlarıyla halktan ayrılmayı hoş görmemiş, tasavvufun gayesine zıt bulmuştu. Bu yüzden tasavvuf ehlinin kınamasına uğramışlardır. Bu zümre mensupları da daha ileri giderek yaptıkları hayrı gizlemek, kötülüklerini gizlememek, hatta kendilerini halka kınatacak hareketlerde bulunmak esasını kabul etmişler ve “melâmîler” adını almışlardır.⁸⁷ Melamiler; Onlar, kınayanların kınamalarından korkmazlar. Bu, Allah’ın bir lutfudur ki, onu dilediğine verir. Allah, her şeyi kuşatandır, bilicidir,⁸⁸ ayetini kendilerine rehber edinmişlerdir.

Uşşaki bu rindliği ve melami meşrepliği şöyle ifade eder:

Derd-keş olur melâmetde Hüsâmî
Tarz-ı dervîşlik cünbüşi rindâne gerekdür
(SUD. 48-5)

Rind, kayıtsız, laübali, akıllı, kalender, dünya işlerini hoş gören gibi anlamlarda kullanılır. Tasavvufta ise, halkın hakkındaki söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu halde

⁸⁶ Uludağ, s.302.

⁸⁷ Gölpinarlı, s.213

⁸⁸ Maide, 5/54

halktan biri gibi sade yaşayan hakîm, bilge kişi, rıza mertebesine erdiği için her şeyin ilahi takdire göre meydana geldiğini bilen bunun şuur ve idrakine eren kâmil insan. Tefviz ve tevekkül ehli, zahid ve abidler gibi dinin şeklinde kalmayıp özüne ve içine nüfuz ettiğini iddia eden mutasavvıf. Rindler daha çok Melamiler ve kalenderler gibi gelenek ve göreneklere aldırmadan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşarlar.⁸⁹Uşşaki dervişliğin rindane olduğunu belirtmektedir.

3.17.4.Dergâh

“Dergâh kelimesinin, kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gib anlamları vardır. Tasavvuf terimi olarak ise, Tarîkat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir. Kelime hafifletilerek, dergeh şeklinde de telaffuz edilir. Yine Cebecioğlu’na göre “küçük tekkelere “zaviye” büyüklerine “hankah”, “dergâh”, merkezi pozisyonda olanlara da “âsitâne” denir. Mecâzi olarak tekkeye, “harâbat”, “humhâne”, “ateşgede”, “meyhâne” de denir.⁹⁰

Tarlan, müridin mekânını dergâh olarak tanımlar.“Mürşit dergâhta sufiyi yetiştirir. Uşşaki’ye göre inayet dergâhlarının nice sevdalıları vardır. Bu dergâh öyle bir yerdir ki orada şehzadeler kul olur. Dışardan harap, meyhane görünen bu yerlerde nice secdeli alınlar vardır. Âşığın ayağı, aslında bir tekke olan meyhaneden başka bir yere gitmez. Çünkü aşk ve şevk ile dolu olan meyhane, huzur ve kemalin mahallidir.⁹¹ Orada saki, orada aşk kadehini sunan pir-i mugandır, mürşid-i kâmidir. Uşşaki bunları şöyle ifade eder:

Dergâh-ı ‘inâyetde nice dil-dâdeler vardur
Bu dehr-i bî-vefâda bî-taleb âzâdeler vardur

Sen o sultân-ı evreng-i ‘inâyetsin ki dâ’im âsitânende
Kul olmuş pây-i mâcanda durur şehzâdeler vardur

Ko ta‘nı zâhidâ meyhâne-i rind-i harâbâta
Velî çoğ vahdet-i hum şâhib-i seccâdeler vardur

⁸⁹Uludağ, s. 437

⁹⁰Cebecioğlu,s215

⁹¹ A. N. Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara, Akçağ Yay.s.36, 2001

Nażar kılmason hiç ğayra görünce serv-i bālāñı
Yoluñda pāy-māl olmuş nice üftādeler vardur

Görüb mestāne meclisde Hüsāmı eyleme teşnı‘
O bezm-i pür-şafāda sen de gör ne bādeler vardur
(SUD. 74-1;5)

Bu meclislerde, dergāhlarda kınama bizi, bu yerlerde huzur içinde içilecek feyz pınarları vardır. Bu yolda kendinden geçmiş nice âşıklar, çaresizler vadır.

3.18.Vecd

Vecd, genellikle hüznü gerektiren keder; aşk ve iştiyak sarhoşluğu içinde kendinden geçmek, yüksek heyecan anlamına gelen vecd, Hakk’tan gelen tecellilerle gerçekleşir. İhtişamlı bir coşku halidir. Vecd ilk kaynaklarda “fakd” ile birlikte kullanılmıştır. Bu anlamda vecd buluş, fakd kaybediştir. Bu iki halden biri gelince öbürü gider. Vecd genelde üç halde gerçekleşir. Tevâcüd, vecd, ve vücud. Tevâcüd, kulun gayret ve iktisabıyla, hattâ bazen kendini zorlayarak vecde ermeye çalışmasıdır. Tevâcüd, insanın kalbinde beliren kasveti izale için niyazlar ve ağlayıp sızlanmalarla vecde varmak için yapılan bir temrin, bir alıştırmadır. Vecd ise, Hakk’ın binbir tecellisini müşahade edebilen kimsenin muhabbet sonucu, içinin ferahlaması ve o halin verdiği zevk ile kendinden geçmesidir. Gerçek vecd, ulvi derecedeki Allah sevgisinden, irade sağlamlığından ve Allah aşkıdan meydana gelir. Bu tür vecdde zorlama yoktur ve her an kendini gösterebilir. Tasavvuf edebiyatında vecdin ileri derecesi sayılan vücud, vecd halini idrakten sonra meydana gelir, Hakk’ı bularak beşeri sıfatların kaybolması demektir. Başlangıcı tevâcüd, ortası vecd, nihayeti vücud lafzıyla ifade edilebilen bu haller, şöyle bir misalle anlatılmaktadır: “Tevâcüd deniz kıyısına varmak; vecd, denize girmek, vücud da denizde boğulmaktır.”⁹²

İrişdi cānā zevke vecd-i hālet
Şafāyāb oldu dil elhamdülillah
Kılub pırānuñ ervahı i‘ānet
Şafā-yāb oldu dil elhamdülillah
(SUD. 26-1)

⁹²Yılmaz, ss. 228-229.

Uşşaki divanda cana vecd halinin eriştiğini ve bunu hamd ile karşıladığını ifade etmektedir.

3.19.Yakîn

Yakîn, sözlük mânâsıyla “tereddütsüz, şüphesiz ilim.” demektir. İlme’l-yakîn, ayne’l-yakîn, hakka’l-yakîn olmak üzere üç derecesi vardır. Uşşaki yakın’i anlatırken bu sıraya uygun şu beyitte söyler:

‘İlm-el-yaqîn ‘ayn-el-yaqîn nisbetdür el-Hağ hemîn
Şek gümân itme şağın heb bir tecellâdan gelür
(SUD. 41-2)

Sufi önce ilmel yakın bilir sonra bu aynel yakın makamına inkılap eder:

‘İlm ile ‘ayne’l-yaqîn olmuşum rehber Hüsâm
Râh-ı Hağğ’da ben hezâr esrâra irmişlerdenim
(SUD. 153-6)

Şubh-ı şâdıq-veş žuhûr ider tecellî-i cemâl
Gösterir mir’ât-ı Hağğ yüz vechile sırrımda hâl

İrişüb Hağğa’l-yaqîne zevğ olur nûr-ı vişâl
Zevğ-yâb-ı feyz-bahşâdur baña vağt-i seher
(SUD. 43-2)

Uşşaki cemal tecellilerinin seher vakitlerinde olduğunu, Hakka’l yakın’ e bu vakitlerde erişildiğini ifade eder. Allah’ın Hakke’l-Yakîn’de âşika sırları keşfettirmesi olarak ifade edilmiştir.

3.20.Zahid

Zahid övgü ve yergiyi eşit gören kişi olarak tanımlanır. Bu kelime çoğunlukla kaba softa olarak divanda karşılığını bulur.⁹³Şairlere göre aşk bir ilimdir. Zahidi cahil ve nadan olarak niteleyen âşıklar, onun aşk ilmini anlayamayacağını bilirler.⁹⁴Aşk

⁹³ Yılmaz, s. 130.

⁹⁴ Ahmet Atilla Şentürk, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Süfi yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 56, 57.

şarabını içenlerden Uşşaki zahidlere seslenirken, âşıkların cennete talip olmadıklarını sadece O'nun rızasına talip olduklarını şöyle ifade eder:

Zāhidā dīdār-ı Haqq'dır rûz-ı şeb maşşūdımız
Şanma kim biz tālib-i ğilmān ü hūrī cennetüz
(SUD. 96-2)

Uşşaki sadece zahire takılan zahidler için bir başka yerde de zahidlerin aşkı bilemeyeceğini onun keyfiyetinden abdalların haberdar olduğunu şu şekilde ifade eder:

Ne bilsün lezzet-i esrār-ı 'aşkı zāhid-i sālūs
Anuñ keyfiyyetin abdāl-ı derd-i yār olandan şor
(SUD. 63-2)

Âşık, sülûk yolunda seyri vacib yani zühdün de fevkinde aşk ile hâsıl olan bir mertebededir.⁹⁵Zahid gibi rızık, nefis ve şehvet peşinde değildir:

'Ārif odır ki ma'nā yüzünden nażar ide
Gör cāhili ki rızık ile şüret esíridür

Ehl-i fenā matlab matlab darını terk ider
Zāhid hemişe nefis ile şehvet esíridür

Dergāh-ı hāke rehiñ olan 'aşık-ı cemāl
Yek-nażra-i 'ināyet ü himmet esíridür
(SUD. 73-2;3;4)

Uşşaki, zahide şöyle seslenir; eğer zevk almak istiyorsan aşktan yana, aşk kılıcıyla gönül aynanı saf eyle ey zahid:

Żevk-yāb olmağ dilersen tavr-ı 'aşkıdan zāhidā
Şayqal-ı 'aşk ile gel mir'ātı-ı tab'ıñ eyle şāf
(SUD. 118-2)

Uşşaki ehl i aşkı kınayan, sadece görünüşe bakarak karar veren zahide şöyle seslenir:

⁹⁵ Ceylan, s. 276

Ehl-i ‘aşka ta‘nı ço zâhid aña merdâne bağ
Şürete kılma nažar gel síret-i insâna bağ

Mekteb-i dilde okuyub muşhaf-ı ‘ilm-i ledünn
Vâsıl-ı esrâr-ı ma‘nâ ol yüri ‘irfâne bağ

Dergeh-i vâlâsınıñ şâhâne ‘âlem bendesi
Pâdişâhân-ı cihân kul iden sultâna bağ
(SUD. 122-1;2;3)

Uşşaki bu şiirinde aşk ehlini ön plana çıkarır. Sadece görünüşe önem veren zahidleri eleştirir ve asıl surete değil, sirete bakmak gerektiğini ifade der.

3.21.Zühd

Sözlükte zühd/ zehadet, bir şeye rağbet etmemek, değer vermemek, ilgi duymamak; bir şeyi önemsememek, bir şeyi azımsamak ve küçümsemek anlamlarına gelir. Zühdün karşıtı rağbettir.⁹⁶ Uşşaki de zühdü diğer sufiler gibi bir yaşam biçimi olarak algılamış ve Uşşaki devranının zühd ile dönmesini şu beyitte ifade etmiştir:

Bir bölük zühd-i ‘uşşâkıle dönsün bizim devrânımız
Hâ-yı hû âfâkı ile dönsün bizim devrânımız
(SUD. 102-1)

“İlk asırlarda, zâhid sufiler ya da zühd hayatına ilgi duyan muhaddisler tarafından, isimleri genellikle Kitâbü’z-zühd olan eserler kaleme alınmıştır. Kitâbü’z-zühd’lerin sayısı, elli kadardır. Yaklaşık olarak yarısı hicri üçüncü asırda kaleme alınmıştır. Bu eserlerde yapılan, Kur’an ve sünnete göre zühd ve unsurlarının açıklanmasıyla, Hz. Peygamber ve ashâbı ile enbiya ve evliyanın zahidane hayatından örnekler aktırılmasıdır. Bize ulaşan en eski ve geniş Kitâbü’z-zühd, Abdullah b. Mübarek’e (ö.181/797) aittir . Eserde zühd ve zâhid terimiyle ilgili görülen birçok ıstılah, hadislerin ışığında açıklanmıştır.”⁹⁷

Nice ashâba itmişdi mülâkât
Şâlâh-ı zühd ile bulmuşdı hâlât

⁹⁶"*Kamus Tercümesi I.*",s.1155

⁹⁷Abdullah b. Mübarek, *Kitâbü’z-zühd ve’r-rekâik: (Zâhitlikve İncelikleri, çev.: M. Adil Teymur, İstanbul 1992; Ahmed b. Hanbel, Kitâbü’z-zühd, çev.:Mehmed Emin İhsanoğlu, İstanbul 1993; Bayhakî, Kitâbü’z-zühd: Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı, çev.: Enbiya Yıldırım, İstanbul 2000.*

(SUD. 2-11)

Şavm-ı Dāvud-kār idi anuñ hemān
Zühd ü taqvā ile buldı şān

(SUD. 5-10)

‘İlm-i fazlıyla bulub şöhret tamām
Zühd ü taqvā hāli olmuş ve’s-selām

(SUD. 5-8)

Uşşaki de geçmiş büyükleri anarken onların zühd yanlarını nazara vermiştir.

3.22. Cezbe

Bir şeyi çekmek, çekiş anlamına gelen cezbe, tasavvufta Hakk’ın kulu kendine çekmesinden meydana gelen bir haldir. Cezbe, Allah’ın kula ihsanı olduğundan, kulunelinde değildir. Allah’ın sevdiği kulun kalbinden perdeyi kaldırıp, çalışma ve gayreti olmadan, yakîn nuru ile kolayca manevi makamlara yükseltmesidir. Böyle bir cezbe, kulda istikamet ve ibadet arzusu doğurarak belâ ve musibetlere sabretme gücü kazandırır.

Kul rûhî cezbeyle hakikatın kaynağını bulur. Allah’ın dışında her şeyi unutarak kendinden geçer, kulluğundan habersiz hale gelir, vecd ve istiğrak halini yaşar. Sûfiler: Kur’ân’daki “Allah dilediğini kendine çeker” ayetini ve bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen “Allah’ın kula olan cezbese, iki cihan halkının amellerine denktir” sözünü cezbeyle delil sayarlar. Hakk’ın kulu kendisine çekmesi cezbe, bu cezbeyle kulun Allah’a yönelmesi aşktır. Nitekim mutasavvıflara göre, Hz.Peygamber’i öldürmeye giderken eniştesinin evinde duyduğu Kur’ân sesiyle îmâna gelen Hz. Ömer’in haliyle, sultan iken avlandığı bir sırada üç defa peş peşe : “sen bunun için mi yaratıldın?” sesini duyarak sultanlığı bırakan İbrahim b. Edhem’in tevbesi cezbeyle örnektir.

Böyle bir cezbeyle tutulanlara, Allah Teâlâ iç hallerini göstererek, nefis ve dünyadan uzaklaştırır, zât-ı ilâhîsine yaklaştırır.⁹⁸Uludağ’a göre ise “cezbe, Cenâb-ı Hakk’ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahsedip, çabası ve

⁹⁸ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.ss.231-232

çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırmasıdır.”⁹⁹Uşşaki bu vecd anının tesirinin Allah olduğunu şu beyitte ifade eder:

Hüsn içre kuduñ hayret ile āh-ı enini
‘Āşıklara cezbe-i te’sir senüñdür
(SUD. 67-2)

Uşşaki zikrin nuru ile Kadiri, Eşrefî ve Halveti Uşşakilerin cezbeli olduğunu belirtir:

Ķādiri vü Eşrefiler nūr-ı zikrullāh ile
Cezbe-i sırr-ı uzmādur Halveti ‘Uşşākiler
(SUD. 55-3)

Kâdiriyye tarikatı, Abdülkâdir Geylânî (ö.562/1166) tarafından kurulmuştur. Abdülkâdir Geylânî, Hazar denizinin güney batısında Gilân’a bağlı Neyf köyündendir. Soyunun Hz. Ali’ye ulaştığı rivayet edilir. Tahsilini Bağdat’ta tamamladı. Hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilimlerin ardından Ebu’l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girdi ve bilâhare şeyhine damad oldu. Bir süre tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimler okuttu. Ancak daha sonra medresedeki tedris görevini bırakarak inzivaya çekildi. Bu inziva sonrası, Ebû Saîd Mubarek el Muharrimî aracılığıyla kendisine şeyhlik hırkası giydirildi ve halkın arasına karışarak irşad hizmetine başladı. Abdülkâdir Geylânî, önceleri Şâfiî mezhebinden iken daha sonra meşrebine daha uygun bulduğu hanbeli mezhebine geçti ve bu mezhebin savunucusu oldu. Vaaz ve hutbeleri son derece etkili olan Abdülkâdir Geylânî’nin elli kadar eseri bulunmaktadır. Bunlardan el-Gunye, el-Fethu’r-Rabbânî ve Fütûhu’l-Gayb en yaygın olanlarıdır. Abdülkâdir Geylânî tasavvufa, şeriata ve dinin zâhiri hükümlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Gazzâlî’nin geliştirip sistematize ettiği sünnî tasavvuf, onun tarafından devam ettirilmiştir. Adına izafetle Kâdiriyye ve bazen de Geylâniyye diye anılan tarikatı, İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından biri haline gelmiştir. Kâdiriliği Anadolu’ya ilk defa getiren Hacı Bayram Velî’nin damadı Eşrefoğlu Rûmî’dir(ö.874/1470). Müzekki’n nûfûs adlı eseri ve şiirleriyle Anadolu tasavvuf çevrelerinde pek sevilen Eşrefoğlu, tarıkatta “Pîr-i sâni” diye anılır. Kadiriyye’de tarıkata intisab, diğer tarikatlarda olduğu gibi bey’at (mubâyaa) tarzında müridle şeyhin elele tutuşarak şeyhin müride tevbe istiğfar

⁹⁹ Uludağ, s.90

yaptırması suretiyle gerçekleşir. Tarîkate giren sâlikin günlük evrâdı genellikle hamdele, salât ü selâm, dua ile tevhid ve lafza-i celâl zikrinden ibarettir. Tarîkate riyâzatın önemli bir yeri vardır. Sâlikler Abdülkâdir Geylânî'nin tarif ve tavsiye ettiği şekilde “erbaîn” çıkarır. Kâdiriyye, silsile itibariyle Hz. Ali'ye ulaşan bir tarîkat olduğundan zikri cehrîdir. Tarîkatin âyini de “devrân” tarzındadır. Tarîkate giren mürid bir sene sonra yeşil çuhadan onsekiz dilimli bir külah(tâc) giyer.”¹⁰⁰

Uşşaki, Uşşaki tarikatından, Kadirilik ve Eşrefilik ile birlikte bahsetmiş ve bu tarikatların zikrullah ile cezbeli hallerine vurgu yapmıştır.

3.23.Tasavvufî Önderler

3.23.1. Gavs-Kutup

Gavs, sözlükte değirmenin mili eksen demiri gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise, velîler zümresinin başkanı, dünyânın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan büyük velî” mânâsında kullanılmış, onun işgâl ettiği makama da kutbiyyet denilmiştir.¹⁰¹ Ayrıca Kaşani, gavs için zamanın biricigi anlamı vermiş ve gavs ve kutub kavramları arasındaki farkı, bu kavramlarla isimlendirilen kişiden yardım istenilip istenilmemesiyle belirlemiştir. Şahıstan yardım isteniyorsa gavs, istenmiyorsa kutub demiştir.¹⁰²

Uşşaki, ‘Gavs’ kavramını “Uşşaki dirler bize Uşşaki’yiz”şiiirinde şu şekilde kullanmıştır:

Ġavś-ı a‘zamıdır Haġġ’ıñ pírímüz
Bâġ-ı vahdetdür bizim pírímüz
Fedâdur yolına cân u serimüz
‘Uşşâķiler dirler biz ‘Uşşâķiyüz
(SUD. -95-3)

Uşşaki pirlelerini gavs olarak tavsif etmiş ve hepsinin yoluna başını koyduklarını ifade etmiştir.

¹⁰⁰Yılmaz, s s. 270-272.

¹⁰¹Süleyman Ateş“*Kutub*”, DİA, c. 26, s. 498.

¹⁰²Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul-2004, s. 419.

3.23.2.Şeyh

Şeyh, Arapça, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen birkelimedir. Şeyhler kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişilerdir. Bir öğretmen görüntüsündedir ve müridleri hâl ile terbiye eder. Şeyhin şeriat bilgisine sahip, fenâ makâmını geçmiş, övülen ahlâk ile süslenmiş olması gerekir. Kendisi kâmilidir bu yüzden kemâle erdirir.¹⁰³

Uşşaki, şeyh kavramını kâmil manada müritleri terbiye eden anlamında kullanmıştır:

Pîrimüzdür bizüm Şeyh-i 'Uşşâkî
Şarâb-ı vahdet oldurur sâkî
Aña lutf eylemiş ğanı Hallâkî
'Uşşâkîler dirler biz 'Uşşâkîyüz
(SUD. -95-1)

Sâkî, Arapça sucu demektir. İçki meclislerinde kadehlere içki dağıtan kişiye de sâkî denir. Tasavvufî sembol olarak ise, Feyyâz-ı mutlak, sevgi ve feyzin kaynağı olan Allah, mürşid gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁰⁴ Uşşaki'ye göre saki vahdet şarabını dağıtır. Bu Uşşakilerin yoludur.

3.23.3.Pîr

Farsça, yaşlı kimselere pîr denir. Tasavvufî terim olarak ise, tarikat kurucusu ve şeyhlere verilen isimlerden biridir.¹⁰⁵ Uşşaki de divanında bu kavramı ulu, önde gelen anlamında kullanır:

Ķutb-ı 'âlem Ğav's-ı A'zam pîrimüz
Tâc-bahşâ-yı keremdür mîrimüz
(SUD. 4-1)

Rehber oldı çün baña pîrim Hüsâm
Hırğa-püşî oldum mürîd şâkir-i 'anķā olub
(SUD. 20-2)

Hüsâmî sen erişdiñ Ka'be-i maķşûda hizmetle

¹⁰³Uludağ, s. 673.

¹⁰⁴Cebeciođlu, s. 614.

¹⁰⁵Cebeciođlu, s. 579.

Saňa ‘aşıklar içre pír-i perver dense lâyıkdur

(SUD. 39-5)

Uşşaki âşıklar içinde kendini de ‘Pir’ olarak tarif eder.

3.24.Kesret

Kesret, sözlüklerde, çokluk bolluk kelimeleriyle karşılanmakta, terim olarak ise, bir olan Hakk’ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁶

Uşşaki kesreti masiva olarak değerlendirmiş ve gönülden çıkarılmasını tavsiye etmiştir.

Göñülden sür çıkar keşret çerisin

Göñül mağbûb-ı ‘âlem lânesidür

(SUD. 40-2)

Kim ki keşret ‘âleminde varlığın terk eyleye

Mahv ider cümle rüsûmı derdi istiğfâr olur

(SUD. 40-2)

Zaten halvetten amaç müridi, kesreti terk ederek sadece Hak’la olmasını sağlamaktır. Onun için Uşşaki’ye göre kim kesret âlemini terk ederse o istiğfar sahibi bir mürid olur. Bu da hakikatte dervişliğin ilk basamağıdır.

3.25.Înâyet

Înâyet kelime olarak, dikkat, gayret, özenme, lütuf, ihsan, iyilik anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, Allah’ın kulunu kayırması, koruması ve kollaması, ona destek olması olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁷ İnâyet, Allah’ın yardımudur. Bu kavram Uşşaki’nin şiirlerinde şöyle geçer:

Baňa ‘ömr-i tabî‘î eyle ihsân

Yolum âhir nefes tekmîl-i îmân

Hüsâmî kûlına eyle ‘inâyet

İki ‘âlemde bulsun sa‘âdet

(SUD. 1-38,39)

¹⁰⁶Uludağ, s. 309.

¹⁰⁷Cebecioğlu, s.134

Dergāh-ı ‘ināyetde nice dil-dādeler vardur

Bu dehr-i bî-vefāda bî-şaleb āzādeler vardur

(SUD. 74-1)

Dergāh-ı hāke rehiñ olan ‘āşık-ı cemāl

Yek-nažra-i ‘ināyet ü himmet esíridür

(SUD. 73-4)

Uşşaki’ye göre inayet dergâhında pek çok gönül vermiş vardır. Yine Uşşaki’ye göre nice Hak dergâhında esir olan âşık aslında inayet ve himmetin esiridir.

3.26.Üftâde

Üftâde kelimesine sözlükte, düşmüş, düşkün, biçare, âşık anlamları verilmiştir. Tasavvufî kavram olarak ise, hâlin zuhur edip bu halde kulluk görevinin gereği gibi yapılmasından aciz kalınmasıdır. İlâhî celâlin tecellisidir ve Hak karşısında insan âciz, zavallı ve çaresizdir.¹⁰⁸ Uşşaki şiirlerinde üftâde kavramını, âşık, derviş, sufi anlamlarında kullanılmıştır;

Nažar kılmasun hiç ğayra görünce serv-i bālāñı

Yoluñda pāy-māl olmuş nice üftâdeler vardur

(SUD. 74-4)

Aşķ āh ile derd-i dil-i cānāne gerekdür

Cān bezl ide aña diye cānāne gerekdür

Ya neye yüzim sürmege itse beni şāyān

Lutf-ı kerem üftâdeye şāhāne gerekdür

Rāzı olalum zülfüni yāriñ dağdırsa

Ol bende müselsel dil-i dívāne gerekdür

(SUD. 79-1.2.3)

¹⁰⁸Cebecioğlu, s.675

Uşşakiye göre aşk yolunda üftadeye lazım olan şey lütüf ve keremdir. Uşşaki maşukun saçlarının dağılmasına razı olmak gerektiğini ama bunun içinde bir birini takip eden divane gönüller gerektiğini ifade ediyor.

3.27.Zevk-Şevk

Zevk, sözlükte tat, haz, lezzet anlamlarıyla karşılanmıştır. Tasavvufta ise, Hakk'ın tecellisi ile evliyânın kalblerine attığı irfan nuru. Evliya herhangi bir kitaba ve metne dayanmadan hak ile bâtili bu nûr sayesinde birbirinden ayırd eder. Zevkin bir başka tanımında ise, sülûk ehlinin tecellinin meyvaları ve keşfin neticeleri olarak buldukları ruhi hazlar denilmektedir. Ehl-i zevk ise, sûfi, ârif, ilâhi hakikatleri tadarak, tasavvufî hayatı yaşayarak bilenler için kullanılan bir kavramdır.¹⁰⁹

Uşşaki feyzin ateşiyle yanmayı arzu etmekte ve aşkın zevk ve şevkenden ayrılmak istememektedir:

Dili âhen-şîfat nerm eyle nâr-ı feyz-i 'aşkıñla
Ayırma zevk-i şevküñden beni 'aşka giriftâr it
(SUD. 22-3)

Feyz rüzgârları Uşşaki'nin canına erişince zevk aldığı şöyle ifade eder:

Feyz-i nesîm-i aşdesin irişdi cânuma
Oldum şafâ-yı zevk-i derûn ile kâm-yâb
(SUD. 19-7)

Asıl zevkin gafletten kurtulmak ve Huda'ya kavuşmak, O'nun aşkından haberdar olmak olduğunu belirten Uşşaki, yine O'nun aşkına giriftar olmak istemektedir.

Hudâyâ hâb-ı gâfletden beni lutfuñla yâd it
Derûnum cizye-i envâr-ı 'aşkuñdan haberdâr it
Vişâliñ zevkine irgür görem bulam seni bende
İçür vuşlat meyiñ cânâ dem-â-dem mest-i huşyâr it
Dili âhen-şîfat nerm eyle nâr-ı feyz-i 'aşkıñla
Ayırma zevk-i şevküñden beni 'aşka giriftâr it

¹⁰⁹Uludağ, s. 586.

(SUD. 22-1.2.3)

Uşşaki, Mevla'dan aynı zamanda kendisine eda edilen ibadet zevkini de istemektedir:

Ref` eyle rüsümâtı mahv eyle hatıatı
Zevk it baña tâ'âtı Mevlâm keremiñ çokdur
(SUD. 46-5)

Bir başka beyitte ise Uşşaki, zahide seslenmekte ve zevk almak istiyorsa aşkın tavrılarından, yine aşkın cilası ile gönül aynasını saf eylemelidir:

Zevk-yâb olmak dilersen tavr-ı 'aşkdan zâhidâ
Şaykal-ı 'aşk ile gel mir'ât-ı tab'ıñ eyle şâf
(SUD. 118-2)

Uşşaki, aşktan yana tavrından dolayı zahide seslenir. Eğer zevk almak istiyorsa aşktan, kalp aynasını aşkın cilasıyla temizlemesi gerektiğini salık verir.

3.28.Sabır

Sabr, sözlükte dayanma, katlanma kelimeleriyle karşılanmıştır. Sabır, elem ve belâlara şikâyeti terk mânâsına gelir. Peygamber(as) sabrı, dinin yarısı olarak tarif etmiştir. Sabrı nefse haz veren şeylerden uzaklaşmak şeklinde de tarif edebiliriz. Sabır makamına ulaşmış bir kimse musibetlerden müteessir olmaz. Çünkü kişi belâyaya sabretmekle, kazâyaya râzı olur. İslâm'ın esâsının rızâ, imânın ise sabır olduğu ifade edilmiştir. Yani sabır belâyı rızâ ile karşılamaktır. Sabır insanın saadet sırrıdır. Sûfî riyâzat ve mücâhede için sabrı bir düstur olarak benimsemelidir. Zira nefisle mücadelenin en mühim şartı sabırdır.¹¹⁰

Uşşaki Hakk'ın rızasının sabırda olduğunu ifade eder:

Şabr u sükün faqr u fenayı kııl ihtiyâr
Bulmak isterseñ Hüsâmî muradın rızâ-yı Haqq
(SUD. 120-6)

Sayar'a göre sabır makamında nefis-i râzıyye söz konusudur. Sabır, bir yönüyle bilişsel, duygulanımsal ve bilinçdışı düzeylerde yaşantılanan bir psikolojik süreçtir.

¹¹⁰Eraydın, s. 165.

Bir yanıyla da, psikolojik süreçleri aşan bir manevi haldir. Sûfiler içsel sabır yaşantısı üzerinde durarak, seksüel/agresif güdülerin yıkıcı güçlerini dizginlemek isterler. Bu güçlerin sabır yardımıyla bütünleşmiş bir aşk enerjisine dönüştürülmesi, kişinin iç huzur ve âhengini artırır. Sessizlik, sabrın davranışa yansıyan tarafıdır ve içsel sessizlik yaşantısı daha fazla kişilik bütünleşmesi sağlayan güçlü bir psikolojik kuvvettir. Fakr evresi sabır evresine hazırlıktır ve sabrın yaşanması daha güçtür. Sabırla duyguların yaratıcı ifadesi ve süblimasyon hayata geçirilir. Sûfi için sabır, inancın özüdür. Sûfi, benliği geçmiş inaniş ve hurafelerden sürekli özgürleştirerek, inancı keşfeder: sabır bu yaşantısal keşfin anahtarıdır.¹¹¹

Uşşaki sabrın iki cihanın saadetine vesile olacağını belirtir.

Dilâ her bir günâh ağlamağdan hayr olur žâhir
Belî cem‘iyyet-i yârân bâ‘is-i ebrâr olur žâhir

Fezâdan her ne zâil olsa şabr eyle tahammül kııl
Vesîle devlet-i dâreyne zirâ şabr olur žâhir
(SUD. 51-1,2)

“Âşık şâkir değil şekûrdur. Şâkir ihsana şükrederken, şekûr belaya, geciken ihsana, verilmeyene de şükredendir.”¹¹²

Aşğ ile çeker nâlân derd ile olub süzân
Şabr itmez iseñ her añ dermân ele girmez
(SUD. 107-6)

Firâğ-ı derde şabr it didi bañâ
Bilürem bunda Hağğ’ın hikmeti var
(SUD. 75-5)

Uşşaki sabır olmadan dermanın olmayacağını belirtir. Ayrılık derdine de sabır tavsiye edildiğini belirten Uşşaki bu dedin de bir hikmeti olduğunu düşünmektedir.

¹¹¹ Kemal Sayar, Sufi Psikolojisi, Timaş Yay, İstanbul 2008 s.35

¹¹²Kuşeyrî, s. 259.

3.29.Seher

Tasavvufta seher, Zariyat suresinde geçen “Onlargecenin son vakitlerinde (tan yeri ağarmadan önce) istiğfar ederler” ayetiyle bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bu âyete başta Hz. Peygamber (as) olmak üzere sûfîler, büyük önem vermişler; seher vaktini namaz, zikir, kıraat, fikir ve murakabe ile değerlendirmişlerdir. Bu konuda çeşitli hadisler de mevcuttur: “ Allah, gecenin son üçte birinde yeryüzü semâsına iner”. Seherlerde (gecenin sonlarında) hal erbabı için mahv, gözyaşı, niyaz, tazarru’, sızlanma, feryâd, ateş, ölüm, yokluk, hiçlik, yüceliş, oluş, eriş, titreyen dudaklar, ibadetten şişen ayaklar, kırpmayan gözler, yılmak bilmez ısrarlı talepler, zevkler ve sancılar vardır. Seher vakti duaların kabul olduğu özel zaman dilimlerinden biridir. Bu sebeple seher vaktinde sûfîler dua ve niyaza ağırlık verirler.”¹¹³Uşşaki de seher vaktinde zikre ve duaya önem verir ve bunu beyitlerde şöyle ifade eder:

Haqq’a ‘aşık iseñ eger vird eyle şâm u seher
Ola Hüsâmî’ye rehber Lâ ilahe illallah
(SUD. 175-6)

Zihi ‘izzet ki şol deyre seher vaqti uyanıkdur
İder feryad u fiğan cemal-i Haqq’a a’şıkdur
(SUD. 39-1)

Uşşaki’ye göre Hak aşığı seher vakti uyanıktır. Çünkü bu vakit ruhâniyete ait doğu cihetlerinden esen ve hayra vesile olan rahmânî nefhalar, rahmânî esintilerin olduğu vakittir.

3.30.Tevekkül

Tevekkül, lugatte işini gördürmek için birini vekil tayin etmek, işini birine havale etmek, kalbin de vekile güvenmesi demektir. Genel ve umumî ifadesiyle tevekkül hareketlerini tabii-ilâhî kanunlara uydurduktan sonra Allah’a dayanıp güvenmektir.¹¹⁴

Sayar’a göre “yaratıcıya mutlak güven, sûfînin geçtiği makamlardan altıncısıdır. Burada, yolcuya nefis-i marziyye eşlik eder. Pek az sûfî bu basamağa kadar çıkabilir. Tevekkül bütün gücü nefiste bulmak değil de Yaratıcının her şeyin

¹¹³Cebecioğlu,s. 625.

¹¹⁴ Yılmaz, s.193

üstünde hüküm ve egemenlik sahibi olduğunu kabul etmektir. Tevekkül, bir fiil ve amel inkârı değil, hudutsuz bir kuvvetten beslendiğimize inanmaktır ki, bu fiili terke değil, fiilde kararlı ve gayretli olmaya girmek insanı akıl almaz bir iç zenginliği ve atılım coşkusuna ulaştırır. Sûfinin çalıştığı tevekkül aşamaları, çocukluğun gelişimsel sürecinin tersi yönünde ilerler. Tevekkülün en alt aşaması, kendi kendine yeter bir kişilik yanılığısıdır: kişi Allah'ı güvenilir, nazik ve sözünde duran bir avukat gibi görür; işlerini O'na havale eder.”¹¹⁵

Kur'ân-ı Kerim'de tevekkül birçok kez geçer.¹¹⁶ Tevekkül, kulun, Allah'ın mutlak iradesine tam teslim olmasıdır. Sâlik mütevekkil olmalıdır.¹¹⁷

Biz fenâ-yı 'âlemi dâ'im ta'aşkûl eylerüz
Anîñ içün Hazret-i Haqq'a tevekkül eylerüz
(SUD. 93-1)

Uşşaki bu fani âlemde akleden insanların Hakk'a tevekkül ettiğini, kendisinin de onlardan biri olduğunu belirtir.

¹¹⁵Sayar, ss.231-232.

¹¹⁶ Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler8/2. “Elçileri: “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi? (O), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirtilmiş bir süreye kadar ertelemek için sizi davet ediyor” dediler. (Onlar da): “Sizde bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Bizi, atalarımızın taptığı şeylerden çevirmek istiyorsunuz. O halde bize açık bir delil getirin!” dediler. Elçileri onlara dediler ki: “Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah, kullarından dilediğine nimetini lütfeder. Allah'ın izni olmadan biz size delil getiremeyiz. İnananlar, Allah'a dayansınlar.” “Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a tevekkül etmeyelim? Elbette sizin bize yaptığımız eziyetlere katlanacağız. Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar” İnkâr edenler, elçilerine dediler ki: “Ya sizi mutlaka yurdumuzdan çıkarırız, ya da bizim dinimize dönersiniz!” Rab'leri de onlara şöyle vahyetti, “Zalimleri mutlaka helak edeceğiz!” “Ve onlardan sonra sizi o yere yerleştireceğiz. Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden korkan için(verdiğim söz)dür.” (Elçiler, düşmanlarına karşı Allah'tan) fetih istediler ve her inatçı zorba perişan oldu.”(14/10-15)

¹¹⁷ M. Tatçı, s. 357.

SONUÇ

16. yüzyıl şâirlerinden Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşaki'nin Dîvânı “Dînî ve Tasavvufî” yönleriyle incelendi. Çalışmanın temelini, dîvândaki dînî ve tasavvufî unsurların tespiti; bu unsurların ifade ediliş biçimleri oluşturmaktadır.

Çalışma esnasında yapılan tespitlere göre Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşaki, şiirlerinde sanat kaygısına öncelik vermemiştir. Uşşaki öğrencilerini Allah'ın emir ve yasakları konusunda bilgilendirmek, tarikatı hakkında bilgi vermek ve manevi tekâmüle teşvik etmek gayesiyle divanını yazmıştır. Şiirlerin dili yerine göre değişmekle birlikte genellikle sadedir.

Dîvânda “Allah” ; Hakk, Vehhâb, Mevlâ, Rab, Rezzâk, Cenâb-ı Hakk, Hudâ, Dest-i Kudret, Gaffâr, Ferd, Hudâ-yı Lem-yazel, Rahmân, Kerîm, Cenâb-ı Kibriyâ, Hû, Rabb, Hayy, Vedûd, Rezzâk, Vahid, Samed, Hazret-i Gaffar, Feyyâz-ı Mutlak, Hazret-i Yezdân, Cenab-ı Kibriya, gibi isim ve sıfatlarıyla geçer.

Dîvânda melekler vazifeleri ile yer alırken, âyet-i kerîmeler ve hadisler, iktibas veya telmih yoluyla geçer. Dîvânda sekiz peygamberin ismi zikredilmektedir. Divân'da en fazla anılan peygamber Hz.Muhammed'dir. Divân'da son peygamber Hz.Muhammed ile ilgili yedi adet müstakil manzume bulunmaktadır. “Yâ Resûlallah” redifli bir gazel, kaside tarzında yazılmış iki Naa't, onu anlatan iki murabba' ve yine doğrudan ondan bahseden iki muhammes yer almakla birlikte bunların dışında birçok beyitte de çeşitli özellikleriyle ele alınıp ondan bahsedilir.

Hız.Muhammed beyitlerde şu isim, sıfat ve benzetmelerle anılır: “ Ebu'l-Çâsım Muhammed, Resûlallah, Sultân-ı resul, Pâdişâh-ı dü-serâ, Hâtem-i şâh-ı rusûl, Tâcdâr-ı enbiya, Rehber-i râh-ı Hudâ , Şâfi'-i rûz-ı cezâ , Nûr-ı çeşm-i evliyâ , Hayru'l-beşer , Şâhib-i tâc-ı nübüvvet, Şâfi'-i rûz-ı kıyâmet.

Aşk yolunu benimseyen Uşşaki'nin bütün şiirlerinin konusu Allah aşkı, din, tasavvuf, tekke ve tarikattır. Divanda tasavvufî kavramları ince bir şekilde işler. Fakr, kesret, sabır, masiva, vecd, feyz, makam, yakın gibi unsurlar ustalıkla şiirlerde kendine yer bulur.

Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşaki daha çok kendinden önceki tekke şairlerinin takipçisi olmuştur. Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşaki'nin divanı üzerine yapılan bu

Çalışma, divanda dini ve tasavvufi kavramlarla ilgili beyit örneklerinin çok olması, ilerde yapılacak çalışmalara malzeme sağlaması bakımından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulkerim Kuşeyrî; Kuşeyrî Risâlesi, Haz. Süleyman Uludağ, DergahYay. İstanbul 2003

Abdürrezzak Kâşânî; Tasavvuf Sözlüğü, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004

Akay, Hasan; İslâmî Terimler Sözlüğü, İşaret Yayınları, İstanbul 2005

Altıntaş (Doç. Dr. Hayrani); *Tasavvuf, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XXIV, Ankara 1981

Aşkar, Mustafa; *Niyazî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*. KTB Yay, Ankara 1998

..... “Bir Türk Tarikatı olarak: Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, AÜİFD, Ankara 1999, Sayı: XXXIX

Ateş, Ahmed ; "*Leylâ Mecnûn*" İslam Ansiklopedisi, C, VII, MEB Yayınları, İstanbul 1988

Aydemir, Abdullah; *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara 2003

Aynî, Mehmet Ali; *İslâm Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: H.R. Yananlı, Akabe Yay, İst. 1985

Aydın, Ali Arslan; *İslâm'da İman ve Esasları*. Seha Neşriyat. İstanbul 1990

Ateş, Süleyman; *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat. İst.1992

Besalel, Yusuf; Yahudilik ansiklopedisi. Vol. XI, Gözlem, 2002

Birişik, Abdülhamit; “*Kur'an*”, DİA, c.XXVI. İSAM, İstanbul 2010

Bilmen, Ömer Nasuhi; *Büyük İslâm İlmihali*. Merve Yay. İstanbul 2001

Bursalı, Mustafa Necati; *İstanbul ve Anadolu evliyâları*. Tuğra Neşriyat, İst. 1992

.....*Allah Resûlünün Mucizeleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1968.

Bursevi, İsmail Hakkı; *Kitâbü'n-Netice II*, Hazırlayanlar: Ali Namlı - İmdat Yavaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

Cebecioğlu, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. Ankara-1997.

Ceylan, Ömür; *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000

Demirci, Mehmet; *“Halvetîlik”, Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları. İstanbul 1987

Ebu'l-Alâ Afîfî; *Tasavvuf, İslâm'da Manevî Hayat*, İz Yayınları, İstanbul 1996

Ebu Nasr Serrac et-Tûsî; *el-Luma*, çev. H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul, 1996

Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. İstanbul 1994

Eren, Sıddık Naci; *Pir Seyyid Hüsameddin Uşşaki*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1990

Feridüddin Attar; *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991

Güler, Zülfi; *Şeyh Gâlib'in Divânı'nda Ayna Sembolü*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, Elazığ 2004

Gölpınarlı, Abdülbaki; *Mevlânâ Celâleddin*. İnkılâp Kitabevi. İstanbul 1985

.....*Yunus Emre ve Tasavvuf*. İnkılâp Kitabevi. İstanbul 1992

.....*Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İnkılâp Yay. İstanbul 2004

Hâs, İbrahim; *Şabâniye Silsilesi: Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabaş el-Katamonî*, haz. Mustafa Tatçı, H Yayınları, İstanbul 2008

Hucvirî; *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*. Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları. İstanbul 1996

İbnü'l Arabî; *İlâhî Aşk*. Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 2003

İbn Haldun; *Mukaddime*. C.1, C. 2, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 2004

İbn Kayyım el-Cevziyye; *Medâricu's-Sâlikîn*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 2005

İmam Gazalî; *Yeni İhyâ-u Ulûmiddîn*, C.4, Çev. Abdulhalık Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2003

İmam Nevevî; *Büyük Hadis Kitabı Riyâzü's-Sâlihîn Tercümesi*. Çev. İhsan Özkes, Merve Yay. İstanbul 2003

İmam-ı Rabbani; "Mektubat-ı Rabbani, (I-III) çev." Abdülkadir Akçiçek, Merve Yayınevi, İstanbul 2001

İz, Mâhir; *Tasavvuf*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi, İstanbul 2000

Kam, Ömer Ferit; *Vahdet-i Vücûd*. Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu, DİB Yay. Ankara 2003

Kara, Mustafa; *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Dergâh Yay. İstanbul 1999

.....*Türk tasavvuf tarihi araştırmaları: tarikatlar, tekkeler, şeyhler*. Dergâh Yayınları,İst.2005

Karaman, Hayrettin; *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*. İz Yay. İstanbul,2002

Karaman, Hayrettin. Vd; *İman ve İbadetler. İlmihal*, TDV Yay. Ankara2004

.....*Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. TDV Yay. Ankara 2005

Kelâbâzî; *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*. Haz. SüleymanUludağ, Dergâh Yay. İstanbul 2003

Kadı Ebu Şuca; *Ğayet-ül İhtisar ve Şerhi*, Ravza Yayınları, İstanbul.1996

Kılavuz, Ahmet Salim; "*Hazene-i cennet ve cehennem*", *İslamda İnanç İbadet ve GünlükYaşayış Ansiklopedisi*, Marmara üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yay, İst 1997

Kutlu, Mustafa; "Leylâ ve Mecnûn" TDEA, C.VI, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986

Konevî, Sadreddin; *Vahdet-i Vücûd ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki tavrî'l-mahsûs*. Çev. Ekrem Demirli, İz Yay. İstanbul 2004

Konur, Himmet; "*Şerîat ve Tasavvuf*", İslâmiyât, Yıl:1998, Sayı:4.

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV Yayınları, Ankara 1993.

Köksal, Mustafa Asım; *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2004

Köpür, Âdem; "Eski Edebiyat ve Kültürümüzde Birbirini Çağrıştıran Kimi Kelimeler" Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:9, Sayı:2, Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı, Ekim 2011,

Kürkçüoğlu, Kemâl Edib; *Seyyid Nesîmî Dîvânı 'ndan Seçmeler* MEB Yay, İstanbul 1973

Lâmiî, Nefehâtü'l-Üns Evliyâ Menkıbeleri; Haz, Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, Tercüme ve Şerh, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998

Levend, Ağâh Sırrı ; "Divan Edebiyatı", Enderun Kitabevi, İstanbul 1984

Onay, Ahmet Talay "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar", TDV, Ankara 1993

Öngören, Reşat; *Osmanlı 'da Tasavvuf: Anadolu 'da Sûfiler, Devlet ve Ulema* (XVI.Marûf-ı Kerhî", DİA, c. XXVIII, İSAM, Ankara 2003
....."Sühreverdî, Ebü'n-Necîb", DİA, c. XXXVIII, İSAM, İstanbul 2010

Özdamar, Mustafa; *Hüsameddin Uşşâki ve Uşşâkiler*. Kırkkandil Yayınları, Konya 2001.

Özenç Yavuz; *Şeyh Hazreti Pîr Hasan Hüsameddin Uşşâkî Hazretleri Divanı Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler. Enst. Türkiye 2008

Öztürk, Yaşar Nuri; *Tasavvufun Ruhu Ve Tarikatlar*, Sidre Yayıncılık İst. 1988

Pala, İskender; Ansiklopedik *Divan Şiiri Sözlüğü* Akçağ Yay. Ankara 1995

.....*Âh Mine 'l Aşk*, Ötüken Yay. İstanbul 1999

.....*Kitâb-ı Aşk*. Alfa Yay. İstanbul 2006

Robert Frager; Kalp Nefs ve Ruh, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay. İstanbul 2004

Roger Garaudy; İsâmın Va'dettikleri, (çev: Nezihe Uzel), Pınar Yayınları, Ankara 1983

Rûmî, Mevlânâ Celâlüddîn-i; *Mesnevî*, Terceme ve Şerheden: Tahirü'l-Mevlevî, Şamil Yayınları, 1975

Sami, Şemseddin; Kamus-ı Türki, (Dersaadet) İstanbul 1996

Sayar, Kemal; *Sufi Psikolojisi*, Timaş Yay, İstanbul 2008.

Sefercioğlu, M.Nejat; *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

Serin, Rahmi; *İslâm Tasavvufunda Halvetîler ve Halvetîlik*, Petek Yayınları, İstanbul 1984.

Seyyid Yahya Şirvanî; Şifâü'l-Esrar (Sûfî Yolunun Sırları), (Haz. Doç. Dr. Mehmet Rıhtım), Sûfî Kitap Yayınları, İstanbul, 2011

Şapolyo, E. Behnan; *Mezhepler ve Tarikat/ar Tarihi*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1964

Şentürk, Ahmet Atilla; *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996,

.....*Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair*. Enderun Kitabevi. İstanbul 1995

Tarlan, Ali, Nihat; *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Akçağ Yay. Ankara 2001

Tatcı, Mustafa; Yunus *Emre Divânı İnceleme*. KTB Yay. Ankara 1990

Taşpınar, İsmail; Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı), Gelenek Yay. İstanbul 2003

Tekin, Arif; Sümerler'den İslam'a Kutsal Kitaplar ve Dinler, Berfin Yayınları, İstanbul 2005.

Tolasa, Harun; *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973

Topaloğlu, Bekir; “*Hûri*”, DİA, c.XVIII. İSAM, İstanbul 1994

Tökel, Dursun Ali; *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay. Ankara 2000

Uludağ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul 1996

.....*İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ*.Uludağ Yay.Bursa 1992

.....*İnsan ve Tasavvuf*. Mavi Yay.İst.2001

.....*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* , Kabalcı Yay. İstanbul 2001

.....*Tasavvufun Dili I,II,III*,Mavi Yayınları.İstanbul 2007

..... “*Halvetiyye*”, TDV İslâm Ansiklopedisi,C. XV, TDV Yay., İstanbul, 1997

Yavuz, Hilmi; *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*, YKY, İstanbul 2005

Yazır, Muhammed Hamdi; *Hak dini, Kur'an Dili: Tefsir*. Bedir Yay. İstanbul 1960

Yusuf Şevki Yavuz ; “*Gilman*”, DİA, c. XIV, İSAM, İstanbul 1994

Yetik, Erhan ;“*Dîneverî, Ebü'l-Abbâs*”, DİA, c. IX, İSAM, İstanbul 1994

.....“*Hayret*”, DİA, c.XVII.

..... “*Habîb el-Acemî*”, DİA, c. XIV

Yılmaz, Ahmet; *Hatem-ül Enbiya Peygamberimiz'in Hayatı*. Merve Yay. İstanbul,1992

Yılmaz, Hasan Kamil; *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat Ticaret, İst.2000

Yılmaz, Mehmet; *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992

Yücer, Hür Mahmut; *Osmanlı toplumunda tasavvuf (19. yüzyıl)*. Vol. 44. İnsan Yayınları, İst.2003

ÖZGEÇMİŞ

1977'de Edremit'te doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Balıkesir ve Çanakkalede, yükseköğrenimini 19 Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Şiirleri çeşitli dergilerde yayımlandı. Mardin Artuklu Üniversitesi Genel Sekreter yardımcılığı görevini sürdüren Aydın'ın İyilik Defteri, İyilik Demeti isimli kitapları Gonca Yayınları'ndan çıktı.